

КРИМИНОЛОГИЯ

СУРԵՆ ՄՈՅԻՆ

ԱՐՄԵՆ ԿՐԻՄԻՆՈԼՈԳԻԱ

ПРЕСТУПНОСТЬ И ЕЕ ЭМПИРИЧЕСКИЕ
ХАРАКТЕРИСТИКИ И ПОКАЗАТЕЛИ 4

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԸ

ԷԴՊԱՐ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ ՄԱԿ-Ի ԽԱՂԱՂԱՊԱՀ
ԱՌԱԶԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ 16

ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԸ

ԱՐՄԵՆ ՑԵՐՈՅԱՆ

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՎՃԻՌՆԵՐԻ ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ
ՈՐՊԵՄ ՀՀ ԶՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 23

ՍԱԲԻԱ ՄԱՐՈՅԱՆ

ՄՏՔԻ, ԽՂՃԻ ԵՎ ԿՐՈՆԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ
(ՄԻԵԴ ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ) 33

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԸ

ԳԵՂԱՄ ՂԱՐԱՆՍՆՅԱՆ

ՈՐԴԵԳՐՄԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ 38

ՀԱՅԱՐՓԻ ՉԱՐԿԱՐՅԱՆ

ՓՈԽՆԱԿ ՄԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 41

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

ՄԻՔԱՅԵԼ ՄԱԿԻՆՅԱՆ

ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 51

ПОЛИТОЛОГИЯ

ԱՏՄԻԿ ՍՈՑԻԱԼ

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ И МАССОВОЕ СОЗНАНИЕ 59

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ԿՈՏԱՅՔԻ ՄԱՐԶԻ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅԱՆ

ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԴԱՏԱՎՃԻՌ

ՀՀ ՎՃԱՐԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ 68

РЕЗЮМЕ 90

Сурен МНОЯН

Председатель суда общей юрисдикции Арагацотнского марза

Армен ТУМАНЯН

Судья Апелляционного гражданского суда РА

ПРЕСТУПНОСТЬ И ЕЕ ЭМПИРИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ПОКАЗАТЕЛИ

Для понимания преступности как социального феномена существенное значение имеет вопрос о соотношении преступности и преступлений. Суждения на этот счет обычно ограничены указанием на то, что преступность не простая сумма преступлений, а нечто органически целое, которое соотносится с преступлениями как общее и единичное. Конкретное же содержание этого соотношения, “собственное бытие” преступности не раскрывается. Иногда высказывается даже сомнение в научной плодотворности общего понятия преступности, поскольку она включает в себя совокупность чрезвычайно разнообразных и существенно различных конкретных проявлений. По этим основаниям делается вывод, что общее понятие преступности утрачивает самостоятельную научную значимость, а сама преступность не может исследоваться как целое, и должна рассматриваться лишь в этих своих конкретных проявлениях. Например, немецкий ученый Г.Й. Шнайдер пишет, что “измерение преступности сводится к тому, что все индивидуальные факты криминогенного поведения, совершающиеся в определенном географическом пространстве и в определенный промежуток времени, делят на отрезки (и участки), в рамках которых подсчитывают случаи преступлений или лиц, подозреваемых в преступлении (так осуществляется официальная уголовная статистика)”¹.

Многие зарубежные авторы в учебниках по криминологии вообще не останавливались на понятии преступности, а изложение начинали с вопросов о ее измерении и оценке.²

Согласиться с подобным выводом трудно. Общее понятие преступности несомненно отражает определенную социальную реальность, не сводимую к совокупности преступлений. Как особый вид социального поведения, нарушающего нормальное функционирование общественной системы, преступность существует в отдельных преступлениях и проявляется в совокупности единичных преступных посягательств. Но как социальное явление, отрицательно характеризующее состояние общественного организма, преступность не исчерпывается тем, что свойственно отдельным преступлениям, и в то же время включает в себя не все признаки каждого отдельного (а тем более единичного) преступного посягательства, а лишь те, которые выражают сущность подобного деяния — его общественную опасность, антисоциальность, противопоставление индивидуально-личностного общественному.

Поэтому общее понятие преступности по своему содержанию и шире и уже понятия отдельного преступления. Шире потому, что, абстрагируясь от частных, характеризующих отдельные виды преступлений и их конкретные проявления, выражает более широкий и значимый круг явлений, чем это представлено в отдельном преступлении. А уже в том смысле, что охватывает минимально ограниченный круг признаков, не только общих, но и наиболее существенных для всех отдельных преступлений.

В связи с этим авторы учебника “Криминология” под редакцией А.И. Долговой провели своеобразную аналогию: “... капля воды имеет свойственные ей характери-

ки. При слиянии многих капель возникают ручейки, реки, моря, океаны. Если взять каплю воды из океана, ее можно анализировать в аспекте выявления указанных характеристик. Но в океане существуют явления несвойственные капле воды: отливы и приливы, штормы, течения и т.п. То же самое происходит и в преступности. Преступность, даже если ее рассматривать только как множество преступлений, характеризуется новыми качественными характеристиками”.³

Преступления как системное явление (своеобразный живой социальный организм) первым стал рассматривать профессор Римского университета, депутат итальянского парламента от социалистической партии Энрико Ферри: “Основная и типичная преступность вызывает в виде как бы рефлекса известные преступления, потому что усиление тяжкой и более частой преступности само по себе естественно влечет за собой большее число случаев сопротивления и оскорбления властей, лжесвидетельства, обид, нарушений правил о надзоре, побегов и т.д. К этому следует прибавить, что некоторые преступления сопровождаются другими придаточными преступлениями, которые сначала являются последствием, а затем в свою очередь становятся стимулом для совершения преступлений того рода, которыми были вызваны. Так, с учащением краж учащается покупка краденого, укрывательство; с учащением убийств и нанесений ран — ношение запрещенного оружия и т.д.”⁴

Несводимость преступности к совокупности отдельных проявлений, ее “самостоятельность” как социального явления обнаруживается в ряде обстоятельств. Прежде всего, преступность — явление закономерное, детерминированное особенностями социальных условий на определенном этапе развития общества, в то время как отдельные преступления, будучи частным проявлением этой закономерности, обусловлены индивидуальными обстоятельствами и носят случайный характер. Далее отдельные преступления, как правило, между собой не связаны (исключая случаи единства це-

ли, мотивов и самих субъектов), и преступность складывается из отдельных преступлений стихийно. Однако, на уровне общего между отдельными проявлениями преступности существует определенная взаимосвязь и взаимозависимость.⁵ Известна, например, связь общей преступности и преступности несовершеннолетних: последняя является источником и резервом общей преступности и одновременно поддерживается ею. Уровень хулиганства в значительной мере определяет уровень насильственных и корыстно-насильственных преступлений. Должностные преступления в определенной мере коррелируются с преступлениями против собственности, а последние — со взяточничеством.

Эту взаимосвязь и взаимозависимость прослеживают также авторы учебника “Криминология”: “... изучение преступлений, как и других явлений, в массе показывает что именно в массе они обнаруживают немало новых свойств. Отмечаются определенные строгие соотношения между разными преступлениями. Например, при снижении числа выявляемых и регистрируемых фактов легких телесных повреждений, истязаний, побоев, преступлений, связанных с ношением оружия, увеличивается число тяжких преступлений против жизни и здоровья”⁶.

Самостоятельность преступности по отношению к образующим ее отдельным преступлениям проявляется также в содержании ее общественной опасности.

К вопросу об общественной опасности самой преступности редко обращаются в криминологической литературе. Данный признак даже не упомянут в определении понятия преступности, даваемом в учебниках криминологии⁷ и в работах специально посвященных проблеме преступности.⁸ В.М. Коган, характеризуя социальное содержание преступности, фактически рассматривает общественную опасность не преступности, а отдельного преступления.⁹ Н.Ф. Кузнецова говорит об общественной опасности преступности как об интегративном выражении подобного свойства отдель-

ного преступного деяния, связывая ее с количеством совершенных преступлений (состоянием преступности) и их характером (структурой преступности).¹⁰ Между тем, общественная опасность преступности не сводится к “сумме” общественной опасности составляющих преступность отдельных преступлений, а имеет самостоятельное содержание.

Общественная опасность — один из важнейших признаков преступности, выражающий социальную сущность и значимость данного явления. Известно, что не только социальные условия влияют на преступность, но и преступность отрицательно влияет на социальные условия и это — важнейшее проявление ее общественной опасности. Преступность в целом, (а не просто отдельные преступления) тормозит социальное развитие нашего общества, затрудняет решение стоящих перед ним задач. Преступность, как явление, нарушает общественное спокойствие, вызывает у граждан чувство неуверенности, тревоги, опасения; требует значительных материальных ресурсных организационных затрат и усилий для борьбы с ней. Преступность способна к самопроизводству: фактом своего существования она заражает, разлагает, вовлекает в преступность неустойчивых лиц. Правильно указывается, что “...преступность выступает в качестве своей собственной причины, порождает сама себя, воспроизводит себя, создает и упрочняет почву, на которой произрастают преступления”.¹¹ Порождаемая и питаемая негативными социальными явлениями и процессами, преступность в свою очередь усиливает и углубляет эти процессы и “в этом смысле представляет собой одну из собственных причин”.¹²

Нельзя не согласиться с мнением, что процесс самодетерминации преступности имеет по меньшей мере четыре формы своего проявления. Первая: одно удачно совершенное и нераскрытое преступление часто порождает другое. Именно на этой основе существует профессиональная преступность, деятели которой превращают совершение преступлений в постоянный про-

мысел, в образ жизни. Сюда примыкают и рецидивисты, которые, правда уже “пострадали” после первого преступления (были пойманы и осуждены), но это их не отвратимо от преступного занятия.

Вторая форма самодетерминации — совершение “вспомогательных”, “подсобных” преступлений, которые затем неминуемо влекут за собой основные. Такими “подсобными” преступлениями являются, например, подделка документа для последующего использования в целях хищения или иного преступления. К этой форме примыкает “постпреступная” деятельность, которая также нередко связана с совершением новых (иных) преступлений. Так, убийца, стремясь скрыть совершенное преступление поджигает дом, где остался труп.

Третья форма самодетерминации связана с организованной преступностью. Однажды созданное преступное сообщество порождает целый “букет” различных преступных действий. Например, если преступное сообщество занимается хищением и перепродажей краденых автомашин, то в процессе этой деятельности для него становятся необходимыми подлоги документов, уничтожение идентифицирующих автомашину знаков, подкуп разных чиновников, уклонение от уплаты налогов, нередко — таможенные нарушения, контрабанда, а подчас и избавление от конкурентов путем шантажа или заказного убийства. Каждая организованная группа содержит для “подсобной работы” ранее судимых лиц, готовых на любое преступление.

Наконец, четвертая форма самодетерминации преступности проявляется через психологию населения. Если преступность высока, а преступления часто безнаказанны (как это имеет место в действительности), возникает особое психологическое состояние допустимости, разрешенности преступных действий и представление о слабости, ничтожности государства и издаваемых им законов. Это так называемая “аномия”, или безнормативность, в поведении граждан, при которой они не верят в нормы права и морали и легко склоняются к противоправному, в том числе и преступному поведению, ориентируясь на безвластие и

слабую эффективность правоохранительной системы. Таким образом, уже само расширение преступности вызывает ее дальнейший рост, она становится, к сожалению, достаточно привычной формой существования в обществе.

Самодетерминация преступности — весьма опасное явление, сильно затрудняющее борьбу с ней.

В этом смысле заслуживает внимания соображение В.Д. Филимонова о том, что «общественная опасность преступности — это характеристика не только того вреда, который уже причинен обществу преступным поведением, но и того, который может наступить в будущем в результате совершения новых преступлений».¹³ Здесь вновь появляется «несводимость» преступности к совокупности совершенных преступлений, поскольку общественная опасность преступности не исчерпывается суммарной опасностью вреда, причиненного совокупностью совершенных преступлений, а определяется и самим фактом существования преступности как явления, которое имеет не только настоящее, но и будущее и может выразиться в причинении заранее неопределенного вреда.

Наконец, общественная опасность преступности определяется не только опасностью образующих ее составов преступлений, но и составом (структурой) самой преступности, а также ее состоянием (уровнем, интенсивностью) и динамикой. «Основные показатели, характеризующие преступность, — пишет И.М. Гальперин, — прежде всего и главным образом связаны с выражением ее общественной опасности».¹⁴

Итак, «преступность — это социальное явление, целостность, не сводимая к сумме отдельных преступлений и имеющая интегративные системные характеристики, отличные от отдельных преступлений и не служащие их простым обобщениям».¹⁵

Правильно указывая на несводимость преступности к совокупности составляющих ее преступлений, некоторые авторы (И.Б. Михайловская) делают вывод о необходимости подходить к преступлению и преступности как качественно различным

явлениям. По их мнению, сущность преступности невозможно познать путем изучения конкретных преступлений, обобщенные данные о которых не могут быть не чем иным, как описанием различных сторон совокупности преступлений. Для познания сущности преступности необходим поиск таких связей и сторон, которые не поддаются непосредственному наблюдению, а могут «выведены» лишь путем научного анализа феномена преступности.

С подобными суждениями трудно согласиться ибо они разрывают связь между преступностью и преступлениями, ориентируют на абстрактное теоретизирование при исследовании сущности преступности, вместо выявления этой сущности из конкретного жизненного материала, характеризующего реальное «бытие» преступности. Тезис — «преступность не просто совокупность преступлений, а особое социальное явление» — обязательно должен быть добавлен словами: «...вырастающее из этой совокупности». Без преступлений нет преступности, а вне преступности нет преступлений. Следовательно преступность ни в коем смысле не отделима от преступлений. Понять сущность преступлений только через совокупность отдельных преступлений действительно нельзя. Необходимо включить в анализ иные проявления социальной действительности — противоречия в сфере экономики, идеологии, культуры, социальной психологии и т.п. Но познать преступность вне преступлений, обусловленных этими противоречиями и «выводящих» исследователя на них, тоже нельзя. Социальная сущность преступности является нам не иначе, как в актах индивидуального преступного поведения, и именно здесь обыскиваются следы криминогенных социальных воздействий. Только изучая конкретные преступления и обобщая данные о том, где, кем и как они совершаются, что им способствует, какие мотивы движут виновными и что они собой представляют — мы получаем сведения о тех социальных условиях, с которыми связано подобное антиобщественное поведение. Иного пути для установления этой связи нет.

Преступность по сравнению с преступ-

лением допустимо представлять как индивидуальный объект высшего уровня. Индивидуальный объект низшего уровня (преступление) рассматривается как категория случайная. Конкретные преступления, из которых складывается преступность, совершаются независимо одно от другого и носят случайный характер. Индивидуальный же объект высшего уровня (преступность) — категория необходимая. Преступность характеризуется целостностью и сложностью, множественностью и разнообразием связей с другими социальными явлениями. Во всем этом и проявляется качественное различие между преступлением и преступностью. Преступление — это отдельное, а преступность — общее. Преступность (как общее) существует лишь в конкретных преступлениях (в отдельном). Поэтому изучение преступлений есть в какой-то мере познание преступности. Но это не означает, что преступление можно сравнить с преступностью. Это не два разных по величине, но похожих, а тем более одинаковых явления. Преступление никогда не бывает просто уменьшенным во много раз подобием преступности. Преступность обладает самостоятельной формой движения. При этом проявляются такие связи с другими явлениями, которые не характерны для отдельного преступления.¹⁶

Из сказанного вытекает важный вывод об уровне подходе к изучению преступности. Представляя собой диалектическое единство общего, особенного и отдельного, преступность может быть познана во всем своем сложном содержании и многообразных проявлениях лишь на основе взаимодополняемого анализа, во-первых, конкретных преступных посягательств, во-вторых, различных видов преступлений (хищения, хулиганство, убийство и т.п.) и преступности (мужская и женская, городская и сельская, первичная и рецидивная и т.п.); в-третьих, преступности в целом как специфического социального явления. При этом познание преступности возможно как от частного к общему (индуктивно), так и от общего к частному (дедуктивно).

Каждый из названных уровней изучения

имеет свои задачи, пределы, субъектов. Изучение отдельных преступлений имеет чисто практическое направление, подчинено разрешению конкретных уголовных дел — принятию по ним надлежащих уголовно-правовых и криминологических мер и осуществляется соответствующими правоохранительными органами. Изучение преступности на групповом уровне имеет научно-практическое значение: на основе совокупных данных об отдельных преступлениях оно углубляет представление о различных видах и формах преступного поведения, помогая совершенствовать законодательство и правоприменительную деятельность, повышать эффективность превентивных действий и профилактических усилий. Наконец, анализ преступности на общесоциальном уровне, опирающийся на знания, накопленные на предшествующих уровнях ее изучения, дает обобщенное представление о данном явлении, необходимое, главным образом, для решения концептуальных вопросов теории и практики борьбы с преступностью.

Итак соотношение преступности и преступлений — конкретных и групп (однородных, с единым родовым объектом, классифицируемых по трем большим группам) — это диалектическая связь единичного, особенного и общего. Общее — это объективно существующая общность основных черт явлений, то, что повторяется во многом. Особенное представляет собой группу явлений, которая, входя в более общую группу, выступает как единичное явление. Категория всеобщего отображает собой устойчивую существенную, внутреннюю и повторяющуюся связь явлений. “Общее глубже отражает природу, дает более глубокие знания о единичном, ибо указывает направленность, главное в этом единичном”. Единичное, в отличие от общего, ближе к категории случайности.¹⁷

Из вышеизложенного можно прийти к выводу, что сущностное содержание преступности как особого вида социально-правового поведения, нарушающего установленный в обществе порядок и отрицательно характеризующего состояние общественного

организма, получает внешнее выражение в совокупности совершенных преступлений и лиц, их совершивших. “В преступности характер и степень ее общественной опасности определяется такими признаками, как состояние и структура”.¹⁸

Преступления и преступники — основные элементы преступности. Судить о положении дел с преступностью, о ее количественных и качественных параметрах можно только и только на основании данных о совершенных преступлениях и лицах их совершивших, т.е. преступниках. Эти данные служат показателями преступности, характеризующими ее состояние, структуру и динамику.

Состояние преступности определяется общим количеством совершенных преступлений и лиц, их совершивших. Этот показатель может быть выражен как в абсолютных величинах, так и в коэффициентах. Абсолютное число совершенных преступлений и лиц, их совершивших, имеет существенное значение для оценки преступности: позволяет судить о ее размерах и последствиях, определить кадровые, материальные и иные ресурсы, необходимые для обеспечения успешного противодействия преступности, решать некоторые законодательные и правоприменительные вопросы. Вместе с тем абсолютный показатель недостаточен для оценки состояния преступности, особенно если надо сопоставить состояние преступности на различной территории и в различные периоды времени. В таких случаях используют коэффициенты преступности — отношение общего числа зарегистрированных преступлений, а также лиц, их совершивших, к определенной части населения (10 тысяч, 100 тысяч) проживающего на данной территории. Рассчитывая число преступлений (преступников), приходящихся на равный массив населения, мы получаем возможность сопоставить полученные результаты и давать сравнительную оценку состояния преступности в интересующих нас регионах или временных интервалах.

Так, в 2009 году общее число зарегистрированных в Армении преступлений соста-

вило 14339, а число выявленных преступников — 10889 человек. Коэффициент преступности на 10000 населения был равен 44.1. В большинстве регионов этот коэффициент оказался ниже (Арагацотн — 27.3, Арарат — 27.9, Армавир - 23.9, Гегаркуник — 29.4, Котайк — 34.6, Ширак — 31.2, Сюник — 32.0, Вайоц Дзор — 35.7, Тавуш — 38.5) в некоторых — выше (Ереван — 62.8, Лори — 46.9).¹⁹ Для сравнения необходимо привести следующую цифру — коэффициент преступности на 10000 населения в Армении по данным 1989 года составлял 24.3. Поскольку состояние преступности определяется исходя из количества совершенных преступлений и лиц, их совершивших, соответствующие коэффициенты имеют разное значение. Отношение числа совершенных преступлений к количеству населения характеризует уровень преступности — сколько преступлений приходится на единицу населения, иначе говоря, пораженность данной территории преступностью, как население “страдает” от преступности. А отношение количества преступников к определенному числу населения (в данном случае принято учитывать не все население, а лишь лиц, могущих быть субъектами уголовной ответственности, т.е. достигших 14 лет, а иногда и не старше 60-65 лет) характеризует интенсивность преступности, - степень “криминальной зараженности” населения, его преступную активность. Интенсивность преступности в Армении по данным 2009 года составила (на 10000 населения) 46.3 (учитывая количество населения, являющегося субъектами уголовной ответственности).

Наряду с состоянием всей преступности существенное значение имеют показатели характеризующие состояние различных видов преступлений, (например, хищений, хулиганства, убийства, должностные преступления, автотранспортные преступления и т.п.), а также иных составных частей преступности (преступность несовершеннолетних, рецидивная преступность, групповая преступность и т.п.). Здесь также не используются абсолютные показатели и коэффициенты. Причем, коэффициенты, харак-

теризующие степень “криминальной зараженности” данным видом преступления или данной категории лиц, рассчитываются с учетом специфического для этого преступления или этой категории лиц признака и называются специальными. Так, специальный коэффициент должностных преступлений (злоупотребления, халатности, получения взятки) представляет собой отношение числа подобных преступлений к количеству должностных лиц на данной территории, в данный период времени. Коэффициент преступности несовершеннолетних — отношение числа несовершеннолетних преступников к количеству населения в возрасте 14-17 лет, коэффициент женской преступности — отношение женщин — преступниц к количеству женщин в населении и т.д.

Специальные коэффициенты позволяют определить “уровень криминогенности” различных социальных, демографических, профессиональных групп (мужчин и женщин, городских и сельских, жителей, учащихся общеобразовательных школ, других учебных заведений, мигрантов, лиц, проживающих в общежитиях и т.д.), более точно оценить распространенность отдельных видов преступлений (например, число автотранспортных преступлений по отношению к количеству машин) с помощью коэффициентов можно рассчитать степень общественной опасности различных преступлений, уровень их “вредоносности” (например, средний размер материального ущерба от хищений). Подобные сведения имеют существенное значение для организации борьбы с преступностью: определения наиболее актуальных ее направлений, фиксирования происходящих в преступности изменений, планирования и осуществления целенаправленных профилактических мероприятий.

Так, коэффициент преступлений против личности на 10000 населения в 2009 году в Армении составил 13.6, в том числе коэффициент убийств — 0.3, умышленных причинений вреда здоровью — 6.1, прочих преступлений против человека (личности) — 6.8.

Коэффициент “криминальной зараженности” несовершеннолетних в 2009 году составил 16.4, женщин — 11.5.

Коэффициент погибших в результате

преступной деятельности по данным прошедшего 2009 года составил — 1.1.²⁰

Важной характеристикой преступности является ее структура — распределение и соотношение в общем массиве преступности различных видов и групп преступлений, выделенных по определенным основаниям (признакам). Поскольку эмпирически преступность проявляется в совокупности преступных деяний и лиц, их совершивших, структурирование преступности проводится по признакам, относящимся к этим двум основным ее элементам — преступлениям и преступникам. Основания структурирования могут иметь уголовно-правовой характер, то есть отражать такие признаки преступления или его субъекта, которые учитываются уголовным законом, либо криминологический — существенный для криминологической оценки явления.

Таким образом, структура преступности многообразна, ибо сама преступность многоструктурна, поскольку образующие ее преступления и преступники характеризуются многими признаками, которые в своем совокупном выражении определяют существенные черты и особенности преступности.

Говоря о структуре преступности в Армении на 2009 год следует отметить, что в ней значительное место занимают преступления против собственности — 5578 или 38,9%, на втором месте находятся преступления против человека (личности) — 3202 или 22,3%. Преступления против государственной власти, государственной службы и порядка управления в структуре преступности составили 12,8%.

В общем масштабе преступности в 2009 году особое место занимают тяжкие преступления. Их доля составила 36%.

Заслуживает внимания тот факт, что наибольшую преступную активность проявляют лица в возрасте 30 лет и старше. Их число в общем количестве лиц, совершивших преступления составило в 2009 году 7017 или 64,4%.²¹

Одни авторы считают, что структура — это качественная характеристика преступности, показатель ее общественной опасности, в то время как состояние и динами-

ка характеризуют преступность с количественной стороны.²² Другие называют качественными показателями преступности ее структуру и динамику, а количественной характеристикой — состояние.²³

Мы придерживаемся того мнения, что количественно-качественная оценка преступности неразделима. Все три основных показателя преступности: состояние (уровень и интенсивность), структура и динамика — имеют количественное выражение и одновременно являются ее качественной характеристикой.

Количественный и качественный подходы не исключают, а предполагают друг друга. Количественный анализ отвлекается от важнейшего момента разнокачественности преступлений, он позволяет уловить лишь внешние признаки преступности и ее движения, а моменты различия, своеобразия, дифференцированности отодвинуть на второй план. Он фиксирует число зарегистрированных преступлений, рассмотренных уголовных дел, общее количество осужденных, их рост, стабильность, снижение. Только синтез количественного и качественного подходов способен дать глубокое всестороннее знание состояния преступности. Несмотря на богатство информации о преступности, ее масштабах, тенденциях, соотношении элементов, которую доставляет количественный анализ, сам по себе он недостаточен и должен проводиться в единстве с анализом качественным, так как при всей многообразности, несходстве преступлений, разнящихся массой внешних и внутренних признаков, все они находятся в состоянии сложного взаимодействия и функционируют в обществе как целостное, системное образование.

Структура преступности определяется не иначе, как с помощью относительных величин распределения — долей или процентов, выражаемых соответствующими цифрами, т.е. количественно. С другой стороны, не только соотношение различных составных частей преступности, но и ее общий объем (состояние) и то, как она изменяется во времени (динамика) дают о преступности качественное представление. Качественная

характеристика преступности не сводится к ее общественной опасности, а последняя связана не со всеми элементами структуры преступности. В отличие от соотношения умышленных и неосторожных преступлений различной степени тяжести, первичной и рецидивной преступности, характеризующих ее общественную опасность, соотношение мужской и женской преступности, городской и сельской, территориальное распределение преступности, криминогенная активность различных социальных групп и т.п. сами по себе не определяют общественную опасность преступности, хотя и характеризуют ее с содержательной стороны, помогают установить обстоятельства детерминирующие преступность и имеющие различный «криминогенный потенциал».

Состояние и структура характеризуют преступность в статике, на определенный фиксируемый момент или отрезок времени. Между тем, преступность — явление динамичное, изменчивое. Без учета динамики преступности, ее исследование неизбежно будет не полным.

Динамика антисоциального поведения зависит от социального развития, которое на определенных этапах связано с коренными изменениями социальных отношений.²⁴ Наглядным подтверждением этого служит неблагоприятная динамика преступности в нашей стране, которая характеризуется глубоким экономическим и политическим кризисом, постоянным снижением жизненного уровня населения и личными социальными проблемами.

Под влиянием этих условий общий прирост преступности в Армении в 2009 году по сравнению с 2008 годом составил 5068 или 54.7%, а с 2007 годом — 5911 или 70.1%. Необходимо отметить что в 2008 году также имело место увеличение числа преступлений по сравнению с 2007 годом на 843 или на 10%.

Показательны также данные о динамике преступности в различных территориальных делениях страны, где преступность без исключения имеет тенденцию роста. Так, в частности в 2009 году зарегистрированная преступность возросла по сравнению с 2008

годом в г. Ереване — на 2210 или на 45.9%, Армавирском марзе — на 424 или 86%, Лорийском марзе — на 520 или на 64.8%, Гехаркуникском марзе в 2.1 раза, Тавушском марзе — на 247 или 91.5%.

Нечто подобное наблюдается при анализе личностной стороны преступности, рост которой в 2009 году по сравнению с 2008 годом составил 5211 человек или 91.8%.

Число женщин совершивших преступление в 2009 году по сравнению с 2008 годом выросло на 800 или 136.8%, несовершеннолетних — на 195 или 69.1%, лиц в возрасте 18-24 года — на 656 или 67.8%, 25-29 лет — на 713 или 67.4%, 30 лет и старше — на 3647 или 108.2%.

Вызывает беспокойство динамика роста числа преступлений совершенных в общественных местах более чем в 2 раза (61-128). На 175 случаев или 66.3% увеличилось число преступлений, совершенных в состоянии опьянения, на 433 или 36.3% - количество преступлений, совершенных со стороны ранее судимых лиц, на 16 или 19% - число преступлений с применением огнестрельного оружия.

Отмечая рост числа преступлений, совершенных с применением огнестрельного оружия нельзя не остановиться на факте неизменного роста такого вида преступлений как изготовление и незаконный оборот оружия, боеприпасов. Если в 2008 году таких преступлений было совершено на 26.1% больше чем в 2007 году, то 2009 году их число составило 415 или уже на 82.8% больше, чем в 2008 году. Исходя из этих статических данных можно прийти к выводу, что при подобном масштабном росте числа таких преступлений как незаконный оборот оружия и боеприпасов далеко не исчерпаны резервы для преступлений, совершенных с применением огнестрельного оружия, рост числа которых может продолжится и в дальнейшем.

Вместе с тем, следует отметить, что по сравнению с 2008 годом 2009 году снизился удельный вес преступлений совершенных ранее судимыми на 0.6% (2008г. -7.7, 2009г. — 7.1). Однако данную тенденцию нельзя считать положительной, поскольку в результате активизировался процесс крими-

нализации населения, т.е. увеличивается число преступлений, совершенных людьми ранее не имевшими столкновений с законом.²⁵

На показатели преступности влияет социально-демографический состав населения — его половозрастная структура, соотношение городских и сельских жителей, социальная принадлежность, род занятий, образование, материальная обеспеченность и т.д., поскольку представители названных социальных групп по-разному проявляют себя в преступности. А население существенно меняется во времени и притом неодинаково в различных регионах и территориальных зонах. В результате изменяется и преступность.

На изменения преступности влияют и экономические условия. Прежде всего экономика в значительной мере определяет социально-демографический состав населения, ибо “диктует” характер потребной рабочей силы. Кроме того, с экономикой связаны уровень материальной обеспеченности, социально-бытовые условия жизни, удовлетворение потребностей, сфера услуг. Все эти факторы существенно зависят и от организационно-управленческой деятельности, а в совокупности влияют на сознание, настроение и поведение людей, в том числе и на преступность.

Здесь хотелось останавливаясь на том, что по докладу об уровне преступности в США 2009 году, опубликованному Федеральным бюро расследований (ФБР) по сравнению с уровнем 2008 года, количество имущественных преступлений в США уменьшилось на 6.1%, насильственных — на 4.4%. В 2009 году количество убийств в США сократилось на 10%, грабежей — на 6.5%, изнасилований — на 3.3%. Среди имущественных преступлений наиболее значительно уменьшилось число угонов автомобилей (на 18.7%), краж (на 5.3%) и краж со взломом (2.5%). Наибольшее снижение уровня преступности отмечено в городах и с населением, превышающим 1 млн. Эта статистика основана на данных, предоставленных примерно 17 тыс. правоохранительных органов.²⁶

Интересен тот факт, что заметное снижение уровня преступности в США, наблюдается в разгар худшего кризиса за десятилетия. Притом, за все время ведения общенациональной статистики преступности (она ведется с 1934 года) лишь в течение 16-ти лет уровень преступности снижался. Уровень преступности стабильно рос с 1955 по 1972 год, хотя в этот период времени экономика США переживала бурный период развития, слабые рецессии происходили лишь в середине 1960-х. В свою очередь, во время Великой Депрессии — статистика есть лишь в период с 1934 по 1938 год — криминалитет проявлял меньше активности. В период с 1957 по 1959 год темпы роста доходов среднестатистического жителя США составляли 8% в год, в те же годы уровень преступности увеличивался на 15% ежегодно.

В связи с этим фонд “Наследие” (Heritage Foundation) в 2008 году опубликовал исследование в соответствии с которым связь между экономическими пертурбациями и преступностью существует, но она не столь однозначна.²⁷

Огайский профессор права Джонатан Энтин анализируя состояние преступности в США замечает, что обычно экономика никак не влияет на серьезную преступность. “Нельзя сказать, что у нас была преступность в тяжелые времена, не было преступности, когда все хорошо”, говорит он. Его единомышленники напоминают, что в период Великого экономического кризиса 30-х годов преступность в США не увеличилась, а наоборот упала.²⁸

С подобными выводами трудно согласиться экономические показатели были, есть и будет оказывать влияние на рост или снижение преступности, однако нельзя забывать, что наряду с ними реальное влияние на данные показатели влияют иные-социальные, нравственные, демографические и иные факторы, без наличия которых одной экономикой объяснить состояние преступности невозможно.

Об этом говорят сами же американцы, которые отмечают, что среди объяснений снижения преступности в условиях эконо-

мического кризиса — старение населения. Бостонский профессор права Джеймс Фокс отмечает: “Быстрее всего растет возрастная когорта старше 50 лет. Поклонение биббума определенно не имеет большой склонности к насилию”. Речь идет об американцах, родившихся с 1948 по 1962 год. Согласно переписи, 94 миллионам американцев, то есть примерно трети населения, перевалило за 50.²⁹

Нечто подобное происходит и в Армении, где число лиц в возрасте за 50 лет составляет свыше 800000 населения, однако тенденции снижения преступности не наблюдается. А скорее наоборот, поскольку вопрос состояния преступности не может быть решен только наличием или отсутствием пожилых людей, наличием или отсутствием только экономических противоречий. Вопрос должен быть рассмотрен в комплексе, с учетом всех криминогенных факторов, которые в конкретных регионах получают негативное развитие в силу допущенных ошибок, нарушений, упущений в хозяйственно-экономической и управленческой деятельности, а также в силу объективных причин (противоречия общественно-го развития и т.д.).

Так уровень безработицы в Армении по данным 2009 года составил 6.9% от числа экономически активного населения. Данный показатель намного выше среднереспубликанского в Лорийском марзе — 11.3%, Котайском марзе — 9.2%, Ширакском марзе — 12.9%, Тавушском марзе — 8.9%, Сюникском марзе — 11.6%. В этих регионах зарегистрирован и наибольший рост преступности по сравнению с 2008 годом: Лорийский марз — 64.8%, Котайский марз — 51.4%, Ширакский марз — 64.1%, Тавушский марз — 91.5%, Сюникский марз — 81.1%. Наиболее высокий уровень безработицы наблюдается среди лиц в возрасте 35-45 лет — 28.3% и в возрасте 46-54 года — 27.7. Соответственно в 2009 году наибольшее количество преступлений совершили лица в возрасте 30 лет и старше — 7017 или 64.4%.

Наименее затребованы в сегодняшней экономике Республики Армения лица с пос-

левузовским высшим образованием, их удельный вес составил 14.2%, средним профессиональным образованием — 22.3%, общим средним образованием — 49.5%.³⁰

Динамика преступности связана и с такими факторами, как времена года (сезонные колебания преступности), дни недели и даже время суток. Известно, что в летние месяцы увеличивается число насильственных преступлений, карманных и квартирных краж; зимой больше автотранспортных преступлений; в праздничные дни и в дни выплаты зарплаты увеличиваются случаи хулиганства, иные нарушения общественного порядка. Выявление и учет такой динамики преступности важные для лучшей организации правоохранительной работы.

Изменения преступности могут быть связаны с изменением уголовного законодательства. Установление новых составов преступлений или расширение рамок существующих составов, равно как и декриминализация отдельных деяний или сужение сферы применения действующих уголовно-правовых норм вызывают соответственно рост или сокращение общего массива фиксируемой преступности, а также изменение ее структуры.

Возможно и более сложное, опосредованное влияние законодательства на преступность, когда издание запретительного закона может создать в реальной жизни новую ситуацию, которая вызывает соответствующее изменение преступности.

Наконец, состояние и структура преступности не безразличны к уровню правоохранительной деятельности. Активная борьба с преступностью, высокая раскрываемость и неотвратимость ответственности, эффективная профилактика правонарушений и преступлений в принципе благоприятно отражается на преступности. Напротив, упущения в этом деле, ослабление борьбы с отдельными видами преступлений, запоздалое реагирование на возникающие неблагоприятные явления в преступности усиливают эти явления, влекут рост преступности в целом или отдельных ее проявлений. Необходимо оговорить, что наряду с подобным воздействием правоохранительной дея-

тельности на реальное положение дел с преступностью, возможно и “искаженное” отражение этой деятельности на статистические показатели преступности. Дело в том, что улучшение работы правоохранительных органов проявляется, в частности, в увеличении числа выявленных и раскрытых преступлений, что соответственно отражается на статистических показателях состояния, структуры и динамики преступности, а ослабление борьбы с преступностью соответственно снижает число учтенных преступлений и “улучшает” названные показатели преступности.

Так, в 2009 году из всего числа зарегистрированных преступлений выявлено 10219 или 71.3%, в т.ч. по линии уголовного розыска — 6371 или 69.6%. Не раскрыто больше половины преступлений, совершенных с применением оружия (раскрыто 45%).

Подобные показатели раскрываемости преступлений, естественно никак не могут положительно влиять на состояние преступности в республике.

“Если ученые пытаются найти какие-то объективные закономерности динамики преступности, то практики (особенно это характерно для нашей страны) стремятся нередко объяснить эти цифры так, как им выгодно. Стандартное объяснение правоохранительных органов: упала цифра преступности — мы добились снижения; выросла цифра — ищутся объективные причины, отнюдь не удовлетворяющие власти, которые взваливают всю ответственность за рост на правоохранительные органы, исходя из того, что, если они добились снижения, то они же не должны допускать рост преступности, хотя очевидно, что это от них не зависит”.³¹

Таким образом, динамика преступности очень важный ее показатель, позволяющий фиксировать происходящие в ней изменения, своевременно обнаруживать неблагоприятные тенденции в ее развитии и на этой основе выявлять и устранять обстоятельства, вызывающие ухудшение состояния и структуры преступности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. *Аванесов Г.А.* Криминология и социальная профилактика. Горький, 1980.
2. *Аванесов Г.А.* Криминология. М., 1984.
3. *Блувштейн Ю.Д., Яковлев А.М.* Введение в курс криминологии. Минск, 1983.
4. *Брунон Хольст* Криминология. Основные проблемы. М., 1980.
5. *Бухгольц Э., Лекхас Дж., Хартман Р.* Социалистическая криминология. М., 1975.
6. "Вестник ЛГУ", 1979, N17, выпуск 3.
7. *Гальперин И.М.* Наказание: социальные функции, практика применения. М., 1988.
8. *Григорьев А.* Преступность в США на спаде. <http://www.Kontinent.org/article.rus>
9. *Джекебаев У.С.* Преступность криминологическая проблема, Алма-Ата, 1979.
10. Доклад национальной статистической службы "Социальная картина и бедность в Армении". www.legnum.ru
11. *Кан Уэда* Преступность и криминология в современной Японии. М., 1989.
12. *Козловский В.* "В США резко снизился уровень преступности". <http://www.bbc.co.uk/>.
13. Криминология. Учебник для юридических вузов. М., 1997 (под ред. А.И. Долговой).
14. Криминология. Учебник для юридических вузов. М., 1997 (под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова).
15. Криминология. Учебник для юридических вузов. М., 1999.
16. Криминология. М., 1982.
17. *Кузнецова Н.Ф.* Преступление и преступность. М., 1969.
18. Социально-экономическое положение Республики Армения в январе-декабре 2008 года. Информационный месячный доклад. Ереван, 2009.
19. Социально-экономическое положение Республики Армения в январе-декабре 2009 года. Информационный месячный доклад. Ереван, 2010.
20. *Ферри Э.* Уголовная социология. М., 1908.
21. *Филмонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права. Томск, 1981.
22. *Фокс В.* Введение в криминологию. М., 1985.
23. *Шнайдер Г.И.* Криминология, М., 1994.
24. *Шнайдер Г.И.* Криминология. М., 1994, с. 102.
25. *Фокс В.* Введение в криминологию. М., 1985; *Кан Уэда* Преступность и криминология в современной Японии. М., 1989; *Брунон Хольст* Криминология. Основные проблемы. М., 1980.
26. Криминология. Учебник для юридических вузов. М., 1997., с. 73.
27. *Ферри Э.* Уголовная социология. М., 1908, с. 210.
28. *Джекебаев У.С.* Преступность как криминологическая проблема, Алма-Ата, 1979, с. 108-109, 121.
29. Криминология. М., 1997, с. 73.
30. Криминология. М. 1976, с. 109; Криминология. М., 1976, с. 109; Криминология. М., 1979, с. 49; Криминология. М., 1988, с. 4; *Аванесов Г.А.* Криминология. М., 1984, с. 166-167; Криминология. М., 1999, с. 74, Криминология. М., 1997, с. 22.
31. *Кузнецова Н.Ф.* Преступление и преступность. М., 1969, с. 173; *Джекебаев У.С.* Преступность как криминологическая проблема, Алма-Ата, 1979, с. 46; *Коган В.М.* Социальные свойства преступности. М., 1977.
32. *Коган В.М.* Указ. соч., с. 178.
33. *Кузнецова Н.Ф.* Указ. соч., с. 178.
34. *Аванесов Г.А.* Криминология и социальная профилактика. Горький, 1980, с. 189.
35. *Блувштейн Ю.Д., Яковлев А.М.* Введение в курс криминологии. Минск, 1983, с. 40.
36. *Филомонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права. Томск, 1981, с. 29.
37. *Гальперин И.М.* Наказание: социальные функции, практика применения. М., 1988, с. 23.
38. *Волженкин Б.В.* Рецензия преступности. — Правоведение, 1980, N3, с. 109.
39. *Аванесов Г.А.* Криминология. М., 1984, с. 165-166.
40. *Кузнецова Н.Ф.* Преступление и преступность. М., 1969, с. 175.
41. *Кузнецова Н.Ф.* Преступление и преступность. М., 1969, с. 178.
42. Социально-экономическое положение Республики Армения в январе-декабре 2009 года. Информационный месячный доклад. Ереван, 2010, с. 133-139.
43. Социально-экономическое положение Республики Армения в январе-декабре 2009 года. Информационный месячный доклад. Ереван, 2010, с. 133-139.
44. Социально-экономическое положение Республики Армения в январе-декабре 2009 года. Информационный месячный доклад. Ереван, 2010, с. 133-139.
45. Криминология. М., 1999, с. 77, 91.
46. Криминология. М., 1968, с. 98-99.
47. *Афанасев В.С., Маточкин И.В.* К вопросу о понятии антисоциального поведения. — "Вестник ЛГУ", 1979, N17, вып. 3, с. 74.
48. Социально-экономическое положение Республики Армения в январе-декабре 2009 года. Информационный месячный доклад. Ереван, 2010, с. 133-139.
49. *Григорьев А.* Преступность в США на спаде. <http://www.Kontinent.org/article.rus>.
50. *Григорьев А.* Преступность в США на спаде, <http://www.kontinent.org/article.rus>.
51. *Григорьев А.* Преступность в США на спаде, <http://www.Kontinent.org/article.rus>.
52. *Козловский В.В.* В США резко снизился уровень преступности, <http://www.bbc.co.uk/>.
53. Социально-экономическое положение Республики Армения в январе-декабре 2009 года. Информационный месячный доклад. Ереван, 2010, с. 71-77, 133-139.
54. Криминология. М., 1997г., с. 53.

Միջազգային իրավունք

Էդգար ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ ՄԱԿ-Ի ԽԱՂԱՂԱԴՂԱԶ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

Մ րավորված ազգերի կազմակերպությունն այսօր հնարավոր չէ պատկերացնել առանց իր կողմից իրականացվող խաղաղապահ առաքելությունների: Այդ ու հանդերձ

վում էին ՄԱԿ-ի հատուկ նշանակության ուժերի (UN Emergency Forces (UNEF)) կողմից:¹

Տարիների ընթացքում, սակայն, ՄԱԿ-ի շրջանակներում սկսեց ավելի ու ավելի ընդգծվել խաղաղության պահպանման և ժողովրդավարության աջակցության միջև առկա կապը: ՄԱԿ-ի՝ առավել քան 60-ամյա պատմության ընթացքում կուտակված խաղաղապահ գործունեության հսկայական փորձը՝ զգալիորեն հարստացրեց խաղաղապահ գործիքների շտեմարանը, ինչն իր հերթին հանգեցրեց ՄԱԿ-ի խաղաղապահ օպերացիաների որակական փոփոխությանը:² Առաջ եկան նոր սերնդի խաղաղապահ օպերացիաներ, որոնց հիմնական բովանդակային առանձնահատկությունը, ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի նախկին խորհրդական գեներալ-մայոր Ինդար Ռիկիի կարծիքով, բազմաբաղադրատարրությունն էր, այսինքն՝ օպերացիայի հանձնառությամբ որոշված խնդիրների ընդլայնված շրջանակը և խաղաղապահ առաքելության համապատասխան կառուցվածքը:³

ՄԱԿ-ի խաղաղապահ օպերացիաները, որպես կանոն, դիտարկվում են որպես սոսկ ռազմական բնույթի միջոցառումներ, որոնք որևէ առնչություն չունեն համապատասխան պետություններում ժողովրդավարության աջակցության, պետականաշինության և այլ քաղաքացիական բաղադրատարրերի հետ:

ՄԱԿ-ի խաղաղապահ օպերացիաների նման ընկալումը, սակայն, փոքր-ինչ հնացած է և պայմանավորված է սառը պատերազմի ընթացքում ՄԱԿ-ի խաղաղապահ օպերացիաների նկատմամբ ձևավորված կարծրատիպով: Հանուն ճշմարտության, պետք է նշել, որ մինչ սառը պատերազմի ավարտը ՄԱԿ-ի խաղաղապահ օպերացիաները, իրոք, գերազանցապես ռազմական ուղղվածություն ունեին: ՄԱԿ-ի ստեղծումից հետո ծավալված առաջին խաղաղապահ օպերացիաներն ուղղված էին բացառապես կամ գերազանցապես զինված ընդհարման մեջ գտնվող կողմերի միջև «խաղաղապահ պատերազմ» ստեղծելուն և հրադադարը պահպանելուն: Նման օպերացիաներն իրականաց-

Մառը պատերազմի ավարտից հետո ժողովրդավարության աջակցության հիմնահարցերն առավել նշանակալի տեղ զբաղեցրին ՄԱԿ-ի բազմաբաղադրատարր խաղաղապահ օպերացիաների շրջանակներում: Վերջին տասնամյակներին միջազգային իրավիճակի թելադրանքով ՄԱԿ-ի հովանու ներքո անցկացվող օպերացիաների շրջանակներում արմատավորվեցին ժո-

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ՂԱՏԱԿԱՆ
ԻՆՏԵՆՍԻՎՆԵՐՈՒՄ

Միջազգային իրավունք

դովրդավարական աջակցությանն ուղղված այնպիսի տարրեր, որոնք ավանդական խաղաղապահ գործառնությունների հետ մեկտեղ, նպատակաուղղված էին ճգնաժամն առաջացրած խնդիրների լուծմանը կամ ճգնաժամում հայտնված հասարակությունների «ապաքինմանը»:

Ժամանակակից խաղաղապահ օպերացիաների հանձնառության մեջ են մտնում, մասնավորապես, այնպիսի միջոցառումների իրականացումը, ինչպիսիք են՝

- մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների և մարդասիրական աղետների կանխարգելումը.

- ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացմանն աջակցությունը.

- ընտրությունների կազմակերպումը, կառավարական և սոցիալական կառույցների վերականգնմանն աջակցությունը, իրավապահական մարմինների և զինված ուժերի վերակազմակերպումը.

- տեղական վարչակազմի կառավարումը, ակնազերծման միջոցառումներին օժանդակելը, ենթակառուցվածքի վերականգնումը և այլն:⁴

Ժամանակակից խաղաղապահ առաքելությունների հանձնառության մեջ ներառվում են նաև ժողովրդավարությանն աջակցությանն ուղղված այնպիսի բաղադրատարրեր, ինչպիսիք են բնակչության անվտանգությանն աջակցելը, վստահության ամրապնդմանն ուղղված միջոցների խրախուսումը, իշխանությունների տարանջատման մեխանիզմների ձևավորման հարցում օժանդակության ցուցաբերումը և այլն:

Ընդհանրապես, ժողովրդավարությանն աջակցության բաղադրատարր ունեցող ՄԱԿ-ի խաղաղապահ առաքելություններում կարելի է առանձնացնել հետևյալ հիմնական գործառնությունները՝

1. միջազգային անցումային վարչակարգերի միջոցով ինքնիշխանության ժամանակավոր իրականացում.

2. հետհակամարտային կայունության ապահովման նպատակով քաղաքացիական ներկայացուցչության ծավալում.

3. ժողովրդավարական պետական շի-

նարարությանը, այդ թվում՝ արդարադատության իրականացմանն աջակցություն.

4. մարդու իրավունքների խախտումների և մարդասիրական աղետների կանխարգելում.

5. ընտրությունների կազմակերպում և անցկացում.

6. ժողովրդավարական հասարակության հաստատությունների կայացմանն աջակցություն.

7. այլ հարակից գործառնություններ:

Ընդ որում, պետք է նշել, որ տվյալ գործառնությունները կարող են հանդես գալ ինչպես առանձին վերցրած, այնպես էլ զուգակցվել միևնույն առաքելության հանձնառության ներքո:

Ընդհանրապես, դասական առումով ՄԱԿ-ի ժողովրդավարությանն աջակցության բաղադրատարր ունեցող խաղաղապահ առաքելության առաջին օրինակը, ի կատարումն ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1989 թվականի փետրվարի 16-ին ընդունված 632 բանաձևի,⁵ Նամիբիայում ծավալված ՄԱԿ-ի անցումային աջակցության խմբի (UNTAG) օպերացիան էր, որը ոչ միայն կոչված էր ապահովելու հրադադարը ՍՎԱՊՕ-ի⁶ և Հարավաֆրիկյան ուժերի միջև, այլ նաև նախապատրաստելու և վերահսկելու ազատ և արդար ընտրությունների իրականացումը, որոնք պետք է հանգեցնեին անկախ պետության ստեղծմանը:

Պետք է նշել, որ ի տարբերություն խաղաղապահ օպերացիաների ռազմական ասպեկտների, որտեղ ՄԱԿ-ի անաչառությունը և օբյեկտիվությունը կասկածի տակ չեն դրվում, ընտրությունների մեջ ներգրավված լինելու պարագայում, ցանկացած մակարդակում ՄԱԿ-ը պետք է չափազանց աչալուրջ լինի՝ բոլոր խմբավորումների նկատմամբ դրսևորելով միատեսակ մոտեցում:⁷ Հակառակ պարագայում, եթե ՄԱԿ-ը, ուղղակի կամ անուղղակի նախապատվություն տա երկրի ներքաղաքական պայքարի մեջ ներառված որևէ ուժի, ապա կվերածվի ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ ամրագրված սկզբունքների՝ նախևառաջ պե-

Միջազգային իրավունք

տության ներքին գործերի մեջ չմիջամտելու սկզբունքի կոպտագույն խախտողի: Նման իրավիճակում չհայտնվելու համար ՄԱԿ-ը պետք է փորձի նման գործառույթներ իրականացնելիս ներգրավի բավականաչափ քանակությամբ բարձրակարգ արհեստավարժ մասնագետներ՝ ընտրությունների նախապատրաստման և անցկացման ողջ ընթացքը վերահսկելու համար:

Հանուն ճշմարտության, պետք է նշել, որ ՄԱԿ-ի՝ ընտրությունների անցկացման բաղադրատարր ներառող խաղաղապահ առաքելությունների իրականացման պարագայում ՄԱԿ-ի ներգրավվածությունը միատարր չէ: Այսպես, տեսական գրականության մեջ, ՄԱԿ-ի խաղաղապահ առաքելությունների հանձնառությունները վերլուծելու արդյունքում առանձնացնում են ՄԱԿ-ի ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման մեջ ներգրավվածության հետևյալ 7 մակարդակները՝

1. անմիջապես ՄԱԿ-ի կողմից ընտրությունների կազմակերպում և անցկացում.
2. անցկացվող ընտրությունների նկատմամբ վերահսկողություն.
3. ընտրությունների հաստատում.
4. միջազգային դիտորդների համակարգում.
5. ազգային դիտորդներին աջակցություն.
6. ընտրությունների դիտարկում.
7. տեխնիկական աջակցություն:⁸

Ինչպես տեսնում ենք, խաղաղապահ օպերացիաների շրջանակներում և դրանցից դուրս ընտրական հարցերում ՄԱԿ-ի ցուցաբերած աջակցությունը կրում է բազմաստիճան բնույթ՝ սկսած ամենաբարձր ներգրավվածության աստիճանից, որը դրսևորվում է ընտրությունների կազմակերպմամբ ու անցկացմամբ և ավարտված՝ ազգային իշխանություններին տեխնիկական աջակցության ցուցաբերմամբ: Ընդ որում, պետք է նկատել, որ ՄԱԿ-ի ներգրավվածության աստիճանի տեսանկյունից առավել աչքի են ընկնում առաջին երեք մակարդակները, որտեղ ՄԱԿ-ը լրջագույն դերակատարություն է ունենում ընտրությունների լեգիտիմությունը հաստատելու

տեսանկյունից, մինչդեռ վերջին չորս մակարդակի պարագայում ՄԱԿ-ի դերակատարությունն առավել նվազ է:

Գործնականում ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 46/137 բանաձևի⁹ դրույթների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ ընտրությունների աջակցության ոլորտում ՄԱԿ-ի գործունեությունն ուղղված է երկու գերխնդիրների լուծմանը՝

1. սատարել անդամ պետությունների՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ ունիվերսալ և տարածաշրջանային փաստաթղթերում ամրագրված միջազգայնորեն ճանաչված չափանիշներին համապատասխանող, վստահություն ներշնչող օրինական ժողովրդավարական ընտրություններ անցկացնելու ջանքերին.

2. աջակցել իրական և պարբերական բնույթ կրող, ընտրազանգվածի և հակամարտող բոլոր ուժերի վստահությունն անվերապահորեն վայելող ժողովրդավարական ընտրությունների անցկացման համար կազմակերպչական ներուժի ստեղծմանն այն երկրներում, որոնց նման օժանդակություն է ցուցաբերվում:

Իհարկե, խաղաղապահ առաքելությունների շրջանակներում ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման հարցերում աջակցության իրականացումը հնարավոր չէր լինի՝ առանց համապատասխան ինստիտուցիոնալ բազայի ստեղծման: Այդ իսկ պատճառով, դեռևս 1991թ., ի կատարումն ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 46/137 բանաձևի, ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարը նշանակեց Քաղաքական հարցերով գլխավոր քարտուղարի տեղակալին Ընտրությունների անցկացման հարցերում օժանդակության ցուցաբերման միջոցառումների համակարգողի պաշտոնում: Նույն թվականին, ի կատարումն նշված բանաձևի 11-րդ կետի, Քաղաքական հարցերի դեպարտամենտի կազմում ձևավորվեց Ընտրությունների կազմակերպման հարցում օժանդակության ցուցաբերման խումբը (ՕՅԽ), որի հիմնական գործառույթը Համակարգողին վերապահված գործառույթների իրականացման ընթացքում վերջինիս օժանդակություն ցուցաբերելն էր:

Ընդգծելով ՄԱԿ-ի խաղաղասպահ գործունեության շրջանակներում ընտրությունների անցկացմանն աջակցելու կարևորությունը՝ 1994թ. որոշվում է տվյալ խումբը վերածել Խաղաղասպահ օպերացիաների դեպարտամենտի (DPKO) կառուցվածքային ստորաբաժանման և այն վերանվանել «Ընտրությունների աջակցման բաժին» (Electoral Assistance Division (UNEAD)):¹⁰ Նշված կառուցվածքային տեղափոխությունը պատճառաբանվում էր Քաղաքական հարցերի և Խաղաղասպահ օպերացիաների դեպարտամենտների գործառույթների իրականացման ներդաշնակեցման մակարդակի բարձրացմամբ: Այդուհանդերձ, 1995թ. Ընտրությունների աջակցման բաժինը կրկին վերադարձվեց Քաղաքական հարցերի դեպարտամենտի հովանու ներքո և առ այսօր գործում է վերջինիս համակարգում:

Պետք է նշել, որ ՄԱԿ-ի ժողովրդավարության աջակցության գործառույթի բնույթն ու բովանդակությունը բավական հետաքրքրական ձևափոխումների են ենթարկվել Կազմակերպության ստեղծումից ի վեր: Ի սկզբանե, այն կոչված էր աստարելու ժողովուրդների ինքնորոշման սկզբունքի իրականացումը՝ ինքնակառավարման զարգացման և ապագադրագծման միջոցով՝ առավելապես, ընտրությունների միջոցով, սակայն աստիճանաբար, նշված աջակցությունն սկսեց ընդգրկել նորանոր ոլորտներ՝ ներառելով ժողովրդավարության սկզբունքի հաստատումը և զարգացումը, ինչպես նաև քաղաքական իրավունքների պաշտպանության բնագավառները՝ ապագադրագծման համատեքստից դուրս:¹¹

Ընդհանուր առմամբ, պետք է նշել, որ խաղաղասպահ առաքելությունների շրջանակներում ժողովրդավարության աջակցությանն ուղղված գործառույթներն ուղղված չեն ՄԱԿ-ի անդամ պետություններին որևէ քաղաքական մոդել պարտադրելուն, մնան օժանդակությունն ավելի շուտ հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ առկա են միջազգային իրավական ստանդարտների վրա հիմնված ժողովրդավարության մոդել-

ներ, որոնք արտացոլում են շահագրգիռ ժողովրդի հատուկ պահանջմունքները, սպասելիքները և պատմական իրողությունները,¹² իսկ ժողովրդավարության աջակցության ձևն ու բովանդակությունը պայմանավորված են տվյալ տարածաշրջանի, պետության, տարածքի ուրույն առանձնահատկություններով:

Հետաքրքրական է նաև այն, որ մի շարք հետազոտողների, մասնավորապես՝ Նայջլ Ուայթի կարծիքով, ՄԱԿ-ը հետզհետե գիտակցում է, որ սույն ընտրությունների կազմակերպումն ու անցկացումը բավարար չեն պատերազմից խաղաղության, միակուսակցական պետությունից բազմակարծության ժողովրդավարությանն անցնելու համար:¹³ Ուստի, ակնհայտ է, որ ժամանակակից բազմաբաղադրատարր խաղաղասպահ առաքելություններում ՄԱԿ-ից պահանջվում է առավել լայն ժողովրդավարական ներգրավվածություն՝ համապատասխան պետություններում հետհակամարտային կայունությունն ապահովելու, ժողովրդավարական պետաիրավական հաստատությունները վերականգնելու, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը երաշխավորելու և կայուն զարգացումն ապահովելու համար:

Նոր տեսակի խաղաղասպահ օպերացիաներն աչքի են ընկնում քաղաքացիական ասպեկտների և խաղաղ շինարարության բաղադրատարրերի վրա առավել մեծ ուշադրությամբ: Քաղաքացիական վարչակազմի ստեղծման հետ մեկտեղ (Կոսովո, Աֆղանստան, Արևելյան Թիմոր), նոր սերնդի խաղաղասպահ առաքելություններն սկսել են ներառել այնպիսի բաղադրատարրեր, որոնք նախկինում երբևիցե ընդգրկված չեն եղել խաղաղասպահ առաքելությունների հանձնառությունների մեջ: Մասնավորապես՝ Կոսովոյում, Աֆղանստանում և Արևելյան Թիմորում ծավալված խաղաղասպահ առաքելությունների հանձնառությունների մեջ ներառված էին այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են օրենսդրության մշակումը և դրա կիրառման ապահովումը, մաքսային ծառայությունների ստեղծումը, հարկերի սահմանումը և հարկահավաքումը,

Միջազգային իրավունք

օտարերկրյա ներդրումների ներգրավումը, գույքային վեճերի լուծումը և ռազմական վնասի համար պատասխանատվությունը, համայնքային ձեռնարկությունների վերականգնումը և շահագործումը, բանկային համակարգի ստեղծումը, դպրոցական կրթության կազմակերպումը և նույնիսկ աղբահանությունը:¹⁴

Քաղաքացիական վարչակարգերի ստեղծման գործում ՄԱԿ-ի առաջին հետաառըպատերազմյան առաքելությունը Կոստովոն էր, որում ՄԱԿ-ի քաղաքացիական ներկայության իրավական հիմքը դարձավ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1244 բանաձևը:¹⁵ Կոստովոյում ծավալված քաղաքացիական ներկայությունն ուներ երեք բաղադրատարր՝ վարչական (վարչարարություն, ոստիկանություն, դատական համակարգ), ինստիտուցիոնալ-իրավական (ժողովրդավարացում, իշխանության ինստիտուտներ, ընտրություններ, մարդու իրավունքներ) և տնտեսական (տնտեսության վերականգնում): Հետաքրքրականն այն է, որ նշված երեք բաղադրատարրերից միայն առաջինն էր գտնվում ՄԱԿ-ի անմիջական վերահսկողության ներքո, ինստիտուցիոնալ-իրավական բաղադրատարրի, այդ թվում՝ ժողովրդավարացման աջակցության իրականացումը հանձնարարված էր ԵԱՀԿ-ին, իսկ տնտեսական բաղադրատարրը՝ Եվրոպական միությանը: Սա ՄԱԿ-ում առկա նոր միտման՝ համապատասխան մասնագիտացված հաստատության հետ փոխհամագործակցության բարձրացման վառ օրինակներից մեկն է:

Միջազգային քաղաքացիական ներկայության ծավալման հաջորդ օրինակ դարձավ Արևելյան Թիմորը, որտեղ ի կատարումն 1999թ. ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1272 բանաձևի,¹⁶ հիմնվեց Արևելյան Թիմորում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչակազմը, որի հանձնառությունը, իմիջիայլոց, ներառում էր նաև ժողովրդավարության աջակցության բաղադրատարրը: Դրանում հատկապես ընդգծվում էր վերջինիս հանձնառության արդյունավետ իրականացման համար արևելաֆիմորցիների

հետ ՄԱԿ-ի խաղաղասպահ առաքելության սերտ համագործակցության իրականացման անհրաժեշտությունը, տեղական ժողովրդավարական ինստիտուտների, ներառյալ՝ մարդու իրավունքների հարցերով անկախ արևելաֆիմորյան կազմակերպության ստեղծման նպատակով և տվյալ հաստատություններին դրա վարչական և պետական ծառայության գործառույթների փոխանցման համար:

ՄԱԿ-ի առաքելությունը Արևելյան Թիմորում փաստորեն իրականացնում էր պետաիշխանական բոլոր գործառույթները, ներառյալ՝ արդարադատության իրականացումը: 2002թ. մայիսի 17-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1410 բանաձևով¹⁷ Արևելյան Թիմորում հիմնադրվեց նոր խաղաղասպահ առաքելություն՝ ՄԱԿ-ի Արևելյան Թիմորին աջակցության առաքելությունը, որը կոչված էր բազմակողմ աջակցություն ցուցաբերել նորանկախ պետությանը: Ժողովրդավարության աջակցությանն ուղղված էր նշված առաքելության քաղաքացիական բաղկացուցիչը (կայունություն, ժողովրդավարություն և արդարադատություն), որը ներառում էր, մասնավորապես, տեղական կառավարչական կադրերի պատրաստմանը, արդարադատության անկախ համակարգի ձևավորմանը, գործող քրեակատարողական համակարգի բարեփոխմանն ուղղված միջոցառումներ:

Քաղաքացիական վարչակարգի բաղադրատարրեր ներառել է նաև Աֆղանստանում ծավալված խաղաղարար առաքելությունը: Դեռ ավելին, 2001թ. դեկտեմբերի 6-ի ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1383 բանաձևը հավանության արժանացրեց ՄԱԿ-ի հովանու ներքո Բոննոյում ստորագրված՝ Աֆղանստանում մինչ նշտական կառավարական հաստատությունների վերականգնումը ժամանակավոր մեխանիզմների մասին համաձայնագիրը,¹⁸ հաստատելով Աֆղանստանում ժամանակավոր կառավարման համակարգը, իսկ 2002թ. մարտի 28-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1401 բանաձևով հիմնվեց Աֆղանստանին աջակցության առաքելությունը՝ ճանապարհ հարթելով Լոյա Ջիրգայի (աֆղանա-

կան ավագանու բարձրագույն խորհրդի) հրավիրմանը և Աֆղանստանի ժամանակակից պետաիրավական կառույցների ձևավորմանը:

Արդի միջազգային իրավական մարտահրավերները՝ ներպետական բռնության ուժգնացում, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների թվի զգալի աճ, ահաբեկչության և միջազգային հանցավորության ծավալների մեծացում, ՉԻԱՎ/ՄԻԱՎ-ի տարածում և այլն, ստիպեցին միավորված ազգերին առավել լուրջ ուշադրություն դարձնել խաղաղապահ առաքելությունների շրջանակներում քաղաքացիական ասպեկտներին և հետպատերազմյան խաղաղ շինարարության հարցերին: Նշված հիմնախնդիրը ՄԱԿ-ի ամբիոնից բարձրաձայնվեց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նախագահի 2005թ. հուլիսի 12-ի հայտարարությունում, որում, մասնավորապես, նշվում էր, որ խաղաղապահ առաքելությունների շրջանակներում ՄԱԿ-ի համապատասխան կառույցները պետք է առանցքային համակարգող դերակատարություն ունենան «մարդասիրական օգնության ցուցաբերման, հասարակական կարգի վերականգնման, պետական մարմինների գործունեության ապահովման, ինչպես նաև վերականգնման, վերակառուցման և խաղաղ շինարարության ապահովման հարցերում, որոնք հանգեցնում են երկա-

րաժամկետ կայուն զարգացմանը»:¹⁹

Անփոփելով նշվածը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ՄԱԿ-ի ժամանակակից խաղաղապահ առաքելությունների հանձնառությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս վստահաբար նշելու, որ դրանց զգալի մասը ներառում է ժողովրդավարության աջակցությանն ուղղված համապատասխան քաղկացուցիչներ, որոնք, կախված առաքելության նպատակներից, ձեռք են բերում տարատեսակ ծավալ և բովանդակություն՝ սկսած ժամանակավոր քաղաքացիական վարչակազմի ստեղծումից, կամ քաղաքացիական ներկայության ծավալումից և ավարտած՝ ընտրությունների կազմակերպմամբ և անցկացմամբ, կամ ընտրությունների անցկացմանը տեխնիկական աջակցության ցուցաբերմամբ: Ընդ որում, խաղաղապահ առաքելությունների շրջանակներում ժողովրդավարության աջակցմանն ուղղված ՄԱԿ-ի գործառնությունները որևիցե կերպ չեն կարող այնպիսի դրսևորումներ ստանալ, որոնք կդիտվեն որպես համապատասխան պետությանը պետական կառավարման որևէ համակարգի պարտադրում կամ վերջինիս ներքին գործերի մեջ միջամտելու փորձ, կամ որևէ այլ կերպ կհակասեն ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ ամրագրված միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներին:

1. Նման խաղաղապահ օպերացիաներ, մասնավորապես, ծավալվել էին 1956–1967թթ. Եգիպտոսի տարածքից Ֆրանսիայի, Բարայեյի և Մեծ Բրիտանիայի զինված ուժերը դուրս բերելու, եգիպտական և իսրայելյան ուժերի միջև միջանցք ստեղծելու նպատակով (UNEF I) (UN GA Res. 1000 (ES-I)), ինչպես նաև 1973–1979թթ. եգիպտական և իսրայելյան ուժերի միջև զինադադարը պահպանելու և ստեղծված բուֆերային գոտին հսկելու նպատակով (UNEF II) (UN SC Res. 339 (1973)):

2. The Evolution of UN Peacekeeping: Case Studies and Comparative Analysis, edited by William J. Durch. New York, NY: St. Martin's Press, 1993, p. 12.

3. Major-General Indarjit Rikhye (Ret.), Strengthening UN Peacekeeping: New Challenges and Proposals, Washington, D.C. United States

Institute of Peace, 1992, p. 16.

4. *Заемский В.* Опыт миротворческих операций ООН// “Обозреватель-Observer”, N6(173) 2004. Հասանելի է http://www.rau.su/observer/N6_2004/6_05.HTM համացանցային կայքում 11.07.2010թ.:

5. UN Doc. S/RES/632(1989).

6. ՍՎԱՊՕ անգլ. South-Western Africa People's Organization (SWAPO) Հարավարևմտյան Աֆրիկայի ժողովրդի կազմակերպություն:

7. *Nigel D. White* The United Nations and democracy assistance - developing practice within a constitutional framework; in Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization, Peter Burnell ed. London, Frank Cass, 2000), p. 77.

Միջազգային իրավունք

8. Nigel D. White, the United Nations and democracy assistance - developing practice within a constitutional framework; in Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization, Peter Burnell ed. London, Frank Cass, 2000), p. 79-84.

9. UN Doc. A/RES/46/137

10. ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի զեկույց: UN Doc. A/49/675.

11. <http://www.un.org/russian/topics/peace/elections/context.htm> 11.07.2010թ.

12. Human Rights and Elections: A Handbook on the Legal, Technical and Human Rights Aspects off Elections. UN New York and Geneva, 1994, para 17.13. Nigel D. White, the United Nations and democracy assistance - developing practice within a constitutional framework; in Democracy Assistance: International Co-operation for

Democratization, Peter Burnell ed. London, Frank Cass, 2000), p. 77.

14. Soldiers for Peace: Fifty Years of United Nations Peacekeeping. Benton, Barbara; Boutros-Ghali, Boutros (ed), New York: Facts on File Inc. p.154.

15. UN Doc. S/RES/1244 (1999).

16. UN Doc. S/RES/1272 (1999).

17. UN Doc. S/RES/1410 (2002).

18. UN Doc. S/2001/1154.

19. ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նախագահի 2005թ. հուլիսի 12-ի հայտարարությունը՝ «Միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանություն. Անվտանգության խորհրդի դերը մարդասիրական ճգնաժամերում՝ մարտահրավերներ, քաղաժ դասեր և ապագայի հեռանկարներ» վերտառությամբ հարցի վերաբերյալ: UN Doc. S/PRST/2005/30.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. The Evolution of UN Peacekeeping: Case Studies and Comparative Analysis, edited by William J. Durch. New York, NY: St. Martin's Press, 1993, p. 12.

2. Major-General Indarjit Rikhye (Ret.), Strengthening UN Peacekeeping: New Challenges and Proposals, Washington, D.C. United States Institute of Peace, 1992, p. 16.

3. **Заемский В.** Опыт миротворческих операций ООН // “Обозреватель-Observer”, N6(173) 2004.

http://www.rau.su/observer/N6_2004/6_05.H TM համացանցային կայքում 11.07.2010թ.:

4. UN Doc. S/RES/632(1989).

5. ՍՎԱՊՕ անգլ. South-Western Africa People's Organization (SWAPO) Հարավարևմտյան Աֆրիկայի ժողովրդի կազմակերպություն:

6. Nigel D. White, the United Nations and democracy assistance - developing practice within a constitutional framework; in Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization, Peter Burnell ed. London, Frank Cass, 2000), p. 77.

7. Nigel D. White, the United Nations and democracy assistance - developing practice within a constitutional framework; in Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization, Peter Burnell ed. London, Frank Cass, 2000), p. 79-84.

8. UN Doc. A/RES/46/137.

9. ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի զեկույց: UN Doc. A/49/675:

10. <http://www.un.org/russian/topics/peace/elections/context.htm> 11.07.2010թ.:

11. Human Rights and Elections: A Handbook on the Legal, Technical and Human Rights Aspects off Elections. UN New York and Geneva, 1994, para 17.

12. **Nigel D.** White, the United Nations and democracy assistance - developing practice within a constitutional framework; in Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization, Peter Burnell ed. London, Frank Cass, 2000), p. 77.

13. Soldiers for Peace: Fifty Years of United Nations Peacekeeping. Benton, Barbara; Boutros-Ghali, Boutros (ed), New York: Facts on File Inc. p. 154.

14. UN Doc. S/RES/1244 (1999).

15. UN Doc. S/RES/1272 (1999).

16. UN Doc. S/RES/1410 (2002).

17. UN Doc. S/2001/1154.

18. ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նախագահի 2005թ. հուլիսի 12-ի հայտարարությունը՝ «Միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանություն. Անվտանգության խորհրդի դերը մարդասիրական ճգնաժամերում՝ մարտահրավերներ, քաղաժ դասեր և ապագայի հեռանկարներ» վերտառությամբ հարցի վերաբերյալ: UN Doc. S/PRST/2005/30.

Արմեն ՖԵՐՈՅԱՆ

*ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի մագիստրոս,
Երևանի Աջափնյակ և Դավթաշեն
վարչական շրջանների
ընդհանուր իրավասության դատարանի
դատավորի օգնական*

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՎՃԻՌՆԵՐԻ ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ
ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ ԵՎ ԴՐԱՆՅ՝ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

1. Եվրոպական դատարանի նախադեպը որպես իրավունքի աղբյուր

Տեսական առումով նախադեպն իրավունքի աղբյուր է: Սույն աշխատանքի շրջանակներում քննարկման առարկա պետք է դառնան Եվրադատարանի վճիռները որպես քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուր, ուստի առավել նպատակահարմար է անդրադառնալ միայն թեմայի հետ կապված որոշ խնդիրների: Միանշանակ է, որ Հայաստանի Հանրապետության դեմ կայացված նախադեպային կամ ոչ նախադեպային նշանակություն ունեցող Եվրոպական դատարանի վճիռը պարտադիր է Հայաստանի Հանրապետության համար: Դա բխում է Կոնվենցիայից և ՀՀ ստանդարտ պարտավորությունների բնույթից, ուստի աշխատանքի շրջանակներում առավելապես կանդրադառնանք ոչ թե Հայաստանի Հանրապետության դեմ կայացված, այլ ընդհանրապես Եվրադատարանի նախադեպային վճիռների տեղին ու դերին:

Տեսության մեջ դատական նախադեպը որպես իրավունքի աղբյուր դիտարկելիս հիմնականում նկատի են առնվում ներպետական դատարանների դատական նախադեպերը: Դրանք ձևավորվում

են տվյալ պետության կողմից, ուստի որպես իրենց մեջ պետական կամք կրող վարքագծի կանոններ՝ իրավական նորմերի դրսևորման ձևեր են և պարունակում են իրավական նորմեր: Այդ իրավական նորմերը կիրառելիս, իհարկե, հաշվի են առնվում դրանց բնույթը և կիրառման առանձնահատկությունները: Սակայն միջպետական պայմանագրի հիման վրա ստեղծված դատարանի ակտերի նախադեպային նշանակությունը կապված է նաև այն հանգամանքի հետ, որ այն չի ստեղծվում պետության կամ պետությունների կողմից, այլ նրանց կողմից ստեղծված այլ մարմնի կողմից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական համակարգն իր մեջ ընդգրկում է եվրոպական մի շարք միջազգային միջկառավարական կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմներ, որոնց մեջ կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում Եվրոպայի խորհուրդը, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) միջոցով: Մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական համակարգը բավականաչափ բազմասպեկտ է, որի մեջ իր արդյունավետու-

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Նախադեպային իրավունք

թյամբ աչքի է ընկնում դատական պաշտպանությունը:

Մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության եվրոպական համակարգի առանձնահատկությունների բնույթը ճիշտ ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նախադեպային իրավունքի և վերազգային իրավական համակարգերի փոխազդեցությանը: Այս առումով ազգային և վերազգային նախադեպային իրավական համակարգերի զարգացումը շատ ընդհանուր գծեր ունի: Պատճառը ոչ միայն այն է, որ դրանք ձևավորվել են անգլիական նախադեպային իրավունքի հիման վրա, այլև այն, որ դրանց զարգացումը նույնպես տեղի է ունենում անգլիական և ամերիկյան իրավունքների ազդեցության տակ:¹

Ներկայիս միջազգային իրավական զարգացումների պայմաններում ձևավորվում են նոր իրավական համակարգեր: Այդ համակարգերի առանձնահատկություններն ուղղակիորեն պայմանավորված են դրանց վրա աշխարհում գոյություն ունեցող իրավական ընտանիքների ազդեցությամբ: Մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական համակարգը դրավառ և տիպիկ դրսևորումներից է: Ուստի այդ համակարգի էության ակունքները կարող ենք գտնել նախադեպային իրավունքում:

Նախադեպային իրավունքը, իր որակական հատկանիշներով պայմանավորված, շատ հաճախ անվանում են «բաց» համակարգ՝ ի տարբերություն ռոմանագերմանական «փակ» համակարգի:²

Եվրոպական դատարանի նախադեպը որպես իրավունքի աղբյուր կիրառելիս անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել, որ նախադեպային իրավունքի նորմն անհնար է պատկերացնել առանց կոնկրետ գործի հանգամանքների: Ցանկացած նախադեպ կիրառելիս պետք է հաշվի առնվեն կոնկրետ գործի կոնկրետ հանգամանքները և պարզվեն՝ արդյոք դրանք կարող են կիրառվել տվյալ գործով: Այս խնդիրը կարևոր և արդիական է նաև ՀՀ նոր դատական համակարգում նախադեպային

իրավունքի տարրերի ներդրման պայմաններում:³

Այսօր ռոմանագերմանական և նախադեպային իրավական համակարգերը որոշակի փոփոխությունների են ենթարկվում: Կարծես թե աստիճանաբար իրավացի են դառնում այն հեղինակները, ովքեր նշում էին, որ ռոմանագերմանական և նախադեպային իրավունքների միջև սահմաններն առավել թափանցիկ են դառնում: Դա առավելապես պայմանավորված է նաև եվրոպական ինտեգրացիոն գործընթացներով: Հենց այստեղ է դրսևորվում վերազգային համակարգի ազդեցությունը ներպետական իրավական համակարգի վրա: Սակայն նույն վերազգային իրավական համակարգերի ձևավորումն անհնար էր առանց այս երկու խոշոր իրավական ընտանիքների ազդեցության:

Նախադեպային իրավունքն ստեղծել են անգլիական դատարաններն իրենց երկարատև գործունեության արդյունքում, որը տարբեր ազգային իրավական համակարգերում բովանդակային առումով փոփոխության է ենթարկվում: Սակայն անգլիական դատարանների պատմական առաքելությունն առավելապես այն չէ, որ նրանք ստեղծեցին նախադեպային իրավունքը բովանդակային առումով: Դրանց դերը նախադեպային իրավունքի որակական հատկանիշների ձևավորումն է: Այդ հատկանիշներն առավելապես դրսևորվում են այս համակարգում իրավունքի աղբյուրների, իրավունքի նորմի յուրօրինակ ընկալումներում: Դրանում առանցքային դերը դատարաններինն է: Այսօր պառլամենտի օրենսդրական գործունեությունն առավել քան անհրաժեշտ է: Ուստի նրա ակտերի քանակն ու դերն իրավունքի աղբյուրների համակարգում գնալով պետք է մեծանա: Սակայն նախադեպային իրավունքը երբեք չի կորցնի իր հիմնական առավելությունը: Այն առավել արդյունավետ ձևով է նպաստում իրավունքի զարգացմանը և դրա՝ հասարակական հարաբերություններին ադապտացմանը: Այս տեսանկյունից ռոմանագերմանական համակարգը

Նախադեպային իրավունք

նույնքան ճկուն չէ, ուստի այնտեղ էլ տեղի է ունենում հակառակ գործընթացը: Պատմությունն արդեն ապացուցել է նախադեպային իրավունքի վերոնշյալ առավելությունը, ուստի այն այսօր կիրառվում է մայրցամաքային իրավունքի շատ երկրներում: Սակայն այս երկու համակարգերում նախադեպի կիրառման հարցում առկա է հետևյալ սկզբունքային տարբերությունը: Ընդհանուր իրավունքում նախադեպն իրավունքի առաջնային աղբյուր է: Յանկացած այլ իրավական ակտ պետք է գնահատական ստանա դատարանի կողմից: Ռոմանագերմանական իրավունքում նախադեպը, բնականաբար, իրավունքի առաջնային աղբյուր չի հանդիսանում: Չնայած՝ այստեղ էլ նախադեպը բավականին կարևոր տեղ է դեր ունի: Օրենսդրական ակտերը բավականին ընդհանուր են, ինչն էլ իր հերթին թույլ է տալիս այն մեկնաբանել: Հենց այս ֆունկցիան է դրված նախադեպերի վրա ռոմանագերմանական իրավունքում: Դրա միջոցով վերանում է օրենքների անհարկի և հաճախակի փոփոխման անհրաժեշտությունը: Ապահովվում է իրավական համակարգի կայունությունը: Արագ փոփոխվող հասարակական հարաբերությունների պայմաններում օրենսդրական ակտերի մեկնաբանությունները կարող են նպաստել իրավունքի ճկունությանը: Արդյունքում իրավական համակարգը, առանցքային առումով պահպանելով իր բովանդակությունը, կարող է հեշտությամբ որոշակի փոփոխությունների ենթարկվել՝ զարգանալով հասարակական հարաբերություններին համահունչ: Նախադեպը կարող է նպաստել նաև օրենսդրական գործունեությանը, քանի որ օրենսդրական ակտեր մշակելիս հաշվի է առնվում արդեն ձևավորված նախադեպային իրավունքը: Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը հաշվի է առնվում ներպետական օրենսդրության մշակման ժամանակ: Օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական բարեփոխումների ժամանակ հաշվի առնվեցին ինչպես Կոնվենցիայի դրույթները, այնպես էլ Եվրոպական դա-

տարանի նախադեպային իրավունքը:⁵

Վերպետական մակարդակով իրավական համակարգերի, այդ թվում՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության կոնվենցիոն մեխանիզմների ձևավորման ժամանակ ընդօրինակվել են թե՛ նախադեպային իրավունքի և թե՛ ռոմանագերմանական իրավունքի հատկանիշները: Դա վերաբերում է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) շրջանակներում ձևավորված համակարգին: Այդ միաձուլումը յուրօրինակ դրսևորում է ստացել նաև Եվրոպական միության իրավական համակարգում: Հատկանշականն այն է, որ այս համակարգերը դրանք առավել արդյունավետորեն են օգտագործում:

Ամփոփելով վերոնշյալը՝ կարող ենք փաստել, որ Եվրոպական դատարանը՝ որպես Կոնվենցիայի դատական պաշտպանությունն ապահովող մարմին, կոչված է մեկնաբանել Կոնվենցիայի նորմերը:

Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքները և ազատությունները մեկնաբանելիս դատարանը կարող է ստեղծել նոր կանոններ: Դրանք կոչված են լրացնել, հստակեցնել Կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքների բովանդակությունը: Դատարանն իր գործունեության ընթացքում Կոնվենցիայի տարբեր հոդվածների խախտման վերաբերյալ գործեր քննելիս դրանց տվել է բավականին ընդարձակ մեկնաբանություններ: Մեկնաբանություններն իրենց մեջ պարունակում են նոր նորմեր, որոնք ուղղակիորեն ամրագրված չեն Կոնվենցիայում: Այս տեսանկյունից դատարանի գործունեությունն իր մեջ պարունակում է նախադեպային իրավունքի տարրեր:

Ռոմանագերմանական իրավական համակարգում դատարանները նորմաստեղծ գործունեության իրավունք չունեն: Սակայն, ինչպես տեսանք, Եվրոպական դատարանն ըստ էության իրականացնում է նորմաստեղծ գործունեություն, որն էլ կատարվում է կոնկրետ գործերի քննության ժամանակ:

Նախադեպային իրավունք

Այնուամենայնիվ մարդու իրավունքների պաշտպանության այս մեխանիզմը հիմնված չէ զուտ նախադեպային իրավունքի սկզբունքների վրա: Դատարանը կաշկանդված է Կոնվենցիայով ամրագրված դրույթներով, սակայն իր նախադեպային իրավունքով կարող է զարգացնել Կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքների բովանդակությունն այնքանով, որքանով այն չի շեղվի դրա էությունից: Վերջինս չի կարող Կոնվենցիայով նախատեսված որևէ իրավունք մեկնաբանել և իր նախադեպային իրավունքը կառուցել այնպես, որ այն դուրս գա Կոնվենցիայի կարգավորման շրջանակներից:⁶

Այսպիսով, Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական համակարգում իրավունքի կարևոր և առանցքային աղբյուր է: Այն նման չէ դասական նախադեպային իրավունքին, սահմանափակվում է միայն Կոնվենցիայի մեկնաբանություններով, սակայն Կոնվենցիան անհնար է պատկերացնել առանց Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի:

2. Եվրոպական դատարանի նախադեպը որպես ՀՀ քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուր

Քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուր ասելով՝ ընդունված է հասկանալ այն իրավական ակտերը, որոնք կարգավորում են քրեական դատավարության ոլորտում ծագող հասարակական հարաբերությունները:⁷ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 1-ին հոդվածով սահմանվում է, որ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում քրեական գործերով վարույթի կարգը սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով, նույն օրենսգրքով, ՀՀ դատական օրենսգրքով և դրանց համապատասխան ընդունված այլ օրենքներով: Այլ օրենքներում պարունակվող քրեական դատավարության իրավունքի

նորմերը պետք է համապատասխանեն Քրեական դատավարության օրենսգրքին: Քրեական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված վարույթի կարգը պարտադիր է դատարանների, հետաքննության, նախաքննության և դատախազության մարմինների, ինչպես նաև դատավարության մասնակիցների համար:

Տվյալ դեպքում հարց է առաջանում, թե ազգային դատարաններն ինչ սկզբունքից ելնելով են իրենց կողմից կայացված դատական ակտերում կիրառում Եվրոպական դատարանի հայտնած իրավական դիրքորոշումներն այն պարագայում, երբ ըստ վերոնշյալ հոդվածի՝ Եվրոպական դատարանի վճիռները Հայաստանի Հանրապետության տարածքում քրեական գործերով վարույթի կարգը սահմանող իրավական ակտերի թվին դասված չեն:

Քրեական դատավարության օրենսգրքի վերոնշյալ հոդվածում որպես քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուր չեն նշվում Եվրոպական դատարանի նախադեպերը, ինչը, մեր կարծիքով, թեև օրենսդրական թերություն՝ «բաց» է, սակայն, դա արգելք չէ Եվրոպական դատարանի վճիռների կիրառման համար, քանի որ հիշյալ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում քրեական գործերով վարույթի կարգը սահմանվում է նաև Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով: Այսպիսով, կարող ենք արձանագրել, որ Կոնվենցիան, լինելով միջազգային պայմանագիր, Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հանդես է գալիս նաև որպես քրեական գործերով վարույթի կարգը սահմանող իրավական ակտ, իսկ Եվրոպական դատարանի վճիռներն իրենց հերթին հանդիսանում են Կոնվենցիայի բաղկացուցիչ մաս: Բացի այդ, Կոնվենցիան, լինելով միջազգային պայմանագիր, ՀՀ Սահմանադրության իմաստով ունի օրենքին հավասար ուժ և նույնիսկ գերակայություն:

Հայտնի է, որ իրավական նորմերը դրսևորվում են իրավական ակտերում: Ուստի անհրաժեշտ է նաև պարզել և ներ-

Նախադեպային իրավունք

պետական օրենսդրությամբ սահմանել Եվրոպական դատարանի վճիռների նախադեպային նշանակությունը և տեղը իրավական ակտերի համակարգում:

ՀՀ իրավական ակտերի տեսակները և ստորադասությունը սահմանված են Սահմանադրությամբ և «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով (այսուհետ՝ Օրենք): Օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ Օրենքը սահմանում է ՀՀ իրավական ակտերի տեսակները և ստորադասությունը, դրանց մշակման... կարգը, ինչից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գործող իրավական ակտերը սպառիչ թվարկված են Օրենքում: Իսկ նման պայմաններում հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ, այսինքն՝ վարքագծի կանոններ կարող են պարունակվել միայն Օրենքում նշված իրավական ակտերում: Քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուրների համակարգում Եվրոպական դատարանի նախադեպերի տեղը որոշելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել Օրենքի 2-5-րդ հոդվածները, որը թույլ է տալիս կատարել մի շարք եզրահագումներ.

1. Նախ՝ Օրենքի իմաստով իրավական ակտ կարող է ընդունել միայն Հայաստանի Հանրապետության ժողովուրդը և Սահմանադրությամբ կամ օրենքով դրա համար լիազորված կամ դրա իրավասությունն ունեցող ՀՀ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը կամ պետական կամ համայնքային հիմնարկները, իրավաբանական անձինք կամ դրանց առանձնացված ստորաբաժանումները կամ հիմնարկները, ինչպես նաև անհատ ձեռնարկատերերը, իսկ իրավական նորմը Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի կամ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ իրենց լիազորությունների շրջանակում ընդունված վարքագծի կանոնն է:

2. ՀՀ իրավական ակտերի ցանկում Եվրոպական դատարանի վճիռներն առանձին նշված չեն՝ ի տարբերություն Վճռաբեկ դատարանի որոշումների: Իրավական ակտ համարվում է միայն

վավերացված կամ հաստատված միջազգային պայմանագիրը:

Չնայած՝ վերոնշյալ ուսումնասիրությունից պարզ դարձավ, որ Եվրոպական դատարանի վճիռը որպես իրավական ակտ սահմանված չէ Օրենքում, այնուամենայնիվ գտնում ենք, որ Եվրոպական դատարանի վճիռների (նախադեպերի) որպես ՀՀ քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուր լինելու հանգամանքը բխում է ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ, Կոնվենցիայի 1-ին, ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 8-րդ հոդվածների վերլուծությունից հետևյալ պատճառաբանությամբ.⁸

ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՀՀ միջազգային պայմանագրերը ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ բարձր պայմանավորվող կողմերն իրենց իրավագործության ներքո գտնվող յուրաքանչյուրի համար ապահովում են այն իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք սահմանված են նույն կոնվենցիայի 1-ին բաժնում:

ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածը սահմանում է՝ որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով Վճռաբեկ դատարանի կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները)⁹ պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքերով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ: Այս դրույթն ամրագրվել է նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 8-րդ հոդվածի 4-րդ մասում, որի համաձայն՝ որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով Վճռա-

Նախադեպային իրավունք

բեկ դատարանի կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները) պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ:

Վերոնշյալ նորմերը ցույց են տալիս, որ Եվրոպական դատարանի վճիռը որպես իրավունքի աղբյուր պարտադիր է դատարանների համար: Սակայն դրա պարտադիրությունը նախադեպի սկզբունքին համապատասխան սահմանափակվում է միայն որոշակի փաստական հանգամանքներով գործերի շրջանակներում: Գրականության մեջ օրենսդրական վերոնշյալ ակտերում նշված «որոշակի փաստական հանգամանքներ» արտահայտությունը երբեմն ընկալվում է որպես վերոնշյալ մարմինների որոշումները ոչ բոլոր գործերի նկատմամբ կիրառելուն վերաբերող կանոն:¹⁰ Մեր կարծիքով այն ցույց է տալիս Եվրոպական դատարանի վճիռների նախադեպային կիրառելիությունը միայն այն որոշակի փաստական հանգամանքներով գործերի նկատմամբ, որոնք թույլ կտան Եվրոպական դատարանի վճռում արտահայտված իրավական դիրքորոշումը կիրառել տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ:

Գրականության մեջ ընդունված է այն մոտեցումը, որ անհնար է պատկերացնել Կոնվենցիան առանց Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի:¹¹ Չնայած Կոնվենցիան Եվրոպական դատարանի առջև դրա դրույթները մեկնաբանելու խնդիր չի դնում (ինչպես, օրինակ, ԵՄ դատարանի դեպքում), այնուամենայնիվ Եվրոպական դատարանն իր գործունեության ընթացքում հիմնականում, բացի կոնկրետ վեճերը լուծելուց, մեկնաբանել է Կոնվենցիոն բազմաթիվ նորմեր, որոնք ընդհանուր են կամ ոչ հս-

տակ: Այդ մեկնաբանություններն ամրագրված են Եվրոպական դատարանի վճիռներում, Կոնվենցիայի բաղկացուցիչ մասն են կազմում, Կոնվենցիայի կիրառումը ներպետական իրավական համակարգում առանց այդ մեկնաբանությունների այն դարձնում է ոչ լիարժեք, հետևաբար դրանք նույնպես պետք է լինեն այն երկրի իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մաս, որոնք վավերացրել են Կոնվենցիան:

Վերոնշյալ վերլուծություններից հետո կարող ենք արձանագրել, որ Եվրոպական դատարանի նախադեպերն իրենց ուրույն տեղն ունեն քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուրների համակարգում: Այդ մասին ուղղակիորեն վկայում է նաև դատական պրակտիկան: Եվրոպական դատարանի վճիռների կիրառելիությունը կապված է հատկապես քրեական դատավարության ընթացքում անձի իրավունքների պաշտպանության հետ: Վճռաբեկ դատարանի պրակտիկան դրա վառ դրսևորումներից է:

Ինչպես նշեցինք, Եվրոպական դատարանի նախադեպերի կիրառումը պահանջում է որոշակի կանոնների պահպանում: Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ որոշ դեպքերում դատարանները քրեական դատավարության ընթացքում վիճարկում են կոնկրետ նախադեպի կիրառման հարցը կոնկրետ գործով: Օրինակ՝ Կարեն Թումանյանի վերաբերյալ թիվ 105/07 գործով Քրեական վերաքննիչ դատարանը հրաժարվել էր կիրառել Մակկանը և այլոք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության¹² գործով եվրոպական դատարանի վճռի իրավական հիմնավորումները: Վճռաբեկ դատարանը հստակեցրեց այն կանոնները, որոնցով դատարանները պետք է առաջնորդվեն քրեական գործերով Եվրոպական դատարանի վճռի իրավական հիմնավորումները քննվող գործով կիրառելու ժամանակ: Մասնավորապես՝ վերոնշյալ գործով Վճռաբեկ դատարանը նշեց, որ «ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասի (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի

Նախադեպային իրավունք

8-րդ հոդվածի 4-րդ մասի) հիման վրա Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտը ոչ կիրառելի ճանաչելիս դատարանները չեն կարող բավարարվել կիրառման ենթակա և քննության առարկա գործերի փաստական հանգամանքների տարբերությունների պարզ համադրմամբ: Յուրաքանչյուր գործ իր փաստական հանգամանքների համակցությամբ եզակի է, ուստի դատարանը պետք է յուրաքանչյուր դեպքում պարզի, թե կիրառման ենթակա և քննության առարկա գործերի փաստական հանգամանքների տարբերությունները որքանով են էական: Հակառակ պարագայում ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասում (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 8-րդ հոդվածի 4-րդ մասում) ամրագրված իրավանորմը կդառնա անկիրառելի:

Դրա հետ մեկտեղ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտի կիրառելիության հարցը լուծելիս դատարանը պետք է հաշվի առնի նաև, թե տվյալ դատական ակտի հիմնավորման բովանդակությունը կազմող ինչպիսի դրույթ է ենթակա կիրառման: Եթե այդ դրույթն իր բնույթով առավել ընդհանրական է, ապա կիրառման համար պահանջվում է փաստական հանգամանքների առավել փոքր ընդհանրություն: Եվ ընդհակառակը՝ եթե դրույթն իր բնույթով առավել կոնկրետ է, ապա կիրառման համար պահանջվում է փաստական հանգամանքների առավել մեծ ընդհանրություն»:¹³

Վերոնշյալ գործով Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վերաքննիչ դատարանի կողմից Եվրոպական դատարանի նախադեպը չկիրառելուն, հստակեցրեց, որ վերաքննիչ դատարանը պետք է լուծեր վերը նշված Մակկանի վճռի հիմնավորումներում բովանդակվող ընդհանրական և ոչ թե կոնկրետ դրույթների կիրառելիության հարց, քանի որ թե՛ Մակկանի գործով և թե՛ քննության առարկա գործով պետության անունից գործող և որոշակի դեպքերում զենք կիրառելու լիազորություն ունեցող անձինք,

ենթադրաբար անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում, հրազենի կիրառմամբ կյանքից զրկել են ենթադրյալ վտանգի աղբյուր հանդիսացող անձին (անձանց): Այս պայմաններում տվյալ գործի և Մակկանի գործի փաստական հանգամանքների նմանությունը քանակապես և որակապես բավարար էր Մակկանի գործով վճռի հիմնավորումներում պարունակվող ընդհանրական դրույթները այդ գործի նկատմամբ կիրառելու համար:

ՀՀ դատական պրակտիկայում Եվրոպական դատարանի նախադեպերը կիրառվում են հիմնականում Կոնվենցիայի 5-րդ, 6-րդ, 7-րդ և 13-րդ հոդվածների խախտման վերաբերյալ գործերի քննության ժամանակ: Թիվ ՎԲ-72/07 գործով¹⁴ Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձավ մեղադրյալին իրեն հասկանալի լեզվով ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին տեղեկանալու՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետով նախատեսված իրավունքին: Մասնավորապես՝ տվյալ գործով հանձնման ենթակա փաստաթղթերի վավերացված պատճենները Նաիրա Գելաշվիլուն չէին հանձնվել այն լեզվով, որին նա տիրապետում է (վերջինս Վրաստանի Հանրապետության քաղաքացի էր և ազգությամբ՝ վրացի, խոսում էր վրացերեն և հայերենին չէր տիրապետում) և գործի նյութերի ծանոթացմանը թարգմանիչ չէր մասնակցել: Վերոնշյալ գործով Վճռաբեկ դատարանը կիրառեց Կամասինսկին ընդդեմ Ավստրիայի¹⁵ և Բրոզիչեկն ընդդեմ Իտալիայի¹⁶ գործերով Եվրոպական դատարանի նախադեպերը, որտեղ դատարանը մանրամասն անդրադարձել էր վերոնշյալ խնդրին և արձանագրել Կոնվենցիայի խախտում:

Թիվ ՎԲ-76/08 գործով¹⁷ Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով քրեական օրենքի հետադարձ ուժի խնդրին, կիրառեց Եվրոպական դատարանի մի շարք նախադեպեր՝ կապված Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածի հետ: Մասնավորապես՝ տվյալ գործով Լ. Շահինյանը մեղավոր էր ճանաչվել և դատապարտվել կեղծ ձեռ-

Նախադեպային իրավունք

նարկատիրության կազմակերպման համար, որը կատարվել էր 2001-2002թթ-ի ընթացքում: Մինչդեռ կեղծ ձեռնարկատիրությունը քրեականացվել էր 2003 թվականի ՀՀ քրեական օրենսգրքով: Վճռաբեկ դատարանը դա համարեց անթույլատրելի՝ կիրառելով ոչ միայն Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածը, այլև Եվրոպական դատարանի Ս.Ռ.-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության,¹⁸ Գ.-ն ընդդեմ Ֆրանսիայի,¹⁹ Կոկկինակիսն ընդդեմ Հունաստանի²⁰ գործերով Եվրոպական դատարանի իրավական հիմնավորումները, որտեղ դատարանն արգելել էր կատարման պահին հանցագործություն չհամարվող արարքի համար անձին դատապարտելը:

Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է նաև Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի կիրառելիությանը՝ հիմնվելով Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի վրա:

Մասնավորապես՝ թիվ ԼԳ/0197/06/08 գործով Վճռաբեկ դատարանն ուղղակիորեն նշեց, որ իր դիրքորոշումը հիմնվում է Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի, մասնավորապես՝ Լադենտն ընդդեմ Լեհաստանի,²¹ Գարաբանն ընդդեմ Ռուսաստանի²² և Սքքեյնն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության²³ գործերով վճիռներում արտահայտված իրավական դիրքորոշումների վրա:²⁴

Վճռաբեկ դատարանը ոչ միայն Կոնվենցիայի դրույթները մեկնաբանելիս, այլև երբեմն Կոնվենցիայի հոդվածների կիրառելիության հարցը լուծելիս նույնպես հիմնվում է Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի վրա: Օրինակ՝ թիվ ԵԶԲԳ/0299/01/08 գործով Վճռաբեկ դատարանը Կոնվենցիայի 5-րդ և 13-րդ հոդվածների փոխհարաբերակցության ժամանակ հիմնվեց Եվրոպական դատարանի Բրոգանը և այլոք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործով²⁵ նախադեպի վրա՝ նշելով, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի պահանջներն ավելի խիստ են 13-րդ հոդվածի համեմատությամբ, ուստի 5-

րդ հոդվածի խախտման բացակայության պայմաններում բացակայում է նաև 13-րդ հոդվածի խախտումը:²⁶

Վերոնշյալը ցույց է տալիս, որ Եվրոպական դատարանի նախադեպերն այսօր քրեական դատավարության իրավունքի կարևորագույն աղբյուրներից են: Դատարանները Կոնվենցիայի կիրառության ժամանակ գրեթե միշտ հիմնվում են Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի վրա: Դա հանգեցնում է քրեադատավարական իրավունքի նորմերի այնպիսի մեկնաբանության, որն ապահովում է անձի հիմնարար իրավունքների արդյունավետ իրականացումը, նրանց համար սահմանում լուրջ երաշխիքներ:

Այն փաստը, որ Եվրոպական դատարանի նախադեպը երբեմն կարող է Կոնվենցիայի հետ միաժամանակ գերակայել ներպետական օրենսդրության նկատմամբ, փաստվում է Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԲ-115/07 գործով 2007 թվականի հուլիսի 13-ի հայտնի որոշմամբ: Տվյալ գործով ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար կալանքը գրավով փոխարինելու արգելքը հստակ սահմանված էր ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 143-րդ հոդվածով: Սակայն Վճռաբեկ դատարանն այս հարցին անդրադառնալիս հիմք ընդունեց ոչ թե ներպետական օրենսդրությունը, այլ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածը և Եվրոպական դատարանի նախադեպերը: Դա բացատրվում է նրանով, որ ՀՀ գործող օրենսդրությունը հնարավորություն է տալիս միջազգային պայմանագրերի նորմերի և ներպետական օրենսդրության միջև հակասության դեպքում կիրառել միջազգային փաստաթղթերը: Վերոնշյալը ցույց է տալիս, որ ՀՀ դատարանները երբեմն կիրառում են Կոնվենցիան և Եվրոպական դատարանի նախադեպերը, որը հետագայում հիմք է հանդիսանում օրենսդրական փոփոխությունների համար:

Եվրոպական դատարանի նախադեպերի՝ որպես իրավունքի աղբյուրի առումով քննարկվող գործն ընդգծում է ևս մի կարևոր

Նախադեպային իրավունք

հանգամանք: Խճողին այն է, որ Կոնվենցիան հստակ այդ հարցը չէր կարգավորում: Սակայն Վճռաբեկ դատարանը որպես աղբյուր օգտագործեց տվյալ գործին փաստական և իրավական առումներով նման Եվրոպական դատարանի Կաբալերոն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության և Էս Բի Սին ընդդեմ Միացյալ Թագավորության վճիռներում արտահայտված դիրքորոշումը, որտեղ վերջինս հստակ նշել էր, որ այն պայմաններում, երբ գրավի կիրառմամբ անձին ազատ արձակելու հարցի քննարկման հնարավորությունը որոշակի գործերով ի սկզբանե արգելված է օրենսդրությամբ, ապա մինչդատական վարույթի ժամանակ կալանքի հարցի լուծման նկատմամբ դատական վերահսկողության նման սահմանափակումը Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի խախտում է: Փաստորեն վերոնշյալ գործով Վճռաբեկ դատարանը հիմնվեց ոչ այնքան Կոնվենցիայի, որքան դրա բովանդակությունը բացահայտող Եվրոպական դատարանի նախադեպերի վրա՝ իրավաչափ համարելով կալանքի փոխարինումը գրավով ոչ միայն ոչ մեծ և միջին ծանրության, այլև ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար:

Այս ամենը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ Եվրոպական դատարանի նախադեպը քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուրների համակարգում զբաղեցնում է նույն տեղը, ինչպես Կոնվենցիան՝ որպես Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված միջազգային պայմանագիր:

Նման պայմաններում կարող ենք ասել, որ քրեադատավարական օրենսդրությունը պետք է համապատասխանի Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքին և մեկնաբանվի վերջինիս հիման վրա: Սակայն Եվրոպական դատարանի նախադեպի՝ որպես քրեական դատավարության իրավունքի աղբյուրի առանձնահատկությունն այն է, որ

այն կարող է կիրառվել միայն Կոնվենցիայի հետ միաժամանակ: Այն միջազգային պայմանագրի՝ Կոնվենցիայի բաղկացուցիչ մաս է: Դա պայմանավորված է մարդու իրավունքների պաշտպանության այս համակարգի առանձնահատկությամբ: Կոնվենցիան ամբողջությամբ կարելի է ընկալել՝ ոչ միայն պայմանագրի դրույթները, այլև Եվրոպական դատարանի նախադեպերն ուսումնասիրելով: Ավելի քան կես դար առաջ ընդունված հակիրճ Կոնվենցիան այսօր գործում է այնպես, ինչպես դրա նորմերը մեկնաբանված են Եվրոպական դատարանի վճիռներում: Սակայն դրանք առանց Կոնվենցիայի գոյություն ունենալ չեն կարող: Այս առումով տեղին է դատավոր Բարնհարդտի մոտեցումը, ով ընդգծում է, որ միջազգային պայմանագրերի մեկնաբանության կանոնները Կոնվենցիայի մեկնաբանության ժամանակ պետք է կիրառվեն որոշակի վերապահումներով: Մասնավորապես՝ պայմանագրերի մեկնաբանության կանոնները սկզբունքորեն կիրառելի են մարդու իրավունքների վերաբերյալ պայմանագրերի նկատմամբ, սակայն այդ պայմանագրերի առարկան և նպատակները տարբեր են, հետևաբար, ավանդական մոտեցումները կանոնակարգման կարիք ունեն: Մարդու իրավունքների վերաբերյալ պայմանագրերում պարունակվող հասկացություններն ինքնուրույն միջազգային նշանակություն ունեն: Մարդու իրավունքների պայմանագրերը պետք է մեկնաբանվեն օբյեկտիվ և դինամիկ մեթոդներով՝ հաշվի առնելով սոցիալական պայմանները և զարգացումները: Պայմանագրի կնքման պահին գործող պայմանները և հանգամանքները ժամանակի ընթացքում շատ դժվար կպահպանեն իրենց բնույթը և աստիճանաբար կարող են փոփոխվել: Չնայած՝ պայմանագրի մեկնաբանությունը չպետք է հանգեցնի պայմանագրի վերանայման: Մեկնաբանությունը պետք է հարգի պայմանագրի տեքստը:

Նախադեպային իրավունք

1. *Богдановская И. Ю.* Прецедентное право. М., 1993. с. 7.

2. *Давид Р., Жофре К. Спинози* Основные правовые системы современности. М., 1998, с. 245.

3. Նախադեպային իրավունքի կիրառումը. սեմինար-պարապմունք առաջին ատյանի դատավորների համար. նյութերի ժողովածու. Հեր Բրյուս. ԱՄՆ-ի գործեր ուսումնասիրություն, ներածություն. հոկտեմբեր-դեկտեմբեր 2007:

4. *Цвайгерт К., Кетц Х.* Введение в сравнительное право в сфере частного права, в 2 томах. Том 1. Москва, Межд. Отн., 1998. с. 139.

5. *Ավետիսյան Գ., Ենգիբարյան Վ.* Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան և դրա ներպետական կիրառումը Հայաստանի Հանրապետությունում (Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ և 6-րդ հոդվածներ). ՀՀ դատավորների միություն, Երևան, 2008, էջ 9-17:

6. *Ovey C. and White R.* The European Convention on Human Rights. fourth edition. Oxford university press, p. 40.

7. ՀՀ քրեական դատավարություն. դասագիրք բուհերի համար. խմբ. Գ. Ղազինյան. Եր. համ. հրատ., Երևան, 2004, էջ 52:

8. Նմանատիպ դիրքորոշում արտահայտել են նաև այլ հեղինակներ: Օրինակ՝ ՄԻԵԳ նախադեպային իրավունքի ներպետական կարգավիճակը, ՄԻԵԳ և ազգային դատարանների ֆունկցիոնալ կապի որոշ հարցեր. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի լրատու, N3, 4-7 էջեր:

9. Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ՀՀ դատական օրենսգրքում նշված «այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները» արտահայտության մեջ օրենք հասկացությունը, մեր կարծիքով, լայն առումով է օգտագործվում և Եվրոպական դատարանի դեպքում ներառում է Կոնվենցիայի մեկնաբանությունը:

10. *Մովսիսյան Գ.* Գատական նախադեպը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության իրավունքի աղբյուրների համակարգում. Գատական իշխանություն, թիվ 10/111, 2008, էջ 37:

11. Ընդհանուր մոտեցման հետ միաժամանակ գրականության մեջ այն միանշանակ չի գնահատվում: Самостоятельность и независимость судебной власти РФ. отв ред. В. В. Ершова. М., 2006. с. 147-170.

12. *McCann v. The United Kingdom*, 27 .09. 1995թ., զանգատ, թիվ 18984/91:

13. Թիվ ՎԲ-17/08 գործով Կարեն Թումանյանի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի 23.05.2008 թվականի որոշումը, 26-27 կետեր:

14. Թիվ ՎԲ-72/07 գործով Նաիրա Վախթանգի Գելաշվիլու վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի 04.05.2007 թվականի որոշումը, կետ 4.1:

15. *Kamasinski v.Austria*, 19.12.1989, 9783/82, point 79.

16. *Brozisek v.Italy*, 19.12.1989, 11152/84, point 41.

17. Թիվ ՎԲ-76/08 գործով Լյովա Գառնիկի Շահինյանի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի 26.12.2008 թվականի որոշումը, կետ 9:

18. *C.R. v. The United Kingdom*, 1995թ., զանգատ N 20190/92, կետ 32:

19. *G. v France*, 1995թ., զանգատ N15312/89:

20. *Kokkinakis v. Greece*, 1993թ. զանգատ N14307/88, կետ 52:

21. *Ladent v. Poland*, 2008թ., զանգատ N11036/03, կետ 75:

22. *Garabaev v. Russia*, 2007թ., բողոք N 38411/02, կետ 101:

23. *McKay v. The United Kingdom*, 2006թ., զանգատ N 543/03, կետ 32:

24. Թիվ ԼԳ/0197/06/08 գործով Տիգրան Վահրադյանի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի դատարանի 26.12.2008 թվականի որոշումը, կետ 31:

25. *Brogan and Others v. The United Kingdom*, 29.11.1988, զանգատ թիվ 11209/84, 11234/84, 11266/84, 11386/85, կետ 68:

26. Թիվ ԵԶԳԳ/0299/01/08 գործով Ա.Ղավալյանի վերաբերյալ վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի դատարանի 28.11.2008 թվականի որոշումը, կետ 23:

27. Թիվ ՎԲ-115/07 գործով Տարոն Հակոբյանի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի դատարանի 13.07.2007 թվականի որոշումը, կետ 3.1:

28. *Ավետիսյան Դավիթ, Ենգիբարյան Վահե* Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան և դրա ներպետական կիրառումը ՀՀ-ում (Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ և 6-րդ հոդվածներ). ՀՀ դատավորների միություն, Երևան, 2008, էջ 17:

29. *Caballero v. The United Kingdom*, Application no. 32819/96, 08.02.2000.

30. *B.C. v. The United Kingdom*, Application no. 39360/98, 19.06.2001.

31. Կաբալերոյի գործով վճռի 18-21-րդ կետերը:

32. *Հովհաննիսյան Գ.* Սահմանադրական արդարադատությունը և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը.

Սահմանադրական արդարադատության հիմնախնդիրները և զարգացման միտումներն արդի ժամանակաշրջանում.

հոդվածների ժողովածու. խմբագիր՝ Վ. Հովհաննիսյան. Երևան, 2007, էջ 41:

33. *Barnard R.* Thoughts on the interpretation of human-rights treaties' in F. Matscher and H. Petzold. Protecting Human Rights: Studies in Honor of Gerard J. Wiara The European Dimension. 1988, p. 65-71.

ՄՏՔԻ, ԽՂՃԻ ԵՎ ԿՐՈՆԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԶԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ (ՄԻԵԴ ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

Թեև մտքի, խղճի և կրոնի ազատությանը «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիան (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) առանձին հոդված է նվիրել և դրա վերաբերյալ ձևավորել որոշակի նախադեպային իրավունք, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է նշել, որ այս իրավունքը Եվրոպական դատարանի պրակտիկայում էական տեղ չի զբաղեցնում: Այս հանգամանքը հիմնականում պայմանավորված է նրանով, որ մտքի ազատությունը հաճախ այն առաջին քայլն է, որն ուղղված է Կոնվենցիայով երաշխավորված այլ իրավունքների և ազատությունների, մասնավորապես, արտահայտվելու ազատության, հաղորդակցության ազատության և այլ իրավունքների պաշտպանությանը:

Մտքի ազատությունը ներառում է անհատի՝ իր մտածողությանը միջամտելուց, մտածողությունը փոխելու հարկադրանքից և մտածողության վրա ներազդելուց ազատ լինելու իրավունքը:

Խղճի ազատության իրավունքի հիման վրա կոնվենցիոն մարմինների առջև բարձրացված ամենալուրջ հարցը համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքի հիմնախնդիրն էր:

Բավական տևական ժամանակ Եվրոպական դատարանը և Հանձնաժողովը հրաժարվում էին ճանաչել անձի՝ համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը: Այս հիմքով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու նկատմամբ վերաբերմունքը համարժեք էր նշված հիմքով հարկային պարտավորությունների կատարմից հրաժարվելու նկատմամբ վերաբերմունքին: Ըստ Դատա-

րանի համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից հրաժարումը, որպես ընդհանուր պարտավորություն, դուրս էր 9-րդ հոդվածի գործողության շրջանակից: Սակայն, վերջին տարիներին այս դիրքորոշումը, պայմանավորված Եվրոպայի խորհրդի կողմից մի շարք փաստաթղթերի ընդունմամբ և, դրանց պահանջների համաձայն՝ մի շարք անդամ պետություններում այլընտրանքային զինվորական ծառայության վերաբերյալ օրենսդրության ընդունմամբ էականորեն փոխվեց: Այսօր արդեն Եվրոպական դատարանը զինվորական ծառայությունից համոզմունքների հիմքով հրաժարվելու համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելը դիտում է որպես միջամտություն համոզմունքների արտահայտման ազատությանը:

Դեռևս 1987թ. Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեն ընդունել է համոզմունքների հիմքով պարտադիր զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու վերաբերյալ R(87) 8 հանձնարարականը¹, որով անդամ պետությունների կառավարություններին հանձնարարել է իրենց ներպետական օրենսդրությունների մեջ կատարել համապատասխան փոփոխություններ, երաշխավորելու համար, որպեսզի զինվորական ծառայության գորակոչվելու ենթակա յուրաքանչյուր ոք, ով իր համոզմունքների հետ կապված հրաժարվում է զինված ուժերի կազմում ծառայելուց, իրավունք ունենա անցնելու այլընտրանքային ծառայության:

Նախարարների կոմիտեի վերոհիշյալ հանձնարարականի հիման վրա Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովը 2001թ. ընդունել է Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում համոզմունքների

Նախադեպային իրավունք

հիմքով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքի իրացման մասին 1518(2001) հանձնարարականը:² Այդ հանձնարարականով Խորհրդարանական վեհաժողովը Նախարարների կոմիտեին հանձնարարում է այդ խնդրի վրա հրավիրել Եվրոպայի խորհրդի այն բոլոր անդամ պետությունների ուշադրությունը, որոնք դեռևս իրենց օրենսդրությամբ չեն ամրագրել համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը, ինչպես նաև միջոցներ ձեռնարկել այդ պահանջը կատարելու համար: Ըստ հանձնարարականի՝ այդ իրավունքը հանդիսանում է մտքի, խղճի և կրոնի ազատության հիմնարար դրսևորում:

Հայաստանի Հանրապետությունում համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը ևս օրենսդրական ամրագրում է ստացել: «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Այլընտրանքային ծառայության կարող է անցնել Հայաստանի Հանրապետության այն քաղաքացին, որի կրոնական դավանանքին կամ համոզմունքներին հակասում են ռազմական ստորաբաժանումներում զինվորական ծառայություն անցնելը, ինչպես նաև գեներ կրելը, պահելը, պահպանելը և օգտագործելը»: Այս օրենքն ընդունվել է 2003թ-ի դեկտեմբերի 17-ին և ուժի մեջ է մտել 2004թ. հուլիսի 1-ից: Սակայն մինչև օրենքն ուժի մեջ մտնելը ՀՀ որոշ քաղաքացիներ կրոնական համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից խուսափելու համար ենթարկվել են քրեական պատասխանատվության:

Այսպես, Բայաթյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով դիմող Վահան Բայաթյանը, ով Եհովայի վկաներ կրոնական կազմակերպության անդամ է, զինվորական ծառայությունից խուսափելու համար 2002թ. նոյեմբերի 28-ին դատապարտվել էր ազատազրկման 1 տարի 6 ամիս ժամկետով, իսկ 2002թ-ի դեկտեմբերի 24-ին քրեական ու զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանը բեկանել էր առաջին ատյանի դատարանի դատավճիռը և նրան դատապարտել ազատազրկման 2 տարի 6 ամիս ժամկետով:

2003թ. հուլիսի 22-ին Բայաթյանը, կրելով սահմանված պատժից 10 ամիս և 17 օր, պայմանական վաղաժամկետ ազատ էր արձակվել: Նա Հայաստանի դեմ գանգատ էր ներկայացրել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան՝ նշելով, որ պարտադիր զինվորական ծառայությունից խուսափելու համար իրեն դատապարտելը՝ Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի խախտում է: Դատարանը 2009թ-ի հոկտեմբերի 27-ին տվյալ գործով կայացրած վճռում 9-րդ հոդվածի խախտում չի արձանագրել: Թեև Դատարանը չի կասկածել, որ Բայաթյանը կրոնական համոզմունքներից ելնելով է հրաժարվել է պարտադիր զինվորական ծառայությունից, սակայն վճռում նշել է, որ խնդրո առարկա ժամանակահատվածում Հայաստանում պարտադիր զինվորական ծառայությունից գիտակցաբար հրաժարվելու իրավունքը ճանաչված չէր: Դատարանն արձանագրել է, որ Հայաստանի իշխանությունները, նրան դատապարտելով, չեն խախտել Կոնվենցիայով ստանձնած պարտավորությունները, քանի որ այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքի կիրառումը գանգատի շրջանակներից դուրս է. դիմումատուն դատապարտվել էր 2002թ-ին, մինչդեռ Հայաստանում այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքն ուժի մեջ է մտել 2004թ-ի հուլիսի 1-ից: Այս գործը, Կոնվենցիայի 43-րդ հոդվածի համաձայն, դիմող Բայաթյանի պահանջով հանձնվել է Մեծ պալատին: Մեծ պալատում այս գործի քննությունը կտևի մոտ մի քանի ամիս, իսկ առաջին լսումները նշանակված են 2010թ. նոյեմբերի 26-ին:

Մեկ այլ՝ **Լատֆահն ընդդեմ Իտալիայի գործով**³ մեծ աղմուկ բարձրացրեց ոչ միայն Իտալիայում, այլև դրա սահմաններից դուրս: Այս գործով դիմողը՝ Ս.Լատֆահն, Իտալիայի քաղաքացի է: Ըստ նրա՝ պետական դպրոցի բոլոր դասասենյակներում, ուր հաճախում են նրա երկու՝ 11 և 13-ամյա երեխաները, առկա Քրիստոսի խաչման (распятие Христа) պատկերները հանդիսանում են միջամտություն Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով երաշխավորված կրոնի և համոզմունքների ազատության իր իրավունքին և խոչընդոտում են՝ իր կրոնական ու փիլիսոփայական համոզմունքներին համապատասխան իր

Նախադեպային իրավունք

զավակների համար կրթություն ու ուսուցում ապահովելու՝ թիվ 1 արձանագրության 2-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքը:

Այս գործով դատարանը նշել է, որ դասասենյակներում Քրիստոսի խաչելության պատկերների առկայությունը, որոնք չի կարելի չնկատել, կարող են աշակերտների կողմից ընկալվել որպես կրոնական խորհրդանիշ և խրախուսել հավատացյալ աշակերտներին, միևնույն ժամանակ դիտվել որպես կրոնի ազատության միջամտություն աթեիստ կամ այլ կրոն դավանող աշակերտների համար: «Դատարանը չի կարողանում ըմբռնել, թե ինչպես պետական դպրոցը կարող է ապահովել կրթական բազմակարծություն, Քրիստոսի խաչելության պատկերների առկայության ներքո, ինչը Կաթոլիկության խորհրդանիշ է (Իտալիայում Կաթոլիկությունը մեծամասնության կրոնն է)»: Դատարանը նշեց, որ բազմակարծությունը ժողովրդավարական հասարակության պահանջ է, և նկատեց, որ պետական մարմինների կողմից կրոնական խորհրդանիշերի պարտադիր ներկայացումը՝ հատկապես դասասենյակներում, սահմանափակում է ինչպես իրենց կրոնական և փիլիսոփայական համոզմունքներին համապատասխան իրենց երեխաների համար կրթություն ապահովելու ծնողների իրավունքը, այնպես էլ՝ որևէ կրոն դավանելու կամ չդավանելու երեխայի իրավունքը: Այս գործով Դատարանը միաձայն արձանագրեց թիվ 1 արձանագրության 2-րդ հոդվածի և դրա հետ փոխկապակցված՝ Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի խախտում:

Եվրոպական դատարանի այս վճիռը Իտալիայում խորը վրդովմունք առաջացրեց: «Քրիստոնեական նույնականությունն ընկած է Եվրոպայի ակունքներում: Այնպես որ Եվրոպական դատարանը մահացու հարված հասցրեց ողջ Եվրոպայի արժեքներին և իրավունքին», - հայտարարեց Իտալիայի արտաքին գործերի նախարար Ֆրատինին: «Եվրոպական դատարանը սխալվեց: Խաչելության պատկերը ոչ միայն կրոնական խորհրդանիշ է, այլև մեր ավանդույթը», - հայտնեց Իտալիայի կրթության նախարար Ջելմինին:

Բնականաբար, այս վճիռն առավել կտրուկ արձագանքեց Սուրբ Վատիկանը: Վա-

տիկանի պաշտոնական ներկայացուցիչը Եվրոպական դատարանի վճիռը որակեց սխալ և կարճատես: Ընդհանուր առմամբ, ըստ շատ արտասահմանյան և ռուսական լրատվամիջոցների՝ Եվրոպական դատարանի այս վճիռը գրեթե չունեցավ աջակիցներ Իտալիայում և նրա սահմաններից դուրս, հատկապես՝ կրոնական շրջանակներում:

Սինչդեռ, այս վճիռի կողմնակիցները համարում են, որ այն լիովին համապատասխանում է «պետական կրթական համակարգում կրոնական չեզոքության քաղաքականության» պահանջին, ինչին Դատարանը բազմիցս անդրադարձել է նաև իր նախկին վճիռներում (տե՛ս *Դահլաքն ընդդեմ Շվեյցարիայի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը):⁴

Ինչ վերաբերվում է Ս.Լաուբսիի գործով Դատարանի կայացրած վճիռի հակառակորդներին, ապա նրանք նշում են, որ Քրիստոսի խաչելության պատկերները ոչ միայն կրոնական խորհրդանիշ են, այլ նաև հանդիսանում են Իտալիայի հազարամյա պատմության, մշակույթի յուրօրինակության ատրիբուտներ, ուստիև Դատարանը վճիռներ կայացնելիս պետք է հաշվի առնի տարբեր երկրների պատմական, փիլիսոփայական և մշակութային առանձնահատկությունները: Դրանք նաև մտավախություն ունեն, որ այս վճիռը կարող է վտանգավոր նախադեպ դառնալ, քանի որ հետագայում Դատարան գանգատներ ներկայացվեն՝ պահանջելով հանել խաչերը եվրոպական երկրների հազարավոր քրիստոնեական եկեղեցիներից: Իսկ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մարդկային երևակայությունը սահմաններ չունի, ապա չի կարելի բացառել, որ որոշ անհատներ նույնիսկ պահանջեն հանելու կամ ջնջելու Շվեյցարիայի կամ մի շարք այլ եվրոպական պետությունների պետական դրոշմների վրա պատկերված խաչերը՝ պատճառաբանելով, թե դրանք խախտում են Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով երաշխավորված իրենց իրավունքները: Հուսանք, որ ամեն ինչ կմնա տրամաբանության շրջանակներում, և երբևէ առողջ բանականությունը տեղի չի տա հիվանդագին երևակայությանը:

Նախադեպային իրավունք

Եվրոպական դատարանի նման մոտեցումը հանգեցրեց նրան, որ Իտալիայի կառավարությունը 2010 թվականի հունվարի 28-ին պահանջ ներկայացրեց Դատարան առ այն, որ **Լուքսն ընդդեմ Իտալիայի** գործի քննությունը Կոնվենցիայի 43-րդ հոդվածով սահմանված կարգով հանձնվի Մեծ պալատին: 2010 մարտ ամսին կայացած նիստերի ժամանակ Մեծ պալատի հինգ դատավորից բաղկացած հանձնախումբն ընդունեց այս պահանջը և, **Լուքսն ընդդեմ Իտալիայի** գործի առաջին լսումները կայացան 2010թ. հունիսի 30-ին: Մեծ պալատում այս գործի քննությունը կտևի մոտ մի քանի ամիս: Ամեն դեպքում նշենք, որ Մեծ պալատի վճիռը վերջնական է:

Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքի բովանդակության բացահայտման համար, կարծում են, կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ **Մինան Իսիկն ընդդեմ Թուրքիայի** գործով կայացրած վճռում Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները:⁵

Մինան Իսիկն ընդդեմ Թուրքիայի գործով դիմող Ս.Իսիկը Թուրքիայի քաղաքացի է, ով «Ալկի» կրոնական համայնքի անդամ է: Որոշ գիտնականներ գտնում են, որ դա Իսլամի մի ճյուղ է, մյուսները այն համարում են ինքնուրույն կրոն: 2004թ. Ս.Իսիկը դիմել էր Թուրքիայի դատարան և պահանջել, որպեսզի իր նույնականացման քարտում (identity card) «Իսլամ» բառը փոխարինվի «Ալկի» բառով: Ընդ որում, Թուրքիայում մինչև 2006թ-ը նույնականացման քարտի՝ հավատքին վերաբերող տողը պարտադիր էր լրացման համար: Սակայն արդեն 2006թ-ից նույնականացման քարտի այդ տողն անձը կարող էր իր հայեցողությամբ լրացնել կամ բաց թողնել: Թուրքիայի դատարանը մերժել էր քաղաքացի Իսիկի պահանջը՝ պատճառաբանելով, որ «Ալկին» Իսլամի ճյուղերից մեկն է, և ուրեմն, «Իսլամ» բառն ավելի ճիշտ է արտահայտում վերջինիս կրոնական պատկանելիությունը:

Այս գործով Եվրոպական դատարանը ևս մեկ անգամ նշեց, որ ցանկացած կրոն դավանելու կամ համոզմունքներն արտահայտելու ազատությունն անձին իրավունք է վերստին անգամ չբացահայտել իր կրոնը կամ հա-

մոզմունքները, ինչպես նաև անձը չի կարող պարտադրված լինել կատարելու այնպիսի գործողություններ, որոնք թույլ կտան եզրակացություններ անել՝ թե արդյո՞ք նա դավանում է այդ կրոնը, թե ոչ: Բացի այդ, Դատարանը նշեց, որ պետության պարտականությունների մեջ չի մտնում անձի կրոնական համոզմունքների գնահատումը, հակառակ դեպքում՝ դա կդիտվի «կրոնական հարցերում պետության չեզոքության պահանջի» խախտում: Այնուհանդերձ, Դատարանը գտավ, որ այստեղ առանցքային հարցը ոչ թե դիմողին հավատքի տողում «Ալկի» բառը նշելու իրավունքի վերստին հաստատումն է, այլ ընդհանրապես նույնականացման քարտերում հավատքին վերաբերող տողի առկայությունը: Այսինքն՝ նման տողի գոյությունը Դատարանը համարեց պետության կողմից միջամտություն անձի խղճի ազատությանը: Այս գործով Դատարանը վեց ձայնով ընդդեմ մեկի արձանագրեց Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի խախտում, ինչպես նաև նշեց, որ վերոհիշյալ նույնականացման քարտերի՝ հավատքին վերաբերող տողի վերացումը համապատասխան արդյունավետ միջոց կլինի հետագա նմանատիպ խախտումները կանխելու համար:

Մեկ այլ գործով⁶ դիմողները երեք կրոնական կամ մեղիտացիոն խմբեր էին, որոնք պատկանում էին Օշո շարժմանը: Նրանք հայտնվել էին Գերմանիայում 1960-1970 թվականներին և գրանցվել էին գերմանական ներպետական օրենսդրության համաձայն: 1979թ. Գերմանիայի կառավարությունն անցկացրել էր արշավ՝ նման խմբերի վտանգավորության մասին հանրության իրազեկմանը: Գերմանիայի կառավարությունն այդ խմբերն անվանել էր «աղանդներ», «նորաստեղծ կրոններ», «խելագար աղանդներ» և հայտնել էր իր նախազգուշացումները՝ անվանելով դրանք «քայքայիչ», «կեղծ կրոններ», «իրենց անդամներին մանիպուլյացիայի ենթարկող» և այլն: Դիմողները հայց էին ներկայացրել ներպետական դատարան՝ պահանջելով, որպեսզի կառավարությունը չբնութագրի իրենց նմանատիպ բացասական տերմիններով: Չստանալով իրենց պահանջների բավարարում՝ նրանք դիմել էին Գերմանիայի սահմանադ-

րական դատարան, որն արգելել էր կառավարությանը «Քայքայիչ», «կեղծ կրոններ», «իրենց անդամներին մանիպուլյացիայի ենթարկող» տերմինների օգտագործումը՝ միաժամանակ նշելով, որ կառավարությունն իրավունք ունի հանրությանը համապատասխան տեղեկություններ տրամադրել նման խմբերի վերաբերյալ:

Այս գործով դիմողները պնդում էին, որ Պատասխանող կառավարությունը խախտել է Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով երաշխավորված իրենց իրավունքները, ինչպես նաև «կրոնական հարցերում պետության չեզոքության պահանջը»: Դատարանը նշեց, որ Պատասխանող կառավարության այս տեղեկատվական արշավը հանդիսացել է միջամտություն դիմող խմբերի «կրոնը արտահայտելու ազատությանը»: Միևնույն ժամանակ Դատարանը նկատեց, որ այդ արշավը նախատեսված է եղել օրենքով, հետապնդել է իրավաչափ նպատակ՝ հանրությանը տեղեկություն տրամադրելու նման խմբերի մասին: Դատարանը նկատեց նաև, որ այդ արշավը չի հանդիսացել այս խմբերի համար իր կրոնական համոզմունքներն արտահայտելու ազատության արգելք: Դատարանը գտավ, որ այս տեղեկատվական արշավն անհարաժեշտ է եղել ժողովրդավարական հասարակությունում, քանզի նպատակ է հետապնդել զգուշացնելու հանրությանը նորաստեղծ կրոնների ազդեցության մասին: Այս գործով Դատարանը չարձանագրեց Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի խախտում և դիմողների կրոնական հայացքներն արտահայտելու ազատությանը Պատասխանող պետության միջամտությունը համարեց արդարացված և հետապնդվող իրավա-

չափ նպատակին համաչափ:

Ինչ վերաբերում է, ընդհանրապես, Եվրոպայի խորհրդի վերաբերմունքին աղանդների և նոր կրոնական շարժումների նկատմամբ, ապա հարկ է հիշատակել Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի 1992թ. «Աղանդների և նոր կրոնական շարժումների մասին» 1178 հանձնարարականը:⁷ Վեհաժողովն այդ հանձնարարականում, մասնավորապես, ընդգծել է կրթական, օրենսդրական և այլ միջոցներ կիրառելու անհրաժեշտությունը՝ ի պատասխան աղանդների կամ նոր կրոնական շարժումների գործունեության կապակցությամբ ծագող հիմնախնդիրների:

Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովն աղանդների հիմնախնդիրին կրկին անդրադարձել է 1999թ. հունիսի 22-ին ընդունված՝ Աղանդների ապօրինի գործունեության մասին 1412 հանձնարարականում:⁸ Վեհաժողովը հանձնարարականում Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններին կոչ է արել՝

- ստեղծել աղանդների մասին անկախ պետական և կրոնական տեղեկատվական կենտրոններ.

- մտքի կարևոր դպրոցների և ավանդական կրոնների պատմության և փիլիսոփայության վերաբերյալ տեղեկատվությունը ներառել ընդհանուր դպրոցական ծրագրերում.

- քրեական և քաղաքացիական իրավունքի ընթացակարգերն օգտագործել ընդդեմ այդ խմբերի ապօրինի գործունեության.

- խրախուսել աղանդավորության գոհերի պաշտպանության ոչ կառավարական կազմակերպությունների ստեղծումը:

1. Recommendation No. R(87)8 of the Committee of Ministers to member states regarding conscientious objection to compulsory military service. Հասանելի է <http://www.writing.org/node/6378> կայքում, 16.10.2010թ. դրությամբ:

2. Recommendation 1518 (2001) Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states. Adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, on 23 May 2001. Հասանելի է <http://www.writing.org/node/6379> կայքում, 16.10.2010թ-ի դրությամբ:

3. Lautsi v. Italy (Judgment of 3 November 2009),

4. Dahlab v. Switzerland, Judgment of 15 February 2001.

5. Sinan Isik v. Turkey, Judgment of 2 February 2010.

6. Leela FÖrderkreis e.V. and others v. Germany

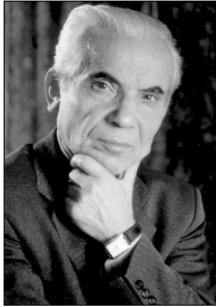
(Judgment of 06-11-2008).

7. Parliamentary Assembly 1178 (1992) Recommendation on sects and new religious movements. Text adopted by the Assembly on 5 February 1992 (23rd Sitting).

<http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta92/erc1178.htm> կայքում հասանելի է 16.10.2010թ-ի դրությամբ:

8. Parliamentary Assembly 1412 (1999) Illegal activities of sects. Text adopted by the Assembly on 22 June 1999 (18th Sitting).

<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta99/erc1412.htm> կայքում հասանելի է 16.10.2010թ-ի դրությամբ:

Գեղամ ՂԱՐԱԽԱՆՅԱՆ
Իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ՈՐՂԵԳՐՄԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԻ ԸՈՒՐԳ

Որդեգրումն իրավական հին ինստիտուտ է, հայտնի դեռևս Հին հռոմեական իրավական համակարգին: Իսկ Հին հռոմեական իրավունքը իրավական պաշտպանության տակ է առել որդեգրումը, քանի որ արդեն ձևավորվել էին **ընտանիքները**: Իսկ ի՞նչ է ընտանիքը: Ընտանիքը ամուսնության կամ ազգակցության վրա հիմնված՝ մարդկանց փոքր խումբ է, որի անդամները միմյանց հետ կապված են կենցաղի ընդհանրությամբ, փոխադարձ օգնությամբ և բարոյական պատասխանատվությամբ:¹

Նախնադարյան հասարակարգում ընտանիքը բաղկացած էր այնպիսի մարդկանցից, որոնց միջև թույլատրվում էին սեռական հարաբերություններ: Նշանակում է նախնադարյան հոտի շրջանում ազգակցությունը չունեք հասարակական տնտեսական նշանակություն, ուրեմն ընտանիք գոյություն չի ունեցել: Հետևաբար նախնադարյան հասարակարգում այսօրվա հասկացությամբ ընտանիքի մասին խոսք լինել չէր կարող: Այդ հասարակարգն այլ հասարակարգով փոխարինվելուց հետո է, որ ընտանիքը դարձել է իրավական կարգավորման առարկա Հին հռոմեական իրավունքում: Խոսքը վերաբերում է նոր քարի դարի վերջին՝ տոհմատիրական կարգերի քայքայման, մասնավոր սեփականության և դասակարգերի առաջացման ժամանակաշրջանին:

Ընտանիքի իրավական կարգավորումը, բնականաբար, ներառել է նաև

որդեգրման իրավական հարցերը:

«Որդեգրումը» բառացիորեն նշանակում է ուրիշի երեխային վերցնելը, իրենը դարձնելը, իհարկե, երբ այն կատարվում է օրենքով սահմանված կարգով:

Հին հռոմեական իրավունքով որդեգրման կարգով ուրիշի արու երեխային վերցնելն էր: Դրա համար այդ երևույթն անվանվում էր **որդեգրում**: Իսկ իրավունքի այդ համակարգին հայտնի չէր դատերագրում հասկացությունը: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 18-րդ գլուխը վերնագրված է «Երեխայի որդեգրումը/դատերագրումը»: Գործնականում դատերագրում բառը գրեթե կիրառություն չունի: Ուստի Հայաստանի օրենսդիրը, որդեգրում ասելով, նկատի ունի ինչպես արու զավակի, այնպես էլ աղջկա որդեգրումը: Ընտանեկան օրենսգրքում այլևս դատերագրում բառը չի հիշատակվում:

Իսկ **ի՞նչ է որդեգրումը**: Որդեգրումը ծնողներ չունեցող, կամ թեկուզ հարազատ ծնողներ ունեցող: Սակայն նրանցից պատշաճ խնամք ու դաստիարակություն չստացող երեխաների խնամքն ու դաստիարակությունն այլ ընտանիքում կազմակերպելու իրավական միջոց է: Ինչպես նշում է Լ.Մ. Պչեյինցևան՝ որդեգրումը առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին այլ ընտանիքում տեղավորելու նախապատվելի ձև է:²

Նշանակում է որդեգրումն այնպիսի իրավական ինստիտուտ է, որը կոչված է որդեգրողի և որդեգրվածի միջև առաջացնել այնպիսի հարաբերություններ,

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ՂԱՍԱԿԱՆ
Իշխանություն

որոնք առավել մոտ են նրանց, որոնք առաջանում են ծնողների ու նրանց հարազատ երեխաների միջև:

Օրինական հարց է ծագում, իսկ երեխան, թեկուզ լինի ծնողներ չունեցող, կամ նրանցից ծնողական պատշաճ խնամք ու դաստիարակություն չստացող, անպայման³ պետք է լինի ուրիշի խնամքի տակ: Հայտնի է, որ Հին հռոմեական իրավունքի կանոններով երեխաների նկատմամբ հաստատուն ինստիտուտ էր հայրական իշխանությունը: Հռոմեական իրավունքով թույլատրվում էր որդեգրել երեխայի կենսաբանական ծնողներին, որոնք ամուսնության մեջ չեն գտնվել: Ըստ որում հայրական իշխանությունը տղայի կամ աղջկա նկատմամբ հաստատվում էր ոչ միայն ամուսնության մեջ գտնվող ծնողներից՝ օրինական ամուսնությունից երեխայի ծննդի փաստով, այլև երեխային օրինականացնելու կամ որդեգրման միջոցով:

Հայտնի իրավաբան Գայը հայրական իշխանության ինստիտուտը համարում էր «Հռոմեական քաղաքացիների գուտ ազգային ինստիտուտ» և ավելացնում, թե «... դժվար թե լինեն նաև այլ մարդիկ, որ իրենց երեխայի նկատմամբ մնան իշխանություն ունենալին, ինչպես ասենք մենք, այսինքն՝ հռոմեական քաղաքացիները»: Իսկ ինքնուրույն անձ համարվում էր միայն հայրը: Իսկ ահա որդիներն ու աղջիկները համարվում էին «ուրիշ իրավունքի անձինք»:³

ՀՀ օրենսդրությունը սահմանում է, որ որդեգրման համաձայն՝ որդեգրողները և որդեգրվածները ձեռք են բերում ծնողների ու զավակների համար օրենքով նախատեսված իրավանորմեր ու պարտականություններ (ՀՀ ընտ. օր. 112-րդ հոդ.): Նույն օրենսդրությունը նաև սահմանում է, թե ով է, որ չի կարող որդեգրող լինել և ում կարելի է որդեգրել:

Որդեգրողին ներկայացվող առաջին պահանջն այն է, որ նա պետք է չափահաս, այսինքն՝ տասնութ տարեկան

դարձած լինի: Բացառությունները նշված են Ընտ. օր. 116-րդ հոդվածում, դրանք ինը կատեգորիայի անձինք են: Համենայն դեպս, մեր օրենքով որդեգրման հարցում տարբերություն չի դրվում սեռերի միջև, նշանակություն չունի նաև, թե որդեգրել ցանկացող երեխան, թե ոչ: Ամուսնության մեջ չգտնվող որդեգրողի և որդեգրվող երեխայի տարիքային տարբերությունը պետք է լինի տասնութ տարուց ոչ պակաս, սակայն (երեխային խորթ հոր (խորթ մոր) կողմից որդեգրելիս տարիքային այս սահմանափակում չի նախատեսվում): Որդեգրողի և որդեգրվողի տարիքային տարբերության նախատեսումը պատճառաբանվում է նրանով, որ «որդեգրումը» մնանցվում է բնությանը: Անհրաժեշտ է այստեղ միայն ավելացնել, որ երեխա որդեգրել ցանկացող անձինք պետք է հաշվառված լինեն ՀՀ կառավարության սահմանված կարգով: Հաշվառված պետք է լինեն նաև որդեգրման ենթակա երեխաները:

Վերը շարադրվածից հետևում է, որ որդեգրողի և որդեգրվածի միջև առաջանում են իրավական հարաբերություններ:

Օրենքը թույլատրում է որդեգրել միայն **անչափահաս երեխաներին**: Իսկ որդեգրման գործ լսող դատարանը մնան գործ քննելիս պետք է բացառապես ելնի **երեխաների շահերից**: Սա ավելի քան պարզ ու հասկանալի է. անկախ նրանից երեխան ծնողներ ունի, թե չունի, ծնողական խնամք ու դաստիարակություն ստանում է, թե ոչ, եթե երեխա է, ուրեմն անչափահաս, ինքը չի կարող իր իրավունքներն ինքնուրույն իրականացնել: Եվ եթե անձը դարձել է չափահաս, ապա ինքն էլ կարող է իր իրավունքներն իրականացնել, պարտականություններն էլ կատարել ինքնուրույնաբար, իհարկե, եթե գործունակ է:

ՀՀ օրենքը բացառում է չափահաս անձի որդեգրման հնարավորությունը:

Ընտանեկան իրավունք

Անգամ եթե անձը նորածին երեխային է վերցնում որպես որդեգրվածի, սակայն որդեգրումը չի ձևակերպվել, ապա անկախ «որդեգրվածի» տարիքից, այդ որդեգրումը չի համարվում և չի կարելի հետին թվով այն ձևակերպել:

Պատահում է, որ որդեգրվածի չափահաս դառնալուց հետո որդեգրումը վերացնելու, այսինքն՝ այն դադարեցնելու ցանկություն են հայտնում, այդ նպատակով կայացնում են համաձայնություն, միևնույն է, որդեգրումը կարող է դադարեցվել միայն օրենքով սահմանված դատական կարգով (ՀՀ ընտ. օր. 129-րդ հոդ.):

Որդեգրման իրավահարաբերություններն ունեն ընդգծված առանձնահատկություններ, որոնք առաջին հերթին պայմանավորված են նրա սուբյեկտներով և որդեգրման նպատակայնությամբ: Այսպես՝

ա. Որդեգրման շնորհիվ դրսևորվում է մարդկանց հայրենասիրական վերաբերմունքը անօթևան երեխաների նկատմամբ, ովքեր, որդեգրելով այդ երեխաներին, դրանով իսկ իրենց վրա են վերցնում պետության հոգսի մի մասը, իրական օգնություն ցույց տալիս պետությանը, առանց ծնողական

խնամքի մնացած երեխաների խնամքն ապահովելու գործում:

բ. Հայտնի է, որ աշխարհում ամուսնությունների մոտ տասը տոկոսն անպտուղ է: Մինչդեռ բոլոր ամուսնացողներն սկզբից ևեթ հետապնդում են սեփական երեխան ունենալու, իրենց ծնողական զգացմունքները՝ մայրական և հայրական զգացմունքները բավարարելու նպատակ և եթե բնական կանոններով դա չի ստացվում, ապա որդեգրման միջոցով բավարարվում են այդ զգացմունքները:

գ. Որդեգրման ինստիտուտը առաջին հերթին հետապնդում է անչափահաս երեխաների շահերի պաշտպանության նպատակ, քանի որ «որդեգրում թույլատրվում է միայն անչափահաս երեխաների նկատմամբ և ելնելով նրանց շահերից» (ՀՀ ընտ. օր. 112-րդ հոդ. կետ 2):

դ. Որդեգրումը շոշափելի դեր է կատարում նաև ընտանիքների ամրապնդման գործում: Երբ ընտանիքում երեխա չի լինում, ընտանիքը կանգնում է քայքայման եզրին: Որդեգրման եղանակով ընտանիքում երեխա հայտնվելը փոխում է իրադրությունը և կանխվում է ընտանիքի քայքայումը:

1. Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հատոր 4, Երևան, 1978թ., էջ 110:

2. *Пчелинцева Л.М.* Комментарий к Семейному кодексу Российской Феде-

рации, 3-ое издание. М., 2004, с. 493.

3. *Новицкий И.Б.* Основы Римского гражданского права. М., 1960, с. 68.

4. Նույն տեղում, էջ 69:

ՓՈՒՆԱԿ ՄԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Մարդկության գոյության և զարգացման պատմությունը վկայում է, որ ամուսնության և ընտանիքի ձևավորման հիմնական նպատակը եղել և մնում է երեխաներ ունենալն ու սերնդի շարունակականությունն ապահովելը: Ընտանիքը՝ որպես հասարակության կառուցվածքային միավոր, կրում է նրանում տեղի ունեցող զարգացումների դրոշմը: Ընտանիքի նկատմամբ իրականացվող քաղաքականության մշակումը և իրագործումը պետության կարևորագույն գործառույթներից է:

Հասարակության մեջ միշտ առկա է եղել ընտանիքի պլանավորման (գլխավորապես՝ սերնդի շարունակականության ապահովման) խնդիր՝ կապված օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ տարաբնույթ պատճառներով: Դեռևս վաղ ժամանակներում այս երևույթի դեմ կիրառվում էին պայքարի այնպիսի միջոցներ, ինչպես օրինակ՝ ventrem locare կամ կնոջ փոխարինման ինստիտուտը:

Գիտատեխնիկական առաջընթաց զարգացումը հնարավորություն տվեց այս խնդիրը լուծել առավել քաղաքակիրթ եղանակներով՝ առանց կնոջ իրավունքների և շահերի, պատվի և արժանապատվության ոտնահարման: Գիտատեխնիկական կարևորագույն ձեռքբերումը վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների (այսուհետ՝ ՎՕՏ) հայտնագործման հետ էր կապված, որն էլ հնարավոր դարձրեց ապահովել յուրաքանչյուր անձի վերարտադրողականության իրավունքի լիարժեք իրագործումը: Վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաներն անպաղտության թերապևտիկ մեթոդներն

են, որի պարագայում բեղմնավորման և պտղի վաղ զարգացման առանձին կամ բոլոր փուլերը տեղի են ունենում արտամարմնական (անոթային) պայմաններում: Չնայած ՎՕՏ-ի հեղաշրջիչ դերին և նշանակությանը՝ ընտանեկան իրավունքի, և ընդհանրապես հասարակության կյանքում դրա լայն տարածումն առաջ բերեց մի շարք իրավական խնդիրներ, որոնք դեռևս իրենց ամբողջական և հստակ լուծումը չեն ստացել:

1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը սահմանում է յուրաքանչյուր անձի այնպիսի հիմնարար իրավունք, ինչպիսին է անձնական կյանք, ընտանիք և սերունդ ունենալու իրավունքները, որոնց իրականացմանն արգելվում է ցանկացած միջամտություն, ինչը ենթադրում է նաև պետական, բժշկական և այլ բնույթի միջամտության արգելք: Վերոհիշյալ դրույթի առկայությունը պայմանավորեց տարբեր երկրների ոչ միանշանակ մոտեցումը ՎՕՏ-ի կիրառման և դրա իրավական կարգավորման հարցում: Առանձին երկրներ ընդունեցին հատուկ օրենսդրական ակտեր՝ մանրամասն իրավական կարգավորում տալով այս հարցին (օրինակ՝ Իտալիան, Բուլղարիան, Հոլանդիան, Ուկրաինան, Բելառուսը և այլն), իսկ տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող պետություններից շատերը կտրականապես մերժեցին ՎՕՏ-ի կիրառումը՝ քրեական պատասխանատվության և պատժի կիրառման սպառնալիքով (օրինակ՝ Նորվեգիան, Շվեդիան): Ֆրանսիան, որի օրենսդրությունը շատ մոտ է կանգնած ՀՀ օրենսդրությունը,

Ընտանեկան իրավունք

արգելեց ՎՕՏ-ի առավել լայն տարածում գտած այնպիսի տեսակը, ինչպիսին է սուրոգատ (փոխնակ) մայրությունը՝ որդեգրման ինստիտուտին հակասելու պատճառաբանությամբ, իսկ Գերմանիան քրեական պատասխանատվություն սահմանեց սուրոգատ մայրության դեպքում և՛ բժշկի, և՛ փոխնակ մոր համար:

Նման ոչ միանշանակ և խիստ հակասական մոտեցումները պահանջում են ուսումնասիրել ՀՀ օրենսդրությունը, և կարևորելով ընտանիքի, մայրության և մանկության դերը՝ անդրադառնալ փոխնակ մայրության ներպետական իրավական կարգավորման առանձնահատկություններին:

Իրավաբանական գրականության մեջ փոխնակ մայրության հետ կապված առավել շատ արծարծվող խնդիրը հայրության և մայրության ճանաչումն է¹: Վեճերը մեծամասամբ լուծում են ստանում կախված այն քննող մարմնի դիրքորոշումից, ներքին համոզմունքից, տվյալ դեպքի առանձնահատկություններից²:

ՀՀ-ում ՎՕՏ-ի կիրառման կարգը սահմանող հիմնական ակտերն են «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» 2002թ. դեկտեմբերի 11-ին ընդունված ՀՀ օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք) և դրա հիման վրա 2003թ. հոկտեմբերի 2-ին ընդունված «Վերարտադրողականության, դոնորների, ինչպես նաև վերարտադրողականության դոնոր չհանդիսացող քաղաքացիների կողմից սեռաբջիջների և սաղմի պահպանման կարգն ու պայմանները հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության թիվ 1273-Ն որոշումը:

Այսպիսով՝ Օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր կին ունի անվտանգ մայրության և անցանկալի հղիությունից ու հղիության արհեստական ընդհատումից խուսափելու նպատակով բեղմնականիման արդյունավետ միջոցներից օգտվելու իրավունք: Առողջապահական ծառայություններում պտղաբերության կանխման միջոցների ընտրությունը հիմնվում է ամուսինների վերարտադրո-

ղական պատմության, առողջական վիճակի, տարիքի, անհատական առանձնահատկությունների ու նախապատվությունների վրա, իսկ կիրառումն իրականացվում է նրանց լիակատար, ազատ, գիտակցված կամահայտնությամբ:

ՀՀ-ում թույլատրվում է կիրառել վերարտադրողականության այնպիսի տեխնոլոգիաներ, ինչպիսիք են արհեստական սերմնավորում ամուսնու կամ դոնորական սաղմով, արհեստական բեղմնավորում ամուսնու կամ դոնորական սերմով և սաղմի ներպատվաստում, դոնորական սաղմի ներպատվաստում փոխնակ մոր արգանդում (Օրենքի 11-րդ հոդված): Վերարտադրողական տեխնոլոգիաների կիրառման դեպքում չի թույլատրվում պլանավորել երեխայի սեռը, բացի այն դեպքից, երբ առկա է սեռի հետ կապված ժառանգական հիվանդության հավանականություն: Վերարտադրողական օժանդակ տեխնոլոգիաներից օգտվելու իրավունք ունեն գրանցված ամուսնության մեջ գտնվող ամուսինները փոխադարձ համաձայնությամբ, գրանցված ամուսնության մեջ չգտնվող կինը կամ տղամարդը՝ իր համաձայնությամբ (Օրենքի 12-րդ հոդված):

ՎՕՏ-ի առավել լայն տարածում ստացած և իրավական առումով խնդրահարույց եղանակ է փոխնակ մայրությունը: Ի տարբերություն մի շարք երկրների՝ ՀՀ օրենսդրությունը տալիս է փոխնակ մոր սահմանումը՝ փոխնակ (սուրոգատ) մայր է համարվում դոնորական սաղմն իր արգանդում կրած կինը, որից ծնված երեխան չի կրում նրա գենոտիպը: Օրենքի 15-րդ հոդվածը սահմանում է փոխնակ մորը վերաբերվող մի շարք պահանջներ (տարիք, առողջական վիճակ և այլն), որոնց շարքում սակայն չի նշում պահանջ այն մասին, որ որպես փոխնակ մայր հանդես եկող կինը առնվազն մեկ անգամ արդեն իսկ պետք է անցած լինի «հղիության ճանապարհով», այլ կերպ՝ ունենա գոնե մեկ երեխա: Նման օրենսդրական պահանջ են առաջ քաշում մի շարք երկրներ, ինչպիսին նախատեսում է օրինակ՝ ՌԳ օրենսդրությունը³: Սա կարևոր նշանակություն ունի

առաջին հերթին փոխնակ մոր, ապա նաև՝ երեխայի կյանքի և առողջության համար, քանի որ շատ դեպքերում հնարավոր չէ կանխատեսել, թե ինչպիսի ընթացք և արդյունք կունենա հղիությունը: Բացի այդ, երեխա ունեցող կնոջ կողմից որպես փոխնակ մայր հանդես գալը հոգեբանական առումով ավելի է հեշտացնում երեխային հանձնելը, քանի որ արհեստական բեղմնավորման ճանապարհով ունեցած երեխային փոխնակ մայրը «հարագատ» չի համարի և հեշտ կրթամակի նրանից:

Օրենսդիրը փոխնակ մայր լինելու համար սահմանում է տարիքային սահմանափակում՝ 18-35 տարեկան: Փոխնակ մայր լինելու իրավունք ունեն 18-35 տարեկան այն կանայք, ովքեր սահմանված կարգով ենթարկվել են բժշկագենետիկական հետազոտության, որի արդյունքում չեն հայտնաբերվել հակացուցումներ: Փոխնակ մայր լինելու իրավունք ունեն նաև վերարտադրողական տարիքի (18 տարեկանից սկսած) այն կանայք, ովքեր ցանկանում են կրել հարագատների կողմից տրամադրված սաղմով հղիություն և չկան հակացուցումներ (Օրենքի 15-րդ հոդված): Մակայն գործնականում շատ են այն դեպքերը, երբ որպես փոխնակ մայր է հանդես գալիս կենսաբանական ծնողի մայրը (երեխայի տատը), որը կարծես թե ավելի վստահելի, անվտանգ և արդյունավետ տարբերակ է:

Պարզ է, որ տարիքային ցենզի սահմանումը պայմանավորված է առաջին հերթին երեխայի լավագույն շահերով, սակայն հայտնի է նաև, որ եթե կինն առողջ է, ապա արհեստական բեղմնավորման եղանակով երեխա կարող է ունենալ նաև 50-55 տարեկան հասակում:

Հաշվի առնելով առանձին դեպքերում Օրենքում սահմանվածից ավելի բարձր տարիք ունեցող կանանց փոխնակ մայր դառնալու հնարավորությունը և գործնական կիրառելիությունը՝ գտնում ենք, որ բժշկական հակացուցումների բացակայության փաստը հավաստող ապացույցների առկայության դեպքում պետք է թույլ տալ առավել բարձր տարիքի անձանց

փոխնակ մայր դառնալ, քանի որ բժշկական հակացուցումների բացակայության պարագայում տարիքային սահմանափակումը որոշակի առումով «ձևական» բնույթ է ստանում: Մույն հարցի կապակցությամբ գտնում ենք, որ օրենսդրորեն պետք է հնարավորություն ընձեռել (այլ կերպ՝ ամրագրել իրավունք), իսկ կոնկրետ դեպքերի քննարկման համար պետք է ձևավորվեն համապատասխան բժշկական հանձնաժողովներ:

Վերարտադրողական օժանդակ տեխնոլոգիաներից օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց և փոխնակ մոր կամ հայտնի դոնորի դեպքում փոխհարաբերությունները կարգավորվում են նրանց միջև գրավոր կնքված և նոտարական կարգով վավերացված պայմանագրով (Օրենքի 13-րդ հոդված):

Կողմերն ազատ են սահմանելու փոխադարձ իրավունքներ և պարտականություններ, սակայն գտնում ենք, որ պայմանագիրն առնվազն պետք է պարունակի՝

1. հղիության ընթացքում առողջության պահպանման, ծննդաբերության և հետծննդյան ժամանակաշրջանում փոխնակ մոր, պտղի առողջությանը և նորածնի համար նվազագույն ռիսկ պարունակող մեթոդների կիրառմամբ օգնության տրամադրմանը վերաբերող պայմաններ.

2. պետության երաշխավորված առողջապահական նպատակային ծրագրերի շրջանակներում՝ հղիության ընթացքում հղիության և ծննդաբերության հետ կապված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալուն վերաբերող պայմաններ.

3. բժշկական միջամտությունից հրաժարվելու կամ այն ընդհատելու վերաբերյալ պայմաններ: Բժշկական միջամտությունից հրաժարվելու փաստը՝ հնարավոր հետևանքների նշումով, պետք է գրանցվի բժշկական փաստաթղթերում և գրավոր հավաստվի փոխնակ մոր կողմից, իսկ վերջինիս անհնարինության դեպքում՝ բժշկական կենտրոնի կողմից կազմված արձանագրությամբ:

Ընտանեկան իրավունք

Պետք է սահմանվեն նաև պայմաններ, որոնք վերաբերում են՝ կենսաբանական ծնողներից փոխհատուցում ստանալուն, մշտապես արտահիվանդանոցային հսկողության տակ գտնվելուն, խստորեն բժշկի խորհուրդները, հրահանգները, նշանակումները և ցուցումները կատարելուն, կենսաբանական ծնողներին հղիության ընթացքի և իր առողջական վիճակի մասին տեղեկացնելուն, հղիության ընթացքում վճարովի աշխատանք և ծանր ֆիզիկական աշխատանք չկատարելուն, կենսաբանական ծնողների կողմից իր ապրելակերպի, բնակվելու պայմանների պարբերաբար ուսումնասիրությանը չխոչընդոտելուն, կենսաբանական ծնողների կողմից փոխնակ մորն անհրաժեշտ պարագաներով ապահովելուն:

Գործնականում կնքված պայմանագրերում հանդիպում են նաև այնպիսի յուրահատուկ պայմաններ, ինչպիսիք են՝ հաղորդակցման և շփումների, հասարակական տրանսպորտով երթևեկելու, որևէ տեսակի վիճաբանությունների ներկա գտնվելու և այլ արգելքներ ու սահմանափակումներ:

Պայմանագրում պետք է նախատեսել նաև փոխադարձ պատասխանատվություն, երբ փոխնակ մայրը հրաժարվի երեխային հանձնել, կամ կենսաբանական ծնողները հրաժարվեն նրան ընդունելուց: Գտնում ենք, որ պատասխանատվությունը պետք է ներառի ինչպես կատարված ծախսերի հատուցում, այնպես էլ սուղանքներ, որն ունի ավելի շատ բարոյական ուղղվածություն՝ պայմանավորված կենսաբանական ծնողների հոգեկան ապրումներով, զգացմունքներով:

Հարկ է նշել, որ թեև կողմնակից ենք վերոհիշյալ պայմանների սահմանման հարցում օրենսդրական դիսպոզիտիվությանը, բայց այդուհանդերձ գտնում ենք, որ պետք է օրենսդրորեն սահմանվեն հստակ կողմնորոշիչներ նման պայմաններ նախատեսելու համար և առնվազն չափորոշիչներ, որոնք ոչ միայն կհեշտացնեն պայմանագրի կնքումը, այլև կկանխեն կողմերի իրավունքների հնարավոր խախ-

տումները:

Իրավաբանական գրականության մեջ տարբեր մոտեցումներ են արտահայտվում նաև փոխնակ մոր՝ որպես երեխայի ծնող գրանցվելու և ընդհանրապես որպես այդպիսին կոչվելու վերաբերյալ:

Սակայն գիտատեխնիկական առաջընթացը թույլ է տալիս անդրադառնալ և քննարկել նաև երեխայի ծննդի գրանցման հարցն այն դեպքում, երբ փոխնակ մայրության կիրառման են դիմել արական սեռի ներկայացուցիչները: Ենթադրվում է, որ այս դեպքում երեխայի նկատմամբ գրանցվելու են կենսաբանական հոր իրավունքները, իսկ մոր վերաբերյալ որևէ տեղեկություն չի ներառվելու ծնունդների գրանցման մատյանում: Այս քայլին հաճախ դիմում են այն տղամարդիկ, որոնց աշխատանքը կյանքի և առողջության համար առավել վտանգի և բարձր ռիսկայնության հետ է կապված: Նրանք պատրաստ են ժառանգ ունենալ և միայնակ խնամել և դաստիարակել իրենց երեխաներին: Այս դեպքերում միանշանակ դրական պատասխան կարելի է տալ այն հարցին, թե արդյո՞ք արական սեռի ներկայացուցիչները կարող են երեխա «լույս աշխարհ բերել»⁴:

Երեխայի ծննդի գրանցման կապակցությամբ գտնում ենք, որ առանձին դեպքերում (գլխավորապես այն դեպքում, երբ փոխնակ մայրը միաժամանակ ձվաբջջի դոնոր է. և փաստորեն երեխայի հետ գտնվում է կենսաբանական կապի մեջ) փոխնակ մայրությունը կարող է առաջացնել երեխայի ծնողների գրանցման հարց: Այս խնդրին ՀՀ օրենսդրությունը տալիս է լուծում, որը միանշանակ կարելի է ընդունել, եթե երեխայի և փոխնակ մոր միջև բացակայում է գենետիկ կապը: Օրենքի 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ կենսաբանական ծնողը համարվում է ապագա երեխայի ծնողը և նրա նկատմամբ ունի ՀՀ օրենսդրության սահմանված բոլոր իրավունքները և կրում է համապատասխան պարտականությունները:

Նման ձևակերպումը ենթադրում է, որ փոխնակ մայրության կիրառման դեպքում

երեխայի և կենսաբանական ծնողների միջև առաջացող իրավահարաբերությունների նկատմամբ պետք է կիրառվեն ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով սահմանված դրույթները: Երեխաների և ծնողների միջև իրավահարաբերությունների առաջացման համար հիմք է օրենքով սահմանված կարգով երեխայի սերման փաստի հաստատումը (ՀՀ ընտ. օր-ի 34-րդ հոդված)՝ անկախ բնական կամ արհեստական բեղմնավորման հանգամանքից: Թերևս այս տեսանկյունից դիտարկումն է հնարավորություն տալիս բացատրել և արդարացնել այն հանգամանքը, որ ՀՀ ընտ. օր-ը միայն հայրության (մայրության) վիճարկմանը նվիրված 39-րդ հոդվածի 3-րդ մասում է հիշատակում արհեստական սաղմնավորման կամ սաղմի ներպատվաստման մեթոդները, այդ թվում՝ սաղմի պատվաստմանը և պտղի հասունացմանն այլ կնոջ միջոցով (փոխնակ մոր)՝ արգելելով այդպիսի մեթոդների կիրառմանը գրավոր համաձայնություն տված ամուսնուհի երեխայի ծնունդը գրանցելուց հետո վիճարկել այդ ճանապարհով ծնված երեխայի հայրությունը (մայրությունը)՝ հենվելով այդ հանգամանքի վրա:

Օրենքի 15-րդ հոդվածը սահմանում է իմպերատիվ պահանջ փոխնակ մոր կողմից երեխային հանձնելու վերաբերյալ: Այսպես, փոխնակ մայրն իրավունք չունի հրաժարվել իրենից ծնված երեխային հանձնել Օրենքով սահմանված կարգով պայմանագիր կնքած անձանց՝ վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաներից օգտվող անձին կամ ամուսիններին (Օրենքի 15-րդ հոդվածի 9-րդ մաս): Փոխնակ մայրն իրենից ծնված երեխայի նկատմամբ չունի որևէ իրավունք և չի կրում որևէ պարտականություն երեխայի սահմանված կարգով պայմանագիր կնքած անձին կամ ամուսիններին հանձնելու պահից (Օրենքի 15-րդ հոդվածի 10-րդ մաս):

Վերոհիշյալ իմպերատիվ պահանջները սահմանելով՝ Օրենքը միայն մեկ բացառիկ դեպք է նախատեսում, երբ փոխնակ մայրը կարող է հրաժարվել երեխա-

յին հանձնելուց՝ եթե փոխնակ մայրը միաժամանակ ձվաբջջի դոնոր է, ապա իրավունք ունի մինչև երեխայի ծնվելը հրաժարվել պայմանագրի կատարումից՝ հատուցելով պայմանագրի կողմ հանդիսացող, ՎՕՏ մեթոդներից օգտվող անձի (անձանց) ծախսերը:

Հարկ է նշել, որ էմբրիոնի փոխպատվաստման դեպքում փոխնակ մայրը երեխայի գենետիկ մայրը չէ, իսկ սերմնաբջջի միջոցով բեղմնավորման դեպքում նա միաժամանակ երեխայի գենետիկ մայրն է: Սակայն գենետիկ կապի բացակայությունը չի գրկում նրան որպես երեխայի մայր գրանցվելու հնարավորությունից, որպիսի հանգամանքներում էլ հիմնականում առաջանում են վեճերը: Այս իսկ պատճառով գտնում ենք, որ պետք է երեխային փոխանցելու մտադրությունն իրավաբանորեն արտահայտվի երկու անգամ՝ մինչև բեղմնավորումը և երեխայի ծննդից հետո: Եթե փոխնակ մայրը հրաժարվում է համաձայնությունը հաստատել, կարող է գրանցվել որպես երեխայի մայր, իսկ հաստատելու դեպքում՝ չի կարող հրաժարվել համաձայնությունից: Այս դեպքում երեխային ընդունելուց չեն կարող հրաժարվել նաև կենսաբանական ծնողները: Գործնականում շատ տարածված խնդիր է ոչ միայն փոխնակ մոր կողմից երեխային հանձնելուց հրաժարվելը, այլև հակառակը՝ կենսաբանական ծնողների կողմից երեխային ընդունելուց հրաժարվելը: Այդ պատճառով գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է պարտադիր դրույթ սահմանել ոչ միայն փոխնակ մոր կողմից երեխային հանձնելու վերաբերյալ (Օրենքի 15-րդ հոդվածի 9-րդ մաս), այլև կենսաբանական ծնողների կողմից երեխային ընդունելու պարտավորության մասին՝ անկախ սեռից, ֆիզիկական հատկանիշներից և քանակից:

Ընդ որում, այս համատեքստում հարկ ենք համարում նշել նաև, որ Օրենքի 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասով արգելվում է պլանավորել երեխայի սեռը, սակայն երեխաների քանակի վերաբերյալ որևէ կարգավորում նախատեսված չէ: Օրենսդրական այս բացը պատճառ է հանդիսացել, որ ՀՀ-ում

Ընտանեկան իրավունք

գործնականում պայմանագրով կարգավորվի երեխաների ճակատագիրը՝ կախված քանակից: Օրինակ՝ երկվորյակ ծնվելու դեպքում, եթե երկուսն էլ արական սեռի են, ապա կենսաբանական ծնողներն ընդունում են երկուսին էլ, եթե մեկը արական սեռի է, մյուսը՝ իգական, ապա արական սեռի երեխան հանձնվում է կենսաբանական ծնողներին, իսկ իգական սեռի երեխան մնում է փոխնակ մոր հետ, եթե երկուսն էլ իգական սեռի են, ապա մեկը հանձնվում է կենսաբանական ծնողներին, իսկ մյուսը՝ կենսաբանական մորը:

Գտնում ենք, որ խնդրի նման կարգավորումն ընդունելի չէ նախ՝ բարոյական տեսանկյունից, և վկայում է սեռական խտրականության մասին: Բացի այդ, երեխաներից մեկին ընդունելու, իսկ մյուսին չընդունելու տրամաբանությամբ փոխնակ մայր կարող է բարոյական պահանջ ներկայացնել իրենից ծնված մեկից ավելի երեխաների նկատմամբ, հատկապես եթե բոլորն իգական սեռի լինեն: Այդ պատճառով առաջարկում ենք, որ Օրենքում ուղղակի սահմանվի, որ «Կենսաբանական ծնողները պարտավորվում են ընդունել փոխնակ մորից ծնված երեխային՝ անկախ սեռից, քանակից, ֆիզիկական հատկանիշներից»:

Երեխայի հանձնելուց հրաժարվելու դեպքում շահագրգիռ անձանց հայացքների բախումը պայմանավորված է ոչ միայն իրավական, այլև սոցիալ-հոգեբանական ասպեկտով: Պայմանագիր կնքած անձինք երեխայի գեներտիկ ծնողներն են, կապում են իրենց զգացմունքները և հույսերն այդ երեխայի ծննդի հետ: Փոխնակ մոր հրաժարումը համաձայնությունը հաստատելուց կարող է նրանց հոգեկան մեծ ցավ պատճառել: Փոխնակ մայրն իր հերթին կապված է երեխայի հետ կենսաբանորեն (եթե միաժամանակ ձվաբջջի դոնոր է հանդիսացել): Հղիության ընթացքում և ծննդաբերությունից հետո առաջանում են մայրական զգացմունքներ, որոնք լիովին կարող են փոխել նրա վերաբերմունքը երեխայի հանդեպ: Օրենքի իմպերատիվ պահանջն անխուսափելիորեն երեխային

հանձնելու մասին հանգեցնում է նրա իրավունքների խախտմանը և կարող է փոխնակ մոր կողմից դիտվել որպես սեփական երեխայի կորուստ: Այդ իսկ պատճառով գտնում ենք, որ Օրենքի 15-րդ հոդվածի 9-րդ մասը սահմանափակում է փոխնակ մոր իրավունքները՝ պարտավորեցնելով նրան երեխային հանձնել կենսաբանական ծնողներին, որից հետո ազատվում է երեխայի նկատմամբ ցանկացած պատասխանատվությունից, և միայն միաժամանակ ձվաբջջի դոնոր լինելու պարագայում է Օրենքը նախատեսում հնարավորություն մինչև երեխայի ծնունդը հրաժարվել նրան հանձնելուց՝ հատուցելով պայմանագրի կողմ հանդիսացող ՎՕՏ-ից օգտվող անձի (անձանց) ծախսերը (Օրենքի 15-րդ հոդվածի 13-րդ մաս):

Ներկայումս իրավաբանական գրականության մեջ շատ է հնչում այն կարծիքը, որ երեխային կրելու և ծնելու փաստը սոցիալապես ավելի արժեքավոր է, քան գեներտիկ ծագումը: Փոխնակ մայրն իրավասու է չհաստատել իր համաձայնությունը մինչև այլ անձանց՝ որպես իր երեխայի ծնողներ գրանցվելու պահը: Հետագայում նա կորցնում է այդ իրավունքը: Նման նորմն անհրաժեշտ է երեխայի և ամուսնական զույգի շահերի պաշտպանության համար: Դա արդարացված է նաև այն առումով, որ նրանք ամբողջ կյանքում չապրեն ծնողական իրավունքների վիճարկման հնարավորության սպառնալիքի տակ:

Համաշխարհային դատական պրակտիկայում միասնական մոտեցում չկա այն հարցի վերաբերյալ, թե ճիշտ է փոխնակ մոր⁵, թե կենսաբանական ծնողների⁶ որպես երեխայի ծնողներ գրանցվելը և նրա նկատմամբ ծնողական իրավունքներ և պարտականություններ իրականացնելը:

Փոխնակ մոր կողմից երեխային հանձնելուց հրաժարումը շատ երկրներում օրենսդրական կարգավորում է ստացել: Օրինակ՝ Մոլդովայի ընտանեկան օրենսգիրքն, ամրագրելով կենսաբանական մոր կանխավարկածը, այնուամենայնիվ հնարավորություն է տալիս փոխնակ

մորը հրաժարվել երեխային կենսաբանական ծնողներին հանձնել՝ չսահմանելով հստակ ժամանակահատված: Սակայն օրենսգրքի այլ նորմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այդուհանդերձ այդ ժամկետը սահմանափակված է մեկամսյա տևողությամբ՝ պայմանավորված մեկամսյա ժամկետում երեխայի ծննդյան գրանցման իմպերատիվ պահանջով⁷:

Ի տարբերություն ՀՀ ընտանեկան օրենսդրության՝ ԱՊՀ մի շարք պետություններ հակված են պաշտպանելու փոխնակ մոր շահերը: Օրինակ՝ ՌԴ ընտանեկան օրենսգրքի 51-րդ հոդվածը պահանջում է փոխնակ մոր պարտադիր համաձայնությունը (անկախ գենետիկ կապի առկայությունից), առանց որի երեխայի կենսաբանական ծնողները չեն կարող գրանցվել որպես այդպիսին: Այսպիսով՝ միայն փոխնակ մոր կողմից երեխայից հրաժարվելով է պայմանավորված երեխայի և նրա կենսաբանական ծնողների միջև իրավահարաբերությունների առաջացումը:

Այսպիսով, համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ օրենսդրությունը ծնողական իրավունքների ծագման հիմք է ճանաչում ոչ այնքան երեխայի՝ ծնողից գենետիկորեն սերվելու փաստը, որքան անձի ցանկությունը դառնալու երեխայի ծնող: Ելնելով երեխայի լավագույն շահերից և ծնողների իրավունքների պահպանման նկատառումից՝ ՀՀ օրենսդրությունը խիստ կարգ է նախատեսում նաև ՎՕՏ-ի կիրառման մասին տեղեկությունների պահպանության համար, որպիսիք Օրենքի 18-րդ հոդվածի համաձայն՝ համարվում են բժշկական գաղտնիք և ենթակա չեն հրապարակման: Դրանով պայմանավորված՝ նախատեսված է այն անձանց շրջանակը, ովքեր կարող են օրենքով սահմանված կարգով ստանալ այդպիսիք: Օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ տեղեկատվությունը տրամադրվում է միայն դատարանի, դատախազության, նախաքննության, հետաքննության մարմինների հարուցած քրեական կամ քաղաքացիական գործերի կապակցությամբ,

ինչպես նաև իրավասու մարմինների պահանջով օրենքով նախատեսված կարգով:

Առաջանում է մի կարևոր խնդիր. արդյո՞ք երեխան իրավունք ունի ճանաչել իր գենետիկ ծնողին, կամ այլ կերպ՝ փոխնակ մորը, եթե վերջինս է ձվաբջջի դոնորը: Բանն այն է, որ «Երեխայի իրավունքների մասին» 1998թ. կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածը սահմանում է. «Երեխան իրավունք ունի... որքան դա հնարավոր է, ճանաչել ծնողներին»: Այս ձևակերպումը բավական «փափուկ» է և պետությանը չի պարտավորեցնում երեխային իր կենսաբանական ծնողների վերաբերյալ տեղեկություններ տրամադրել: Այդուհանդերձ կոնվենցիան տալիս է նման ձևակերպում և կոչ է անում պետություններին ապահովել դրա կիրառումը: Բժշկական տեսանկյունից այս տեղեկությունները գաղտնի են, և դրանց բացահայտումը պատժելի է: Սակայն մի շարք երկրների օրենսդրությամբ այս հարցն ստացել է հստակ կարգավորում: Օրինակ՝ Նիդեռլանդներում երեխան, դառնալով չափահաս, ձեռք է բերում իր կենսաբանական ծագումն իմանալու իրավունք: Գաղտնիքը բացահայտվում է դատական կարգով:

Սակայն գտնում ենք, որ փոխնակ մայրության դեպքում առաջին հերթին ծնողները կարող են ձգտել, որ երբևէ ոչ ոք չբացահայտի այդ տեղեկությունները: Դոնորը նույնպես կարող է ցանկանալ անհայտ մնալ: Մյուս կողմից՝ երեխայի իրական կենսաբանական ծագումն իմանալը կարող է անհրաժեշտ լինել, եթե, օրինակ, երեխան տառապում է ժառանգական հիվանդությամբ, և այդ տեղեկություններն անհրաժեշտ են ճիշտ ախտորոշման համար: Որպես օպտիմալ տարբերակ կարող է սահմանվել այդ տեղեկությունների գաղտնիության պահպանումը մինչև երեխայի չափահաս դառնալը և հրապարակվել միայն ծնողների համաձայնությամբ: Բայց բացառիկ դեպքերում դատարանին պետք է իրավունք տրվի բացահայտել այդ գաղտնիքը: Մեր կարծիքով ճիշտ կլինի, եթե անկախ որպես ծնող գրանցված անձանց ցանկությունից, գավակը, չափահաս

Ընտանեկան իրավունք

դառնալուց հետո, իրազեկվի իր կենսաբանական ծագման մասին (երեխայի՝ իր կենսաբանական ծագման մասին տեղեկանալու իրավունքը քննարկվում է բացառապես այն դեպքի համար, երբ փոխնակ մայրը միաժամանակ նաև երեխայի կենսաբանական ծնողն է):

Միջազգային հանրության կողմից ձվաբջջի և սերմնահեղուկի նվիրատվության առումով սովորաբար երկու փաստարկ է ներկայացվում կենսաբանական ծնողին (դոնորին) ճանաչելու իրավունքի վերաբերյալ՝

1. Երեխայի լավագույն շահերից չի բխում իմանալ արհեստական բեղմնավորման մասին: Սա համոզիչ չի թվում, առանձնապես, երբ բժշկական գիտության նվաճումները բացահայտում են, թե մարդկանց համար որքան կարևոր է իմանալ իրենց ժառանգական ծագումը:

2. Փաստարկներ են ներկայացվում, որ քանի դեռ իրենց անանուն լինելն ապահովված չէ, դոնորները կարող են հետ կանգնել իրենց մտադրությունից՝ երկուդեղով ապագա շփոթությունից և անգամ իրենց կենսաբանական երեխաների կողմից խնամակալության համար հայցեր ներկայացվելուց: Այնուամենայնիվ, պետությունը կարող է պաշտպանել դոնոր ծնողներին խնամքի հայցեր ներկայացնելուց, իսկ օրինակ՝ Շվեդիայի և Ավստրիայի փորձը ցույց է տալիս, որ դոնորներին չի սպառնում ինքնության ճանաչումը: Ամեն դեպքում երեխաների՝ ծնողներին ճանաչելու իրավունքը պետք է բխի երեխայի շահերից, ցանկությունից և ապահովի նրա բարեկեցությունը, այլ ոչ թե ծնողների կամ դոնորների կարիքները: Ծնողներին ճանաչելու իրավունքի առումով կարևոր է նշել, որ

- եթե մոր ամուսինը երեխայի հայրը չէ, և հայրությունը հնարավոր չէ ձևակերպել որևէ տղամարդու հաստատման հիման վրա, ապա անհրաժեշտ է շատ երկրների նման ստեղծել հատուկ կոմիտե, որը կպարզի, թե ով է երեխայի հայրը:

- արհեստական սաղմնավորման միջոցով ծնված երեխան իրավունք ունի դոնոր

րի մասին տեղեկություններ ստանալ:

Երեխայի ծննդյան վկայականում ծնողների գրանցումն ապացույց է առ այն, որ երեխան սերվում է տվյալ անձանցից: ՀՀ ընտ. օր-ը հայրությունը (մայրությունը) վիճարկելու հնարավորություն է տալիս՝ սահմանելով նման իրավասություն ունեցող անձանց շրջանակը և վիճարկման կարգը 39-րդ հոդվածով: Սակայն ՀՀ օրենսդրությունը փոխնակ մայրության կիրառման դեպքում հայրության (մայրության) վիճարկման հարցում հատուկ կարգ է նախատեսում: Մասնավորապես՝ ամուսինը, որն օրենքով սահմանված կարգով գրավոր համաձայնություն է տվել կիրառելու արհեստական սաղմնավորման կամ սաղմի պատվաստման մեթոդները, երեխայի ծնունդը գրանցելուց հետո իրավունք չունի վիճարկելու այդ ճանապարհով ծնված երեխայի հայրությունը:

Ամուսինները, որոնք համաձայնություն են տվել կատարելու սաղմի պատվաստում և պտղի հասունացում այլ կնոջ միջոցով, ինչպես նաև կինը, որի միջոցով կատարվել է պտղի հասունացումը, երեխայի ծնունդը գրանցելուց հետո իրավունք չունի հենվելու այդ հանգամանքի վրա (ՀՀ ընտ. օր-ի 39-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Հարկ է նկատել, որ շահագրգիռ անձը թեև չի կարող հենվել գենետիկ կապի բացակայության փաստի վրա, սակայն գրված չէ այլ ապացույցներ ներկայացնելու հնարավորությունից. օրինակ՝ ամուսինը տալիս է իր համաձայնությունը կնոջ արհեստական բեղմնավորման համար, բայց պարզվում է, որ արհեստական բեղմնավորում չի իրականացվել, այլ երեխան սերվում է մեկ ուրիշ տղամարդուց: Այդ մասին կարող են վկայել արհեստական բեղմնավորում կատարելու փաստը հավաստող փաստաթղթերի բացակայությունը, նշված բժշկական հաստատության գործունեության դադարած լինելը և այլն:

Դատական պրակտիկան վկայում է, որ երբեմն հայրության ճանաչման հայց է ներկայացնում երեխայի մայրը, որի ամուսինը (երեխայի կենսաբանական հայրը)

տարիներ առաջ է մահացել: Դա պայմանավորված է արդեն իսկ տարածում գտած՝ մահացած մարդու սերմնահեղուկով արհեստական բեղմնավորում իրականացնելով: Եթե հաշվի առնենք այն, որ որևէ ժամկետային սահմանափակում չի նախատեսում սառեցված սերմի պահպանության համար, չի բացառվում, որ ամուսնու մահվանից տարիներ անց կինը «նրանից» երեխա ունենա: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ... եթե երեխան ծնվել է մոր ամուսնու մահվանից 300 օրվա ընթացքում, ապա երեխայի հայրությունը որոշվում է ընդհանուր կարգով: Արտասամուսնական կապից ծնված երեխայի ծնունդը գրանցելիս հոր անունը նշվում է մոր ցուցումով, ընդ որում մայրը կարող է նշել նաև կենսաբանական հոր անունը: Բայց եթե հայրության ճանաչման հարց է բարձրացվում այն դեպքում, երբ երեխայի կենսաբանական հայրը վաղուց մահացել է, ապա ԴՆԹ թեստի անցկացման անհնարինության պատճառով դատարանը պետք է հիմք ընդունի արհեստական բեղմնավորում կատարելու մասին բժշկական հաստատության կողմից տրված փաստաթղթերը, հանգուցյալ ամուսնու գրավոր համաձայնությունը սերմի սառեցման վերաբերյալ: Այս բացառիկ դեպքերի համար անհրաժեշտ ենք համարում օրենսդրական կարգով սահմանել հայրության ճանաչման ընդհանուր ընթացակարգ, իհարկե երեխայի մոր հանգուցյալ ամուսնու դոնորական սերմով արհեստական բեղմնավորում կատարված լինելու փաստը հաստատող ապացուցող փաստաթղթերի ներկայացման պայմանով:

Եթե վերոհիշյալ դեպքում ԴՆԹ թեստի անցկացումն անհնարին է (անձի մահացած լինելու պատճառով), ապա նույնը չի կարելի ասել դոնոր ամուսնու կենդանի լինելու պարագայում, երբ շատ հաճախ պայմանագրերում տեղ են գտնում անօրինական և անհիմն պահանջներ. օրինակ՝ ԴՆԹ թեստի անցկացումից հետո միայն փոխնակ մորից երեխային ընդունելու պայմանով: Նախ՝ նման պահանջն անօ-

րինական է. ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ երեխայի հայրությունը կամ մայրությունը չի կարող վիճարկվել՝ հիմք ընդունելով արհեստական բեղմնավորման կիրառման փաստը, թեև այլ հիմք կարող է վկայակոչվել (օրինակ՝ ամուսինը կարող է վիճարկել երեխայի հայրությունը, եթե կասկածներ ունի, որ արհեստական բեղմնավորում է իրականացվել): Բացի այդ, նման պահանջ ներկայացնելն ընդունելի չէ բարոյական տեսանկյունից, հատկապես, երբ կենսաբանական ծնողներն անմիջակամորեն հետևում են փոխնակ մոր հղիության ողջ ընթացքին:

Գործնականում հայրության ճանաչման հետ կապված խնդիր է առաջացել նաև այն դեպքում, երբ ամուսնալուծվելուց հետո կինը նախկին ամուսնու դոնորական սերմով արհեստական բեղմնավորում է կատարել, այնուհետև դիմել դատարան՝ երեխայի հայրության ճանաչման և ալիմենտի բռնագանձման պահանջներ ներկայացնելով⁸: Գտնում ենք, որ, ելնելով անձի վերարտադրողական իրավունքների պաշտպանության և երեխայի պլանավորման հարցում կնոջ և տղամարդու հավասար իրավունքների պաշտպանության նկատառումից, պետք է օրենսդրական եղանակով կարգավորում տրվի այս խնդրին՝ ամուսնալուծության յուրաքանչյուր դեպքում պարզելով, թե արդյոք ամուսիններից որևէ մեկի վերարտադրողական նյութը ի պահ է հանձնվել որևէ բժշկական հաստատությունում՝ պարզաբանելով նաև այն չվերացնելու (թափոնելու) հնարավոր հետևանքները:

Փոխնակ մայրության կիրառման արտասահմանյան փորձը վկայում է, որ շատ են նաև «անանուն» փոխնակ մայրերը: ՀՀ օրենսդրությունը չի նախատեսում «անանուն» փոխնակ մայրություն՝ երբ փոխնակ մայրը մնում է անհայտ: Նման պրակտիկա առկա է ՌԴ-ում: Այս դեպքում կնքվում է երկու պայմանագիր փոխնակ մոր և բժշկական հաստատության, և բժշկական հաստատության և կենսաբանական ծնողների միջև: Սակայն գտնում ենք, որ հայ-

Ընտանեկան իրավունք

րենական օրենսդրության մոտեցումն այս հարցում ավելի ճիշտ է և բխում է երեխայի շահերից, քանի որ ելնելով ազգային հատկանիշներից և մտածելակերպից՝ փոխնակ մոր անհայտ լինելը կարող է կասկածներ առաջացնել կենսաբանական ծնողների մոտ, թե արդյոք իրենց տրամադրած դոնորական նյութով է իրականացվել բեղմնավորումը, և բացի այդ, փոխնակ մոր «հայտնի» լինելը նպաստում է, որ կենսաբանական ծնողներն անձամբ կարողանան հետևել պտղի զարգացմանը, հղիության ընթացքին և տրամադրել անհրաժեշտ օգնություն (սնունդ, հագուստ և այլն): Ուստի գտնում ենք, որ օրենսդրության հետագա զարգացումները պետք է կանխեն արտասահմանյան երկրների նման պրակտիկայի ընդօրինակումները:

Գաղտնիք չէ, որ փոխնակ մայրությանը դիմելու համար անհրաժեշտ են մեծ ֆինանսական միջոցներ: Իրավաբանական գրականության մեջ շեշտադրվում է բացասական կարծիք փոխնակ մայրության վերաբերյալ՝ պայմանավորված շահույթ ստանալու նպատակի հետապնդմամբ: Այս կարծիքը բացառելու համար անհրաժեշտ է կանխել բժիշկների կողմից հնարավոր չարաշահումները: Հիվանդները վճարում են և՛ դեղորայքի, և՛ բուժհաստատությունում գտնվելու, և՛ այլ ծառայությունների համար: Արդյունքում վճարելով աստղաբաշխական մի գումար, բժիշկների անփութության, երբեմն էլ նաև դիտավորյալ գործողությունների հետևանքով հիվանդները ստիպված են լինում կրկին վճարել մի կտրիկ գումար՝ արհեստական բեղմնավորման յուրաքանչյուր փորձի համար: Այսպիսով՝ բարձրանում է դեղորայքի գինը, իսկ հիվանդները մեծ շահույթ են բերում բուժհաստատությանը:

Ավելորդ է անգամ բարոյական ասպեկտին անդրադառնալը: Այսպիսով՝ անհրաժեշտ է ստեղծել օրենսդրական մի լծակ, որով տնտեսական մեթոդների կիրառմամբ այլևս շահավետ չլինի մեկ հիվանդի «անընդհատ շրջապտույտը»:

ՀՀ-ում կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ մոտավոր հաշվարկով անհրաժեշտ է 25.000 ԱՄՆ դոլար գումար, որն իր մեջ ներառում է և՛ փոխնակ մորը և՛ բժշկական հաստատությանը տրվող վարձավճարները:

Վերոհիշյալ ծախսերը և վճարման պարտականությունը կրում են կենսաբանական ծնողները, սակայն գտնում ենք, որ ծնելիության աճը խթանելու համար յուրաքանչյուր պետություն պետք է ինքը կրի նման ծախսեր՝ ապահովելով յուրաքանչյուր անձի անվտանգ մայրության և մանկության իրավունքների իրագործումը:

Այս առումով հարկ է նշել, որ օրինակ՝ Ավստրալիայում արգելվում է փոխնակ մորը որևէ վարձատրություն տալը, ինչը բացառում է շահադիտական գործոնը: Սակայն դժվար է պատկերացնել նման պրակտիկա ՀՀ-ում, որտեղ փոխնակ մայր դառնալու հիմնական նպատակը ոչ այնքան անձին (անձանց) երեխա պարզելն է, այլ պարզապես գոյատևման միջոցներ ձեռք բերելը:

Այսպիսով, վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառումը կարևոր գիտական առջընթաց է, ոչ միայն սերունդը շարունակելու, այլև երեխա ունենալու յուրաքանչյուրի ցանկության իրագործման անգնահատելի միջոց է, որը, սակայն, պահանջում է իրավական բարեփոխումներ և օրենսդրության համահունչ զարգացում, ինչը բխում է երեխայի լավագույն շահերից:

1. *Антокольская М.В.* Семейное право. М., Юристь, 2002г., с. 181-186.
2. *Митрякова Е.С.* Правовые регулирования суррогатного материнства в РФ. Тюмень, 2006г.
3. Требование минздрава РФ от 26.02.2003г., N67.
4. *Айвар Л.* "Адвокат", N3, март, 2006г.
5. *Рубанов А.А., Корбут Л.В.* Вопросы международного правового регулирования "заменяющего материнства", Советский ежегодник международного права. М.,

- Наука, 1989г., с. 252.
6. *Афанасева Е.Г.* Дело Эвелин - размышление о первом в Австралии судебном процессе о суррогатном материнстве, Государство и право, Реф., Журнал, 2000г., N4, с. 117, 118.
7. Մոլդովայի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգիրք, 2000թ., գլուխ 9:
8. *Пчелинцева Л.М.* Комментарий к Семейному кодексу РФ. Норма, 2007г., с. 227.

ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Համայնքային ծառայությանն առաջադրված խնդիրները համայնքային ծառայողներից պահանջում են իրենց պարտականությունների կատարման ընթացքում բարեխղճություն, եռանդ և ազնվություն: Համայնքային ծառայողների իրավաբանական պատասխանատվության ինստիտուտը նպատակ ունի նպաստել ծառայության ընթացքում ծառայողների կարգապահության բարձրացմանը և օրինականության ապահովմանը: Մինչ այժմ էլ իրավաբանական գրականության մեջ չկա միասնական մոտեցում իրավաբանական պատասխանատվության տեսակների դասակարգման վերաբերյալ, սահմանված չէ սպառիչ և հիմնական դասակարգման եղանակ, որի հիմքում դրված կլինեն չափանիշ, որը կներառեր իրավաբանական պատասխանատվությանը բնորոշ միատեսակ հատկանիշների ամբողջություն: Ուստի միակ առարկայական դասակարգումը կարող է լինել գործող օրենսդրությամբ տրվող դասակարգումը: Ելնելով իրավախախտման բնույթից և հասարակական վտանգավորության աստիճանից՝ կարելի է առանձնացնել իրավաբանական պատասխանատվության հետևյալ տեսակները՝ քրեական, վարչական, քաղաքացիական և կարգապահական:

Համայնքային ծառայողների կողմից իրենց ծառայողական պարտականությունների չկատարումը կամ ոչ պատշաճ կատարումը կարող է առաջացնել տարբեր իրավական հետևանքներ: Կապված իրավախախտման բնույթից և վտանգա-

վորությունից, մեղքի աստիճանից, իրավախախտումը կատարելու պայմաններից, առաջացած հետևանքների բնույթից համայնքային ծառայողը, ինչպես և մյուս բոլոր հանրային ծառայողները, ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, կարող են ենթարկվել կարգապահական, նյութական (քաղաքացիաիրավական), վարչական կամ քրեական պատասխանատվության:

Ընդհանրապես, ծառայողների կարգապահական պատասխանատվության տակ մկատի է առնվում համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում ծառայողների նկատմամբ կարգապահական տույժերի կիրառումը:¹ ՀՀ օրենսդրությունը ծառայողների յուրաքանչյուր տեսակի համար նախատեսում է կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հատուկ հիմքեր, տույժեր և կարգ: Այս առումով դրական ենք համարում Էստոնիայի փորձը: Այսպես՝ Էստոնիայի «Աշխատողների կարգապահական պատիժների ակտի» երկրորդ պարագրաֆում սահմանվում է, թե որոնք են կարգապահական խախտումները:² Մինչդեռ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքից բխում է, որ կարգապահական կհամարվի թե՛ աշխատանքային օրենսդրությամբ և ներքին կարգապահական կանոններով նախատեսված պարտականությունների չկատարումը, թե՛ աշխատանքային իրավունքի նորմեր պարունակող այլ իրավական ակտերում նախատեսված պահանջների չպահպանումը (օրինակ՝ սանիտարահիգիենիկ

Տեղական ինքնակառավարում

պահանջների չպահպանումն այն աշխատողի կողմից, որի վրա դրված է կազմակերպությունում մնան պայմաններ ապահովելու պարտականություն): Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկում ենք ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում տալ կարգապահական խախտումների հնարավոր սահմանները:

Համայնքային ծառայողներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերը, կարգապահական տույժերը և կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու կարգը նախատեսված է «Համայնքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով: Ծառայողական պարտականություններն անհարգելի պատճառով չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու, ինչպես նաև ծառայողական լիազորությունները գերազանցելու, աշխատանքային կարգապահական ներքին կանոնները խախտելու դեպքում, ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով համայնքային ծառայողի նկատմամբ կիրառվում են հետևյալ կարգապահական տույժերը՝ նախազգուշացում, նկատողություն, խիստ նկատողություն, համայնքային ծառայության առավելագույն դասային աստիճանի իջեցում մեկ աստիճանով, զբաղեցրած պաշտոնից ազատում:³

Համայնքային ծառայողին կարգապահական տույժի ենթարկելը նպատակ է հետապնդում վերջինիս կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու ընթացքում ապահովել դրա արդյունավետությունը, նպատակայնությունը, հիմնավորվածությունը և բացառել կարգապահական տույժի անհարկի կիրառումը: Յուրաքանչյուր նման դեպքերում մինչև կարգապահական տույժ նշանակելը պետք է բացատրություն պահանջվի համապատասխան խախտում թույլ տված համայնքային ծառայողից: Կարգապահական տույժը նշանակվում է, եթե երեք ամսից ավելի չի անցել կարգապահական խախտման հայտնաբերման օրվանից՝ չհաշված հիվանդությունը կամ արձակուրդում գտնվելը: Կարգապահական տույժ նշանակվել չի կարող, եթե կարգապահական խախ-

տում կատարելու օրվանից վեց ամսից ավելի ժամկետ է անցել: Կարգապահական տույժի մասին համայնքային ծառայողին հայտնվում է ոչ ուշ, քան կարգապահական տույժ նշանակելուց եռօրյա ժամկետում: Կարգապահական յուրաքանչյուր խախտման համար կարող է նշանակվել միայն մեկ կարգապահական տույժ: Եթե համայնքային ծառայողը կարգապահական տույժ նշանակելու օրվանից մեկ տարվա ընթացքում նոր կարգապահական տույժի չի ենթարկվել, ապա նա համարվում է կարգապահական տույժի չենթարկված: Կարգապահական տույժը կարող է հանվել մինչև մեկ տարին լրանալը, եթե համայնքային ծառայողը թույլ չի տվել կարգապահական նոր խախտում և դրսևորել է իրեն որպես բարեխիղճ ծառայող: Համայնքային ծառայողն իր նկատմամբ կարգապահական տույժ կիրառելու, այդ թվում՝ համայնքային ծառայության պաշտոնից ազատելու, որոշումը կարող է բողոքարկել դատական կարգով, որի արդյունքում այդ որոշումն անօրինական ճանաչվելու դեպքում համայնքային ծառայողը վերականգնվում է իր պաշտոնում դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո հնգօրյա ժամկետում և հարկադիր պարապուրդի դիմաց ստանում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված հատուցում:

Համայնքային ծառայողին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու ընթացքում նրա իրավունքների պաշտպանությանն է ուղղված սահմանած կարգով կարգապահական տույժերի կիրառումը ծառայողական քննություն անցկացնելուց հետո: ՀՀ կառավարության կողմից ծառայողական քննություն անցկացնելու կարգը սահմանվում է «Համայնքային ծառայողի նկատմամբ ծառայողական քննություն անցկացնելու կարգը հաստատելու մասին» համապատասխան որոշմամբ:⁴

Ծառայողական քննությունն օրենքով և այլ իրավական ակտերով սահմանված դեպքերում և կարգով համայնքային ծառայողի պարտականությունների կատար-

Տեղական ինքնակառավարում

մանն ու նրա գործունեությանն առնչվող հարցերի քննություն է: Ծառայողական քննությունն անցկացվում է ծառայողական քննություն անցկացնելու մասին համայնքային ծառայողի կողմից համապատասխան գրավոր պահանջ ներկայացնելու, ինչպես նաև համայնքային ծառայողի նկատմամբ «նկատողություն» և «խիստ նկատողություն» կարգապահական տույժերից որևէ մեկը մեկ տարվա ընթացքում կրկին անգամ կիրառելու, «համայնքային ծառայության առավելագույն դասային աստիճանի իջեցում մեկ աստիճանով» կարգապահական տույժ կիրառելու իրավասություն ունեցող պաշտոնատար անձի կողմից լիազորված մարմին դիմում ներկայացնելու դեպքերում և այլն: Ծառայողական քննություն անցկացնելու ընթացքում համայնքային ծառայողը շարունակում է իր ծառայողների ծառայողական պարտականությունների կատարումը մինչև համապատասխան որոշման ընդունումը: Ծառայողական քննության խնդիրն է պահովել՝

- համայնքային ծառայության հիմնական սկզբունքների իրականացումը.

- ծառայողական կարգապահության ամրապնդումը, համայնքային ծառայողի կատարած կարգապահական խախտման յուրաքանչյուր դեպքի ժամանակին բացահայտումը, որպեսզի համայնքային ծառայողի նկատմամբ կարգապահական տույժերը կիրառվեն խախտման ծանրությունը և այլ հանգամանքները հաշվի առնելով, ինչպես նաև բացառվեն անհիմն պատասխանատվության ենթարկելու դեպքերը.

- կարգապահական խախտումների բացահայտումը և դրանց առաջացմանը նպաստող պայմանների ու պատճառների վերացումը.

- համայնքային ծառայողների իրավունքների ու օրինական շահերի մինչդասական պաշտպանությունը.

- ծառայողական քննությամբ պարզամանան ենթակա հանգամանքների ժամանակին, լրիվ, բազմակողմանի և օբյեկտիվ պարզաբանումը:

Վ. Միխայլովը գտնում է, որ յուրաքանչյուր ծառայող չպետք է կատարի «օրենքին ակնհայտ չհամապատասխանող հրաման»: «Ակնհայտ անհամապատասխանությունը նշանակում է օրենքի և հրամանի միջև այնպիսի անհամաչափություն, որն աչքի է զարնվում, և դառնում է ակնհայտ ու անվիճելի: Բացի դա, «անօրինական» նշանակում է ինչպես հրամանը օրենքին կամ այլ նորմատիվ-իրավական ակտին չհամապատասխանելը, այնպես էլ դրա արձակման պահաջվող ձևի և կարգի խախտումը»:⁵ Ի. Իոնովը տարբերություն է մտցնում անօրինական և հանցավոր հրամանների միջև. «Առաջին դեպքում խոսքը գնում է այն հրամանի մասին, որը հակասում է ինչպես օրենքի կամ այլ իրավական ակտի տառին, այնպես էլ ոգուն ... իսկ երկրորդ դեպքում հրամանը ստիպում է պաշտոնյային կատարել կամ օժանդակել քրեորեն պատժելի արարքի կատարմանը»: Բացի դա, հեղինակը նշում է, և դրա հետ պետք է համաձայնվել, որ «ստացված հրամանի անօրինականության ակնհայտությունը և անվիճելիությունն էապես տարբերվում են՝ կախված ծառայողի որակավորման, ինչպես նաև կրթության մակարդակից: Միևնույն պաշտոնի և միևնույն աշխատանքային փորձով երկու պաշտոնյաներ կարող են տարբեր ձևի գնահատել հրամանը, եթե նրանցից մեկն ունի իրավաբանական կրթություն, իսկ մյուսը՝ տեխնիկական»:⁶ Պրոֆեսոր Բերգմանը նշում է, որ հատկապես Գ.Գ.Հ-ի ծառայողների կարգավիճակում, տխուր փորձից ելնելով, նախատեսված են դրույթներ, որոնք նրանց հնարավորություն են տալիս գրավոր ձևով քննարկել կարգադրությունը և պահանջել դրա գրավոր հաստատումը:⁷

Ինչպես նշում են հեղինակներից շատերը, մինչ օրս պահպանվում է անմիջական կատարողին վարչական, կարգապահական կամ այլ պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը, ինչպես անօրինական հրամանը կատարելու, այնպես էլ չկատարելու համար: Ի. Իոնովը որ-

Տեղական ինքնակառավարում

պես խնդրի լուծում առաջարկում է անցկացնել հրամանների և կարգադրությունների հստակ դասակարգում, որը պաշտոնյային հնարավորություն կընձեռի հեշտ գնահատել իշխանական հրահանգների կատարման անհրաժեշտության աստիճանը և դրա կատարման (չկատարման) հնարավոր հետևանքները: Նա դասակարգում է իշխանական կարգադրությունները երկու հիմքով՝

- ըստ փաստաթղթի ձևի՝ բանավոր (հասարակ և որակավորող ձև) ու գրավոր (հասարակ և որակավորող ձև).

- ըստ հրահանգներով կարգավորվող հարցերի շրջանակների՝ նորմատիվ ակտեր, ակտեր, որոնք վերաբերում են մարմնի աշխատանքների կազմակերպմանը, հրամաններ և կարգադրություններ այն հարցերով, որոնք մտնում են ղեկավարի բացառիկ իրավասությունների մեջ, հրամաններ և կարգադրություններ այն հարցերով, որոնք գտնվում են մարմնի իրավասությունների մեջ՝ առանց իրավասու պաշտոնատար անձին կոնկրետացնելու, ղեկավարի հրամաններ և կարգադրություններ այն հարցերով, որոնք մտնում են ենթակա աշխատակցի բացառիկ իրավասությունների մեջ:⁸

Բայց եթե առաջին դասակարգումը հասանելի է շարքային կատարողի համար, ապա դրա օգտագործումը գործնականորեն չի լուծում այս կամ այն հրամանը կատարելու կամ չկատարելու խնդիրը, քանի որ իր տրման ձևին չհամապատասխանող հրամանը կատարողի համար համարվում է ակնհայտ անօրինական: Ավելի շատ հարցեր են առաջանում հրամանն օրենքի կամ այլ իրավական ակտի էությանը համապատասխանելու վերաբերյալ: Այստեղ հեղինակի կողմից առաջարկվում է երկրորդ դասակարգումը, բայց ցավոք, եթե դա կոչված է «կատարողը հստակ պատկերացնի այս կամ այն հրամանի կամ կարգադրության իրավաբանական նշանակությունը», ապա դա շարքային կատարողի համար անհասանելի է:

Խնդիրը մնում է չլուծված: Մի կողմից գործում է վարչական ակտի օրինականու-

թյան կանխավարկածը, իսկ մյուս կողմից՝ հանրային ծառայողին օրենքով տրվում է հնարավորություն կասկածել դրանում: Ֆրանսիայում այդ խնդիրը լուծվել է այնպես, որ հստակ որոշվել է պետական ծառայողի համար ապաշխարելու սահմանները և նրան ապաշխարելու պարտականությունից ազատելու պայմանները: Ֆրանսիայի Պետական խորհրդի կողմից, իսկ հետո նաև օրենքով սահմանվել է, որ յուրաքանչյուր ծառայող պարտավոր է հետևել իր ղեկավարի ցուցումներին, բացի այն դեպքերից, երբ տրված կարգադրությունն ակնհայտորեն անօրինական է և կարող է վնաս պատճառել հասարակական շահերին:⁹ Հրամանի օրինականության հարցը կասկածի տակ դնելը պետք է հիմնավորված լինի, իսկ հրամանը պետք է լինի ոչ թե անօրինական, այլ ակնհայտ անօրինական, որպեսզի դրա անօրինակապետությունն ակնհայտ լինի:

Տվյալ պարտականությունը չպետք է դիտարկել որպես հանրային ծառայողի բացարձակ ենթակայություն վերադաս ղեկավարին, քանի որ օրենքը ծառայողին ընձեռում է պաշտոնական պարտականություններից համապատասխան որոշում ընդունելու իրավունք: Այսպես, օրինակ, Ֆրանսիայում գործնականում գերակայում է ոչ թե «պասիվ ենթարկվելու տեսությունը», որը ենթադրում է ցանկացած օրինական հրամանի կատարում առանց դժգոհության և տատանվելու, այլ «խելամիտ կառավարման տեսությունը», որը պաշտոնյային տալիս է մինչև հրամանի կատարումը պետին իր առարկությունները ներկայացնելու և նրա համաձայնության դեպքում դրա կատարումը շրջանցելու իրավունք: Դրա համար կատարողից անհրաժեշտ է ակնկալել ոչ միայն հրամանի անվերապահորեն կատարում, այլ նաև դրա արդյունավետ կատարման համար ցուցաբերվող նախաձեռնություն:

Վերը նշված պարտականությունների կատարումը պաշտոնական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման բաղկացուցիչ մասն է, այդ շարքին պետք է դասել նաև պետական մարմնում սահ-

Տեղական ինքնակառավարում

մանված ներքին աշխատանքային կարգ-ապահական կանոնների, պաշտոնական հրահանգների և ծառայողական տեղեկատվության հետ աշխատելու կարգին հետևելը: Անցնելով ծառայության՝ հանրային ծառայողը պարտավոր է ենթարկվել տվյալ մարմնում սահմանված կանոններին: Ներքին աշխատանքային կարգապահական տիպային կանոնները կարող են լինել յուրաքանչյուր գերատեսչությունում կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնում, իսկ հետո դրանց հիման վրա մշակվում են այդ մարմնի կառուցվածքային ստորաբաժանումների կանոնները՝ հաշվի առնելով գործունեության առանձնահատկությունները:

Ինչ վերաբերում է համայնքային ծառայողներին քաղաքացիական կամ քրեական պատասխանատվության ենթարկելուն, ապա ՀՀ գործող օրենսդրությունը դրա համար առանձնահատկություններ չի նախատեսում, և հանրային գրեթե բոլոր ծառայողները նյութական, վարչական կամ քրեական պատասխանատվության են ենթարկվում մեկ միասնական սկզբունքներով (կարելի է առանձնացնել պետական հատուկ տեսակ հանդիսացող ծառայություն անցնողներին, օրինակ, զինվորական ծառայությունը, դիվանագիտական ծառայությունը և այլն):

Համայնքային ծառայողի քաղաքացիական պատասխանատվությունը վրա է հասնում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնին կամ երրորդ անձին համայնքային ծառայողի կողմից ծառայողական պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման, ներառյալ՝ օրենքին կամ այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտ հրապարակելու հետևանքով, նյութական վնաս հասցնելու դեպքերում: Համայնքային ծառայողների նյութական պատասխանատվությունը բխում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի այն դրույթներից, որոնց համաձայն՝ անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառով

անձի կողմից: Վնասի հատուցման պարտականությունն օրենքով կարող է դրվել վնաս չպատճառած անձի վրա:¹⁰ «Վնասի տակ» այս դեպքում հասկացվում է նյութական վնասը, որը արտահայտվում է տուժող սուբյեկտի կրած գույքային կամ ֆինանսական կորուստներով: Քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողություններով (անգործությամբ), ներառյալ՝ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի՝ օրենքի կամ այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտ հրապարակելու հետևանքով, պատճառված վնասը հատուցում է պետությունը կամ համապատասխան համայնքը:

Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողների փոխարեն վնասի փոխհատուցումը պետության կամ համայնքի կողմից բնավ էլ չի ազատում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողներին նյութական պատասխանատվությունից հետադարձ (ռեգրեսիվ հայցի) կարգով, այսինքն՝ նրանք Հայաստանի Հանրապետության, համայնքի կամ համապատասխան մարմնի պահանջով պարտավոր են հատուցել իրենց կողմից հասցված վնասի հատուցման համար կատարված ծախսերը:

Համայնքային ծառայողները՝ որպես հանցագործության հատուկ սուբյեկտ՝ պաշտոնատար անձ, ենթակա են քրեական պատասխանատվության ՀՀ քրեական օրենսգրքի մի շարք հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների կատարման համար (օրինակ՝ պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելը, պաշտոնական լիազորություններն անցնելը, ձեռնարկատիրական գործունեությանն ապօրինի մասնակցելը, կաշառք ստանալը, պաշտոնական կեղծիք, պաշտոնական անփութություն) որևէ մեկը կատարելու համար:¹¹

Համայնքային ծառայողների վարչա-

Տեղական ինքնակառավարում

կան պատասխանատվության տակ հասկացվում է իրավական ակտերով նախատեսված իրենց ծառայողական պարտականությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելիս համար համայնքային ծառայողների նկատմամբ վարչական տույժերի կիրառումը: Պաշտոնատար անձինք ենթակա են վարչական պատասխանատվության այնպիսի վարչական իրավախախտումների համար, որոնք կապված են կառավարման կարգի, պետական ու հասարակական կարգի, բնության, բնակչության առողջության պահպանության ոլորտում սահմանված կանոնները և մյուս այն նորմերը չպահպանելու հետ, որոնց կատարման ապահովումը մտնում է նրանց պաշտոնական պարտականությունների մեջ:¹²

Համայնքային ծառայողների պատասխանատվության հարցերի վերլուծության համար կարևորվում է նաև այն, որ, ընդհանրապես, հանրային ծառայողների բարոյական բարձր հատկանիշները և սահմանված էթիկայի նորմերը խստագույնս պահպանելը նպաստում է բնակչության վստահության վերականգնմանն իշխանության ու հանրային ծառայողների նկատմամբ, քանի որ պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման համակարգերում հարաբերությունների զարգացման վրա էական ազդեցություն է ունենում այն հանգամանքը, թե քաղաքացիները որքան են վստահում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և հանրային ծառայողներին: Այդ վստահությամբ է պայմանավորված նաև քաղաքացիների սոցիալական, իրավական, տնտեսական, նաև բարոյական սպասումների բավարարումը: Հանրային ծառայության մեջ պետության քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի նաև քաղաքացիների բարոյական սպասումները բավարարելուն, որին հասնելու համար առաջնահերթ պետք է համարել հանրային ծառայությունում բարոյական հիմքերի վերականգնումը: Այս նպատակին հասնելու համար պետք է միավորվեն օրենսդիր և գործադիր մարմինների ջանքերը,

անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկվեն պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման համակարգերում բացասական երևույթների հաղթահարման, էթիկայի նորմերի պահպանման ու որոշ դեպքերում՝ նաև խստացման ուղղությամբ:¹³

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ցանկացած պետությունում պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման համակարգերում հրատապ խնդիրների լուծմանը նպաստող ամենաարդյունավետ միջոցը տվյալ պետության նախագահի կամ վարչապետի քաղաքական կամքն է: Ցանկացած պետությունում քաղաքական համակարգի կենսունակությունն ու օրինակությունը մեծ մասամբ կախված են այն հանգամանքից, թե որքանով են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները և բարձր պաշտոն զբաղեցնող անձիք համապատասխանում հասարակությունում իշխող արժեքներին և իդեալներին, իսկ նրանց վարքը հասարակության բարոյական չափորոշիչներին: Այդ պատճառով ժամանակակից աշխարհում մեծ թիվ են կազմում այն պետությունները, որտեղ հանրային ծառայողների բարոյականության խնդրի կարգավորման հարցերն ակտիվորեն քննարկվում և մեծ մասամբ նորմատիվ ամրագրում են ստանում: Այս ոլորտում հաջողություններ ունենալու համար անհրաժեշտ պայման է նաև համապատասխան իրավական լուծումներ առաջարկելը հարցի հետ կապված որոշակի կարևոր խնդիրների վերաբերյալ, մասնավորապես՝ իրավական առավել հստակ կարգավորում տալ հանրային ծառայողների մասնագիտական էթիկայի կանոններին, հանրային ծառայողի գործունեության որակի և առաջացած հետևանքների համար անձնական պատասխանատվության ավելի կիրառելի մեխանիզմներ մշակել, ինչպես նաև վերահսկողության գործունե և իրական մեխանիզմներ ամրագրել: Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների թույլ զարգացած լինելը, հասարակության զգալի մասի մոտ բարքերի

և հոգևոր արժեքների անկումը թույլ չեն տալիս հույս դնել բարոյական նորմերի մեխանիկական ազդեցության վրա:¹⁴

Համայնքային ծառայողների բարոյա-հոգևոր մշակույթի մակարդակն անհնարին է դարձնում բարոյական պահանջներին հոժարական, առանց հարկադրման որոշակի միջոցների գործադրման հետևելը և պահանջում է, որ բարոյական պահանջները լրացվեն իրավական պատժամիջոցներով: Համայնքային ծառայողը պետք է պատասխանատվության ենթարկվի ոչ միայն ծառայողական պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման, սահմանված սահմանափակումների չպահպանման, այլև էթիկայի կանոնների խախտման համար, որպեսզի ապահովվի համայնքային ծառայողների ծառայողական վարքին և բարոյական չափանիշներին ներկայացվող պահանջների բարձր մակարդակը:¹⁵

Համայնքային ծառայողների համար մասնագիտական էթիկայի նորմերի իրավական ամրագրման բացակայությունը բացասական ազդեցություն է ունենում համայնքային ծառայության համակարգի կայունացման և զարգացման վրա, քանի որ մասնագիտական էթիկայի հստակ և լիարժեք սահմանված նորմերի բացակայությունը բարդացնում է համայնքային ծառայողների համայնքի բնակչությանը ծառայելու կարևոր առաքելության իրականացումը:

Մեր պետության զարգացածության նույն աստիճանի վրա գտնվող պետություններում համայնքային ծառայողների մասնագիտական էթիկայի նորմերի պարտադիր պահպանումը գտնվում է որոշակիորեն ցածր մակարդակի վրա, այսինքն՝ գիտակցելով դրանց կարևորությունը՝ համայնքային ծառայողներն առանց որոշակի հարկադրանքի միջոցների կիրառման չեն պահպանում մասնագիտական էթիկայի կանոնները: Այդ պահանջները պարտադիր դարձնելու համար անհրաժեշտ է, որ դրանց չպահպանման համար սահմանվի առավել խիստ պատասխանատվություն: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ այն պետություններում, որտեղ էթիկայի կա-

նոններն իրավական ամրագրում են ստացել, և դրանց չպահպանման համար սահմանվել է հնարավորինս խիստ պատասխանատվություն ու կիրառվել է, այդ պետություններում առկա է դրական արդյունք:

Հանրային ծառայության մասին օրենսդրության կիրառումն ապահովող իրավական ակտերում մի շարք բացերի պատճառով շատ հարցեր մնում են չլուծված՝ ստեղծելով նպաստող միջավայր շեղված վարքի դրսևորման համար: Հանրային ծառայողը պետք է գիտակցի, որ օրենսդրության չարաշահումը ոչ միայն հանցավոր է, այլև համբավի տեսակետից վտանգավոր, որ չարաշահման դեպքում պատասխանատվությունն անխուսափելի է: Հանրային ծառայության բարոյական առումով առաջխաղացման պարտադիր պայման է այն, որ պետության անունից հանդես գալու իրավունք ունեցող յուրաքանչյուր անձի համար սահմանվեն բարոյական պահանջներ: Բացի այդ, պետությունը պետք է քաղաքացիներին իրազեկի այն մասին, թե նրանք ինչպիսի ծառայողական վարք իրավունք ունեն ակնկալել հանրային ծառայողներից, ինչպես նաև իրազեկի այն անհրաժեշտ համարվող գործողությունների մասին, եթե հանրային ծառայողները թույլ են տալիս ծառայողական վարքի կանոնների խախտումներ:

Հանրային ծառայողի, այդ թվում նաև համայնքային ծառայողի կողմից շեղված վարքագիծ, մասնագիտական ձևախեղում դրսևորելու համար առկա են մի շարք նպաստող պատճառներ ու պայմաններ: Դրանցից են՝

- հանրային ծառայողի կողմից քաղաքացիների նկատմամբ ձևական վերաբերմունք ցուցաբերելու, ոչ բարոյական վարքագիծ դրսևորելու, էթիկայի կանոնների խախտման դեպքում հիմնականում օրենսդրությամբ նախատեսված համապատասխան քայլեր չձեռնարկելը:

- համայնքային ծառայության ընդունման և ծառայողական առաջխաղացման ընթացակարգերում բարոյական հատկությունների հիման վրա քաղաքացիական

Տեղական ինքնակառավարում

ծառայողների ընտրության մշակված և հուսալի մեխանիզմների բացակայությունը.

- պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև լիազորությունների և պարտականությունների ոչ հստակ բաժանումը.

- համայնքային ծառայողների «բարոյական առողջության» պահպանմանն ուղղված համապատասխան համակարգված ծրագրերի բացակայությունը, վարձատրության ծառայությանը ոչ համարժեք գործող համակարգը և այլն:

Փաստորեն, մասնագիտական ձևախեղումը ծառայողի «իր վրա աշխատելը» թուլացնելու հետևանքով անձնական որակների և մասնագիտական գործողությունների փոփոխությունն է բացասական ուղղությամբ: Մասնագիտական ձևախեղումը դրսևորվում է մասնագիտական-բարոյական, մասնագիտական-մտավոր և հուզական կամային ոլորտներում: Մասնագիտական-բարոյական ոլորտում ձևախեղումը դրսևորվում է մասնագիտական գործունեության քաղաքացիական և բարոյական իմաստի պատկերացումը կորցնելու, այդ գործունեության նորմերը վարքագծում նեղ խմբակային նորմերով փոխարինելու, վերջին հաշվով՝ օրինականությունը խախտելու ձևով: Մասնագիտական-մտավոր ոլորտում ձևախեղումը դրսևորվում է մտածո-

ղության կաղապարվածության, մտահորիզոնի լայնության և խորության, քննադատականության աստիճանական կորստի, սեփական մասնագիտական կարծիքի և փորձի կարևորության չափազանցման, իսկ երբեմն էլ՝ դրանց բացարձակացման ձևով: Հուզական-կամային ոլորտում ձևախեղումը դրսևորվում է այդ ոլորտին բնորոշ հավասարակշռության խախտման, երկարատև անկումային վիճակների ի հայտ գալու, ներքին և արտաքին կոնֆլիկտայնության աճի, ագրեսիվության, կամային որակների թուլացման, ինքնատիրապետման և ինքնավերահսկողության ընդունակության կորստի ձևով:¹⁶

Խնդիրն ավելի է բարդանում, երբ հանրային ծառայության են անցնում արդեն շեղված նպատակներ հետապնդող անձիք: Բարոյական մշակույթի ցածր մակարդակը, սեփական առաքելության, քաղաքացիական պարտքի, ինչպես նաև համայնքային ու հանրային ծառայության մասին պատկերացումների ոչ բավարար զարգացած լինելը կամ իսպառ բացակայությունը մասնագիտական արժեքների սանդղակում հանգեցնում են լուրջ փոփոխությունների, որն էլ, իր հերթին, նպաստում է ծառայողների էթիկայի նորմերի խախտմանը, շահերի բախմանը, նրանց կողմից իրավախախտումների կատարմանը:

1. *Игнатов В.Г.* Государственная и муниципальная служба России: история и современность, Учебное пособие, Изд. 5-е, дополненное и переработанное, Ростов-на-Дону, Издательский центр "МарТ", 2010, с. 187.
2. Employees Disciplinary Punishments act, passed on 5 May 1993 /RT 19993, p. 26, 441/.
3. «Համայնքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 7/2005, 26.01.2005, 32-րդ հոդված:
4. ՀՀ կառավարության 2006 թվականի հուլիսի 13-ի «Համայնքային ծառայողի նկատմամբ ծառայողական քննություն անցկացնելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ 1003-Ն որոշում, ՀՀ ՊՏ 43/2006, 09.08.2006:
5. *Михайлов В.* Преступный приказ: вопросы и решения, Российская юстиция, 1995, N9, с. 46.
6. *Ионов И.А.* Укрепление вертикали власти-в обход Конституции // Журнал российского права, 2001, N6, с. 25.
7. *Бергман В.* Право и система государственной службы в Германии // Проблемы теории и практики управления, 1992, N5, с. 31.
8. *Ионов И.А.* Укрепление вертикали власти-в обход Конституции // Журнал российского права, 2001, N6, с. 26-27.

9. *Гримо Ж.* Организация административной власти во Франции. М., Издательская группа "ИнтраТЭК-Р", 1994, с. 88.
10. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, ՀՀ ՊՏ 1998/17, 10.08.1998, 1058-րդ հոդվածը:
11. ՀՀ քրեական օրենսգիրքը, ՀՀ ՊՏ 2003/25, 02.02.2003, 308-3152-րդ հոդվածները:
12. ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրքը, ՀՍՍՀ ՊԽՏ 1985/23, 01.06.1986թ., 14-րդ հոդվածը:
13. *Иларионова Т.С.* Создание имиджа государственной службы в обществе // Современные психотехнологии в образовании, бизнесе и политике. М., 2001, с. 244.
14. Гражданское общество, правовое государство и право: "Круглый стол" // Государство и право, 2002, N1, с. 26-28.
15. *Гришковец А.А.* Государственная служба и гражданское общество: Правовые проблемы взаимодействия: Практика России / Государство и право. М., 2004, N1, с. 38.
16. *Чихладзе Л.Т., Ежеский Д.О.* Муниципальная служба в Российской Федерации. Ростов-на-Дону, Изд-во "Феникс", 2009, с. 159.

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ И МАССОВОЕ СОЗНАНИЕ

Общественное мнение - эмпирически фиксируемая форма существования массового сознания. Оно является тем самым образованием, которое целиком лежит в границах деятельности массового сознания, присущее лишь ему и если и обнаруживается в составе собственно группового сознания, то лишь в том смысле, что его носителями там оказываются соответствующие внутригрупповые массы. Безусловно, не все факты, события, явления, в той или иной степени распространенные в обществе, находят отражение в общественном мнении. Главным критерием отбора объектов, заслуживающих его внимание, выступают общественные интересы людей.

Некоторые исследователи, посвятив долгое время изучению общественного мнения, в итоге приходят к совершенно неожиданным выводам. Так, крупнейший социолог Б.А.Грушин, выпустивший в свое время большое количество статей, а также монографию "Мнение о мире и мир мнений", заявляет, что "у нас в стране общественного мнения нет".¹ Такой же точки зрения придерживается, например, и французский политолог П.Бурдьё в работе "Социология политики", который говорит о том, что общественного мнения вообще не существует.² Разумеется, подобные заявления не бездоказательны. В защиту их приводятся следующие аргументы:

1) общественное мнение существует в информационных обществах, т. е.

в тех обществах, в которых информация является реально функционирующим ресурсом, где она ценится как средство, позволяющее занять более высокую социальную и политическую позицию. Наше общество, по мнению Б.Грушина, таковым не является, поскольку решения, политические в частности, принимаются не на основе информации, а на основе интуиции, личных притязаний.

2) те суждения, которые выдаются за общественные, на деле являются ничем иным, как частным мнением социологов, проекцией их собственных взглядов. Чтобы общественное мнение существовало, надо предположить, что каждый субъект имеет мнение и каждое мнение значимо.

Тем не менее, существуют факты, демонстрирующие общественное мнение, например, общенациональный референдум. Б.Грушин по этому поводу замечает, что "иногда власть предрешающие признают, что есть общественное мнение, но только когда это в их интересах. Общественное мнение стопроцентно манипулируемо и как социальный институт не существует".³ И все же, несмотря на такие категоричные заключения, феномен общественного мнения продолжает активно исследоваться, социологи постоянно проводят опросы населения, а население, в свою очередь, живо интересуется их результатами. Необходимо выяснить, в рамках каких категорий рассматривается общественное мнение. Один из наиболее известных специалистов в данном вопросе

Д.П. Гавра выделяет следующие:

- общественное сознание как исходная категория для понимания сущности общественного мнения. Эта категория рассматривается им в гегелевской традиции: общественное мнение - некоторый вторичный феномен общественного сознания, его поверхностный слой. Минус этого определения заключается в том, что предполагается некий абсолютный субъект, который стоит над миром и управляет всеми мировыми процессами. К тому же специфика социологического подхода заключается в том, что общество рассматривается как состоящее из множества взаимодействующих субъектов (индивидов, социальных институтов), поэтому категория общественного сознания не подходит для описания общественного мнения.

- общественная практика. Общественное мнение определяется как структура, вплетенная в практику и являющаяся одним из факторов этой практики.⁴

Б.А.Грушин в упоминаемой выше работе определял общественное мнение как состояние массового сознания, как единственный способ его существования. Таким образом, массовое сознание и общественное мнение отождествлялись. Однако позже он пересматривает свою точку зрения, указывая на то, что неверное понимание сущности этих понятий привело к "значительным "перекосам" в характеристиках специфических свойств..., а если говорить резче - даже к просмотру... истинной социальной природы" массового сознания.⁵ Поэтому спустя некоторое время он внес существенные коррективы в изложенные представления. Общественное мнение трактуется им теперь как особый, частный случай массового сознания.

Основная проблема при определении общественного мнения - понять, кто является его субъектом. С одной стороны, оно является выражением интересов со-

циальных групп, таким, которое выдается за общезначимое. Это не мнение всех членов общества или большинства, а мнение определенных социальных групп. Невозможно проверить, является ли это мнением всего общества, с помощью имеющихся сегодня средств, в это можно только верить. С другой стороны, общественное мнение содержит в себе некоторый императив, требование, заставляющее людей поступать так, а не иначе, некую нормативную константу, которая может быть выражена в требованиях или в самом наименовании того или иного факта, деятеля, процесса. Общественное мнение безразлично по отношению к истине и лжи, к противоречию, поэтому оценивать его с точки зрения истинности бессмысленно. Оно ситуативно, возникает как реакция субъекта на некоторую ситуацию, злободневную проблему, не содержит фундаментальных истин, хотя может их использовать. Общественное мнение - это некий массовый процесс, оно стереотипизировано, что значительно облегчает ориентировку в реальности.

Таким образом, общественное мнение представляет собой наиболее подвижную часть массового сознания. В нем содержится и отражение реальности, и оценки, и императивы поведения. Оно репрезентирует позиции социальных групп как общезначимые. Несомненно, феномены общественного мнения могут быть рассмотрены и систематизированы под разным углом зрения. От избранного подхода, как сам предмет исследования, так и методы его анализа. Ю.А.Левада, например, выделяет два методологических варианта:⁶

- 1) Общественное мнение как распределение показателей, получаемых в ходе репрезентативных опросов населения (статистический подход). В данном случае мерой организованности будет выступать частота определенных упоминаний, оценок и т.д. Именно этот вариант

оказывается необходимым, а главное достаточным для решения обычных проблем социальных и маркетинговых исследований, поскольку позволяет учесть степень распространенности тех или иных позиций, готовности слушать, покупать, голосовать и т.д. При таком подходе существуют проблемы измерения общественного мнения, но не затрагивается вопрос о его структуре и функциях. По мнению Ю.Левады, такой подход правомерен тогда и постольку, когда и поскольку поведение людей в обществе может трактоваться как множество независимых акций, в совокупности образующих массовый процесс. К жестко регламентированному традиционному обществу оно по определению неприменимо, особый вопрос заключается также и в том, в какой мере категории массовых процессов пригодны для описания тоталитарных систем.

2) Общественное мнение как социальный институт, обладающий определенной структурой и выполняющий определенные функции в данном обществе (социологический подход). Чтобы стать общественной силой, общественное мнение должно быть организовано, причем не только "извне", (гражданские свободы, системы массовой информации, политический плюрализм, лидеры-кумиры и т.д.), но и "изнутри", в смысле самого языка общественного мнения (символы, стереотипы, комплексы значений и средств выражения). Именно при таком подходе и возникают вопросы о структуре и ролевых функциях общественного мнения, дискуссии относительно того, может ли вообще существовать и действовать какое бы то ни было общественное мнение в наших условиях.

На наш взгляд, эффективность любых демократических институтов, в том числе и общественного мнения, вызывает сомнения и разочарования. Хотя следует отметить, что "ни массовость расп-

ространения, ни свобода выражения, ни оформленность определенных оценок и взглядов в каких-то сегментах общества еще не превращают их в однозначно действующий инструмент, рычаг общественной жизни: они могут выступать и как стимул к действию, и как элемент накопления социальных ресурсов, влияние которых может сказаться в отдаленной перспективе, и как отдушина, т.е. средство ослабления напряженности общественных настроений, и т.д."⁷ Понять характер влияния общественного мнения на общество невозможно, не выяснив, как устроен и функционирует этот институт. Существуют ситуации, когда определенным образом организованное и возбужденное общественное мнение может непосредственно привести к социальным потрясениям и политическим переменам, хотя следует оговориться, что такое воздействие всегда обусловлено всей системой социальных институтов общества, и общественное мнение только в исключительных, экстремальных случаях может служить средством какого-то конкретного социального действия. Какие же функции выполняет общественное мнение как социальный институт?

В качестве первичной функции можно выделить поддержание социально одобряемых норм поведения, в том числе вербального поведения массового человека в массовом обществе. Эта функция реализуется с помощью таких специфических средств, как язык общественного мнения, каналы его распространения и механизмы воздействия. Что касается языка, то он, безусловно, гораздо более прост и беден по сравнению с "лингвистическими" языками, или языками искусства, и именно поэтому удобен для массового общения. Это новый язык, поскольку он специфичен для современного массового общества, следовательно, он формирует новый уровень социального общения, а значит, и

собственный круг ценностей, норм, интересов, ориентиров. Кроме того, общественное мнение, предъявленное обществу через масс-медиа, играет роль системы зеркал, отражающих как восприятие массой сотворенных ею кумиров, так и восприятие героями собственного имиджа в глазах публики. Таким образом, можно отметить, что в поле общественного мнения человек находит, прежде всего, язык для выражения (оформления, формирования) своих оценок и взглядов, затем, группу "своих", т.е. аналогичным образом выражающих эти оценки и взгляды, далее, кодекс общепринятых нормативных стандартов такого выражения; и, наконец, зеркало, показывающее соответствие поведения человека этим стандартам. Перечисленные позиции и определяют основные функции общественного мнения. Проводя анализ функционирования общественного мнения, следует уделить внимание понятию стереотипа. В работе "Общественное мнение" Липпман показал, что массовому сознанию присущи упрощенные модели оценки действительности - стереотипы. Он обосновал их двойственную природу: с одной стороны, стереотипы возникают в результате коллективного опыта на основе слухов, установок и т.д., а с другой - являются продуктом целенаправленной деятельности СМИ и пропаганды.⁸

Понятие стереотипа позволяет выделить две существенные характеристики поля общественного мнения:

1) наличие предельно стандартизированных и упрощенных форм (способов) выражения;

2) предзаданность, первичность этих форм по отношению к конкретным процессам или актам общения.

Общеизвестно, что общественное мнение в значительной степени формируется и фиксируется в текстах масс-медиа. М. Рокар, давая в свое время характеристику средствам массовой ин-

формации, называл журналистов "любителями коротких фраз, которые закрывают действительность, не дают правильного представления о ней".⁹ Поле общественного мнения переполняют телевизионные сообщения и газетные комментарии. Но поскольку реальный язык общественного мнения гораздо беднее по сравнению с языком СМИ, то весь словесный материал, черпаемый из масс-медиа, общественное сознание поместило в свои собственные узкие и жесткие рамки. Эти рамки образуются двумя наборами переменных: 1) имиджами событий, личностей, институтов; 2) оценками этих феноменов. Наполнение стереотипов может меняться, но сами рамки всегда сохраняются. "Стереотип не только выделяет статистически среднее мнение..., но и задает норму, упрощенный или усредненный до предела образец социально одобряемого или социально-допустимого поведения. На таких опорах и держится мир общественного мнения".¹⁰ Каждый индивид, вступая в социальный мир, вынужден выбирать из готового и предложенного ему набора стереотипов, которые непрерывно обновляются средствами и средой самого общения, в том числе и масс-медиа. В ходе изучения процесса формирования общественного мнения был открыт еще один феномен унификации мнений, получивший название "спираль умолчания". Автор этого открытия известная немецкая исследовательница Э.Ноэль-Нойман.¹¹ Суть его заключается в том, что люди всегда боятся изоляции, поэтому стремятся выяснить "климат мнений", т.е. узнать, какие мнения одобряются и поддерживаются большинством, и присоединиться к ним. Те же, кто остался в меньшинстве, скрывают свои взгляды и отмалчиваются. Прав был Н.Макиавелли, который еще в XVI веке писал: "... и даже эти немногие не смеют выступить против мнения толпы,

на стороне которой величие государства".¹² Таким образом, возникает "спираль умолчания", усиливающая видимый перевес большинства. Методики выявления и проверки этого механизма довольно подробно разработаны, однако сомнению подвергается тот факт, что страх изоляции универсален, тотален, а также достаточность его для сплочения воедино мнений и оценок множества людей. Если в обществе реально действуют плюрализм и терпимость, если гарантированы возможности быть в меньшинстве и нет прямого группового давления, то стремление примкнуть к побеждающему большинству, вряд ли, можно объяснить только страхом перед социальной изоляцией. Здесь, возможно, действует фактор авторитета власти, которая обеспечивает определенный порядок и спокойствие в обществе. Правоммерно также выделение так называемого "внутреннего фактора". Человек преодолевает собственную неуверенность, избавляется от необходимости делать собственный выбор, следуя за большинством. На самом деле, мы имеем немного возможностей составить более или менее достоверное представление о состоянии сознания больших групп людей, однако чрезвычайно важно найти способ, который помог бы реконструировать это состояние с целью дальнейшего прогнозирования эффективности политического воздействия и политического поведения масс. Можно ли это сделать с помощью опросов? Как сказал в свое время Э.Фромм, "мы изучаем социологическими методами общественное мнение, политические взгляды и ценностные ориентации разных групп; с помощью специальных статистических методов мы извлекаем из этих опросов общественного мнения удовлетворительные результаты и сделанные выводы распространяем на все ... население. Но ведь из этих опросов мы узнаем не более чем мнения людей, мы не получа-

ем никакой информации об их характерах, т.е., иными словами, мы ничего не узнаем об убеждениях, которые ими движут, т.е. о том, что мотивирует их поступки. Если бы мы на таких же статистических выборках опробовали методики опросов, которые позволяют обследовать бессознательное, то мы смогли бы узнать тайные и косвенные мотивы, скрывающиеся за явным поведением или прямыми высказываниями".¹³ Созвучную мысль высказал Ю.А.Левада, указав на то, что при исследовании общественного мнения главное не подсчет количества ответов "да" и "нет", поскольку люди могут сомневаться, говорить не то, что они думают и т.д., а выяснение пределов допустимого и недопустимого, пределов терпения населения.¹⁴

Изучение общественного мнения во время выборов, кроме уникальных подчас результатов, позволяет исследователям выявить также некоторые закономерности политического поведения избирателей. Например:

- стабильно высокая информированность избирателей о проведении предстоящих выборов: от 95 до 98% избирателей, как правило, осведомлены о том, когда и какие выборы должны состояться.
- низкая информированность избирателей о кандидатах, их именах, должностях, биографиях, программах, партийных принадлежностях. Высокий процент ложных сведений и ошибочных предположений.
- процент избирателей, имеющих намерение принять участие в голосовании, всегда значительно выше реального процента голосующих, это соотношение выглядит как 3:2 или даже как 2:1.
- значительное расхождение между результатами рейтингов кандидатов и реальными процентами голосов, полученными ими в ходе выборов.

Часто при проведении опроса невоз-

можно даже выделить места популярности кандидатов, никогда нельзя предсказать процент, полученный при голосовании более точно, чем в пределах 15-20%, что не может считаться достоверным предсказанием. Увеличение количества опрошенных не приводит к увеличению достоверности, и погрешность остается очень высокой. Еще Г.Тард писал, что скачки коллективного настроения тем резче, чем более критической становится ситуация.¹⁵ Психологи утверждают, что все это свидетельствует о следующем: избиратели используют выборы в качестве сценария для отыгрывания эмоций, накапливающихся в бессознательном. "Включенность максимальная, активно действуют механизмы, порождающие компенсаторные фантазии, "фабрика иллюзий" работает на полную мощность, результаты голосования при этом не представляются сколько-нибудь реальными рычагами влияния на общественное устройство, они лишь обрамляют финал сказочного сюжета и, в зависимости от того, понравился ли финал, позволил ли он отыграть все желаемые эмоции, будет выбран финал следующей общественной сказки".¹⁶ Если говорить о способах и приемах воздействия на политическое сознание с помощью средств массовой коммуникации, то следует отметить, что в практике СМК сегодня широко используются методы подсознательного стимулирования. То есть отношение аудитории к тем или иным явлениям окружающей среды формируется с помощью стандартизированных упрощенных представлений (стереотипов, слухов, мифов, имиджей), которые внедряются в поток "организованных" новостей, автоматически вызывая в массовом сознании либо отрицательную, либо положительную реакцию на конкретное событие. Одной из важнейших функций средств массовой коммуникации как раз и является формирование общественного мнения.

Общественное мнение, как правило, связано с публичной оценкой тех или иных явлений и событий. В современную эпоху происходит возрастание роли общественного мнения в различных странах. Повышение активности масс заставляет правящие круги учитывать общественное мнение и считаться с ним. По словам У.Липпмана, "мнение масс приобретает в наш век все возрастающую власть. Оно проявляет себя опасной силой, определяющей решения, от которых зависит жизнь или смерть".¹⁷ Ж.Сегела сегодня называет общественное мнение "единственной жизнеспособной тиранией". Именно поэтому владельцы средств массовой коммуникации стремятся любыми способами контролировать "самый процесс формирования общественного мнения с тем, чтобы в своих планах действенной реализации власти, увеличения престижа и богатства властвующая элита могла оперировать общественным мнением как одним из наиболее покорных факторов".¹⁸ Именно поэтому "лица различных профессий и целые отрасли вовлекаются в "бизнес по формированию общественного мнения", предоставляя за плату свои услуги по идеологической обработке публики".¹⁹ По мнению философа Х.Ортеги-и-Гассета, "у большинства людей мнения нет, мнение надо дать им, влить, как смазочное масло в машину".²⁰ Г.Лебон писал, что толпа "не способна формировать мнения, чем-то отличные от внушенных им, они не в состоянии руководствоваться правилами, вытекающими из чисто теоретической справедливости. Их могут увлечь только впечатления, запавшие им в душу".²¹ Г.Тард, продолжая его размышления, добавляет, что средства массовой информации превращают человеческие умы в массовый разум, благодаря своего рода социальной телепатии у многих людей вызываются одни и те же мысли,

которые распространяются повсюду.²² Механизм этого внушения (социальной телепатии) таков: какое-то приказание или сообщение с убеждающей силой заставляет принять некую идею, эмоцию, действие, которые логически человек не имел ни малейшего разумного основания принимать. При этом у людей появляется иллюзия, что они принимают решение сами, и они не отдают себе отчета в том, что стали объектом воздействия или внушения. И как следствие, пропаганда перестает быть средством коммуникации, усиленным приемом риторики. Она становится технологией, позволяющей нечто внушать людям в массовом масштабе, средством серийного воспроизводства масс.

Рассматривая проблему формирования общественного мнения, необходимо коротко охарактеризовать источники информации. Как замечает Б.А.Грушин, в качестве базы образования мнений может выступать: 1) молва, слухи, сплетни; 2) совокупный личный опыт индивида, накапливающийся в процессе непосредственной практической деятельности людей; 3) совокупный коллективный опыт, опыт других людей, который поступает к индивиду в виде разного рода сведений.²³ В процессе формирования мнений роль этих источников неодинакова. Наибольшее значение имеет последний из них, так как он включает в себя средства массовой коммуникации и непосредственно социальную среду индивида. Неверно понятая информация является одной из причин появления слухов. Любой факт, о котором сообщили средства массовой коммуникации, оценивается с позиций уже имеющихся знаний и опыта. Если первое сообщение не было понято правильно, а в последующих сообщениях прессы, радио, телевидение не смогли подробно объяснить это событие, закрепить первоначальную посылку, то возможно толкование новых фактов на ос-

нове собственных обыденных представлений. Чтобы не было подобных явлений, информация, передаваемая средствами массовой информации, должна быть своевременной, полной, точной, подаваться так, чтобы ее усвоение было максимально адекватным. Теоретики пропаганды, разрабатывая методы воздействия на общественное мнение, исходят из предположения, что эмоции и интеллект не связаны, или слабо связаны между собой. В качестве философской основы в таких рассуждениях используют разного рода иррационалистические течения, согласно которым поведение людей определяется подсознательными мотивами, это могут быть врожденные инстинкты или эмоции, возбужденные внешней средой, а разум играет вспомогательную роль. Западные социологи подчеркивают исключительно эмоциональную природу общественного мнения. По их мнению, методы формирования общественного мнения не будут эффективными, если они апеллируют только к разуму человека. В связи с этим пропаганда стремится в первую очередь воздействовать на иррациональные инстинкты и эмоции людей. У.Олбиг писал: "Массовая пропаганда полагается на эмоциональное воздействие. Пропагандист не питает расположения к уму человека. Разум человеческий он в грош не ставит и стремится лишить человека возможности воспользоваться логикой мышления".²⁴ Первое место на шкале эмоций, которые могут быть использованы в процессе формирования общественного мнения, по мнению западных социологов, принадлежит страху, так как он парализует все другие чувства, может сделать людей послушными, орудиями чужой воли. Ф.Бредер в книге "Рупор правого радикализма" пишет: "Страх, агрессивность, тенденция к нестабильной эмоциональности - благоприятная почва для пропаганды, которая апеллирует к эмо-

циям и легко возбуждает аффекты с помощью символов разного рода".²⁵ Очевидно, что в процессе формирования общественного мнения в современном обществе огромную роль играет массовая коммуникация: процесс передачи и воздействия информации на большую и разнородную по своему составу аудиторию. Массовая коммуникация это социально обусловленный, целенаправленный процесс воздействия на общественное сознание. СМК - наиболее управляемые, их важнейшее свойство - постоянство и длительность воздействия на аудиторию. Постоянство контактов реципиента и коммуникатора это отличительная особенность массовой коммуникации. У аудитории вырабатывается потребность регулярно получать новую информацию, в частности, информацию о самой себе. Эту потребность отчасти удовлетворяют публикации социологических опросов, особенно популярные в период предвыборной борьбы. Опросы общественного мнения и рейтинги политиков выполняют двоякую функцию: с одной стороны, они дают некоторый, пусть приблизительный, срез настроений электората и служат для корректировки работы избирательных штабов. Но, с другой стороны, будучи опубликованными, они воздействуют на избирателей, формируя у них определенные ожидания. П.Бурдые пришел к выводу, что "зондаж общественного мнения в сегодняшнем виде - это инструмент политического действия",²⁶ а П.Шампань утверждает, что практика опросов непосредственным образом способствует росту демагогии и цинизма, поскольку опросы "поощряют манипулирование, которое и без того прочно вошло в политическую логику".²⁷ Многочисленные исследования подтверждают тот факт, что массовому сознанию свойственно ориентироваться на распространенные в обществе модели поведения и сознания,

поэтому в политической практике нередки случаи намеренной фальсификации результатов опросов именно с учетом этого обстоятельства. Другая, не менее важная проблема это так называемая "вторая жизнь опросов", а именно, многочисленные комментарии публикующих эти данные средств массовой коммуникации. Журналисты считают себя вправе по-своему трактовать результаты опросов и свободно манипулировать цифрами. Подобные ситуации ставят профессиональные институты общественного мнения перед серьезной проблемой, поэтому они требуют четко отличать редакционные замечания от непосредственно научного отчета о результатах. На наш взгляд, оправданным является требование к СМИ, выдвинутое в Рекомендации Комитета министров Совета Европы "Об освещении в СМИ избирательных кампаний", объявлять политическую партию или лицо, заказавшая и финансировавшая опроса, поскольку это позволяет населению более адекватно оценить исследование и его результаты.²⁸ Вообще, эффективность социологических опросов - довольно спорный вопрос. Исследовательские центры могут сообщить лишь те сведения, которые характеризуют состояние массового сознания на момент исследования. Но, поскольку массовое сознание находится под непрерывным воздействием многочисленных факторов социо-политического и социо-психологического порядка, то неизбежно несовпадение полученных данных с будущим раскладом общественного мнения, продемонстрированного обществом собственно на выборах.²⁹ Интересен и тот факт, что результат всяких выборов в конце концов обязан социальной массе, которая является политически индифферентной и чаще всего не идет на выборы, но в опросах своими ответами рисует заведомо "ложную" картину будущего расклада сил.

1. **Грушин Б.А.** Мнение о мире и мир мнений. М., 1967, с. 139.
2. **Бурдые П.** Социология политики, М., Socio-Logos, 1993, с. 336.
3. **Грушин Б.А.** Мнение о мире и мир мнений. М., 1967, с. 147.
4. **Гавра Д.П.** "Общественное мнение как социологическая категория и социальный институт". СПб., 1995, с. 67.
5. **Грушин Б.А.** Массовое сознание. М., 1987, с. 249.
6. **Левада Ю.А.** Комплексы общественного мнения // Информационный бюллетень "Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения". 1996, N6 (26).
7. **Левада Ю.А.** Комплексы общественного мнения // Информационный бюллетень "Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения". 1996, N6 (26), с. 7.
8. **Липпман, Уолтер.** Общественное мнение, Институт Фонда «Общественное мнение». М., 2004, с. 384.
9. **Рокар М.** Трудиться с душой. М., 1990, с. 96.
10. **Левада Ю.А.** Комплексы общественного мнения // Информационный бюллетень "Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения". 1996, N6 (26), с. 8.
11. **Нозль-Нойман Э.** Общественное мнение. Открытие спирали молчания. М., Прогресс-Академия, 1996, с. 352.
12. **Макиавелли Н.** Государь. М., 1996, с. 85.
13. **Фромм Э.** Анатомия человеческой деструктивности. М., 1994, с. 318.
14. **Левада Ю.А.** Комплексы общественного мнения // Информационный бюллетень "Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения". 1996, N6 (26), с. 8.
15. **Тард Г.** Мнение и толпа // Психология толп. М., Институт психологии РАН; Издательство КСП+, 1999, с. 157.
16. **Манацкова Е.В., Ромашова А.А.** Выборы как они есть. // Российское сознание: психология, культура, политика. Самара, 1997, с. 112.
17. **Липпман, Уолтер.** Общественное мнение. М., Институт Фонда «Общественное мнение», 2004, с. 235.
18. **Милс Р.** Властвующая элита. М., 1959, с. 423.
19. **Милс Р.** Властвующая элита. М., 1959, с. 116.
20. **Ортега-и-Гассет Х.** Восстание масс // Вопросы философии, 1989, N3, с. 128.
21. **Московичи С.** Век толп. М., 1996, с. 113.
22. **Тард Г.** Мнение и толпа // Психология толп. М., Институт психологии РАН; Издательство КСП+, 1999, с. 179.
23. **Грушин Б.А.** Мнение о мире и мир мнений. М., 1967, с. 227.
24. **Макеева М.А.** Массовая коммуникация и ее роль в формировании общественного мнения. М., 1975, с. 183.
25. Там же, с. 183.
26. **Бурдые П.** Социология политики. М., Socio-Logos, 1993, с. 171.
27. **Цуладзе А.** Формирование имиджа политика в России. М., 1999, с. 122.
28. Рекомендация NR (99) Комитета министров Совета Европы "Об освещении в СМИ избирательных кампаний".
29. **Федотова Л.Н.** Социология рекламы. М., 1999, с. 121.

ԴԱՏԱՎՃԻՌ

ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

13. հունվարի 2010թ.

ք. Հրազդան

**ԿՈՏԱՅՔԻ ՄԱՐԶԻ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅԱՆ
ԴԱՏԱՐԱՆԸ ԿԱԶՄՈՎ՝**

ՆԱԽԱԳԱՀՈՂ ԴԱՏԱՎՈՐ՝ Վ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ,
ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒԹՅԱՄԲ՝ Կ. ՖՈԼՅԱՆԻ,
ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ
ՄԵՂԱԴԻՐՈՂ՝ Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ
ՊԱՇՏՊԱՆ՝ Ա. ԶՈՐՈՅԱՆԻ

դռնբաց դատական նիստում քննելով գործն ըստ մեղադրանքի՝ ԳԵՎՈՐԳ ՍԱՀԱԿԻ ՍՄԲԱՏՅԱՆԻ, ծնված 1983թ. հոկտեմբերի 22-ին ՀՀ Կոտայքի մարզի Զովունի գյուղում, ազգությամբ հայ, ՀՀ քաղաքացի, ութամյա կրթությամբ, ամուսնացած, խնամքին մեկ երեխա, առողջ, որպես պայմանագրային զինծառայող՝ ծառայել է ՀՀ ՊՆ թիվ 24923 զորամասում, չդատված, բնակվում է ՀՀ Կոտայքի մարզի Զովունի գյուղի թիվ 102 շենքի թիվ 1 բնակարանում, անձը հաստատող փաստաթուղթ՝ ծառայողական վկայական թիվ 3641, խափանման միջոց է ընտրվել ստորագրություն չհեռանալու մասին, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով,

ՊԱՐԶԵՑ

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը.

Սույն քրեական գործը /90266009/ հարուցվել է ՀՀ ՊՆ քննչական ծառայության 4-րդ կայազորային քննչական բաժնի քննիչ Վ. Եղիազարյանի կողմից 2009թ. հոկտեմբերի 28-ին՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցագործության հատկանիշներ պարունակող փաստի առթիվ:

2009թ. նոյեմբերի 20-ի որոշմամբ Գևորգ Սմբատյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով, և Գ. Սմբատյանին մեղադրանք է առաջադրվել այն բանի համար, որ նա, հանդիսանալով ՀՀ ՊՆ թիվ 24923 զորամասի պայմանագրային զինծառայող և 2009թ. հուլիսի 20-ին գործուղվելով ՀՀ ՊՆ թիվ 42285 զորամաս՝ որպես կուրսանտ, 2009թ. հոկտեմբերի 8-ի ժամը 12:00-ից մինչև 2009թ. հոկտեմբերի 14-ի ժամը 15:00-ը երեք օրից ավելի, բայց մեկ ամսից ոչ ավելի տևողությամբ ծառայության չի ներկայացել և հայտնաբերվելով՝ բերման է ենթարկվել Աբովյանի ռազմական ոստիկանության բաժնի:

/գ.թ. 10-11,14-16,49/

2009թ. նոյեմբերի 30-ին գործը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է ՀՀ Կոտայքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարան:

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

2. Արագացված դատական քննություն.

Մինչ դատաքննությունն սկսելն ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանը միջնորդեց դատական քննությունն անցկացնել արագացված կարգով և հայտարարեց, որ միջնորդությունը ներկայացրել է կամավոր, խորհրդակցել է պաշտպանի հետ, գիտակցում է արագացված կարգով դատաքննություն անցկացնելու հետևանքները, առաջադրված մեղադրանքն իրեն պարզ է, համաձայն է մեղադրանքի հետ և առաջադրված մեղադրանքում իրեն մեղավոր է ճանաչում:

Մեղադրողը մեղադրական եզրակացությունում, ինչպես նաև դատական նիստի նախապատրաստական մասում չի առարկել սույն գործով արագացված կարգ կիրառելու դեմ:

Գատարանը, համոզվելով, որ առկա են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 375.1-րդ և 375.2-րդ հոդվածներով նախատեսված պայմանները, որոշում է կայացրել արագացված կարգով դատական քննություն անցկացնելու մասին:

3. Գատարանի իրավական վերլուծությունները.

Գատարանը, հիմք ընդունելով մեղադրանքի հիմքում դրված ապացույցները, գտնում է, որ Գ. Սմբատյանը կատարել է արարք, որը համապատասխանում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցագործության հատկանիշներին, և որ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով առաջադրված մեղադրանքն ապացուցված է:

Ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի անձը բնութագրող տվյալներն են՝ զոջում է կատարածի համար, ըստ ծառայության վայրի բնութագրվում է դրական, իսկ պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք է համարվում՝ ամբաստանյալի խնամքի տակ մեկ տարեկան չորս ամսական երեխայի առկայությունը /Սահակ Գևորգի Սմբատյան՝ ծնված 2008թ. սեպտեմբերի 12-ին/:

/գ.թ. –13,45,47,61,106,107/

Ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանքներ գործում առկա չեն:

Գատարանը, հետազոտելով քրեական գործով ձեռք բերված ապացույցները և գնահատելով դրանք վերաբերելիության, թույլատրելիության, իսկ ամբողջ ապացույցները իրենց համակցությամբ, գործի լուծման համար բավարարության տեսանկյունից հանգում է այն հետևության, որ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ պետք է կայացնել մեղադրական դատավճիռ, սակայն առանց քրեական պատիժ կիրառելու հետևյալ պատճառաբանությամբ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 8-րդ կետի համաձայն. «Դատավճիռը դատական նիստում կայացված դատարանի որոշումն է ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության, նրա նկատմամբ պատիժ կիրառելու կամ չկիրառելու և այլ հարցերով»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 364-րդ հոդվածի համաձայն. «Դատարանի դատավճիռը կարող է լինել մեղադրական կամ արդարացման»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 365-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Մեղադրական դատավճիռը բովանդակում է հանցանքի կատարման մեջ

Դատական պրակտիկա

ամբաստանյալին մեղավոր ճանաչելու և նրա նկատմամբ քրեական պատիժ կիրառելու, իսկ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում՝ քրեական պատիժ չկիրառելու կամ պատժից ազատելու մասին դատարանի որոշումը»:

Այսպիսով, մեղադրական դատավճռի տարատեսակներն են՝

- մեղադրական դատավճիռ՝ պատժի նշանակմամբ,
- մեղադրական դատավճիռ՝ առանց պատժի նշանակման,
- մեղադրական դատավճիռ՝ պատժի կրումից ազատելով:

Պատժի հասկացությունը բնորոշված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 1-ին մասում, ըստ որի. «Պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից ու ազատություններից օրենքով նախատեսված գրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ»:

Պատժի նշանակման ընդհանուր սկզբունքներն իրենց ձևակերպումն են ստացել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 61-րդ հոդվածում, համաձայն որի. «Հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ նշանակվում է արդարացի պատիժ, որը որոշվում է սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածի սահմաններում՝ հաշվի առնելով սույն օրենսգրքի Ընդհանուր մասի դրույթները»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատիժն արդարացի է, եթե համապատասխանում է հանցանքի ծանրությանը, դա կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձնավորությանը, անհրաժեշտ և բավարար է անձին ուղղելու և նրա կողմից նոր հանցանքի կատարումը կանխելու համար:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 61-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ պատժի տեսակը և չափը որոշվում է հանցագործության՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանով և բնույթով, հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներով, այդ թվում՝ պատասխանատվությունն ու պատիժը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքներով:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Դատավճիռ կայացնելիս դատարանը ներկայացված հաջորդականությամբ լուծում է հետևյալ հարցերը՝

6. ենթակա է արդյոք պատժի ամբաստանյալն իր կատարած հանցանքի համար.

7. ինչ պատիժ պետք է նշանակվի ամբաստանյալի նկատմամբ...»:

Այսինքն՝ դատարանը նախ և առաջ որոշում է ամբաստանյալի պատժի ենթակա լինելու հարցը, այնուհետև՝ դրա տեսակը և չափը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ /օրինականության սկզբունքը/ արարքի հանցավորությունը, դրա պատժելիությունը և քրեաիրավական այլ հետևանքները որոշվում են միայն քրեական օրենքով:

Պատիժ նշանակելիս օրինականության սկզբունքն արտահայտվում է նրանով, որ պատժի տեսակը և չափը որոշվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի այն հոդվածի սանկցիայով, որի դիսպոզիցիայի հատկանիշներին համապատասխան անձը մեղավոր է ճանաչվել հանցագործության մեջ:

Սույն քրեական գործով դատարանը, հաստատված համարելով հանցագործության և դրա կատարման մեջ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի մեղքի ապացույց-

ված լինելը, գտնում է, որ նա ենթակա է պատժի իր կատարած հանցանքի համար, սակայն քննարկելով կոնկրետ պատժատեսակի նշանակման հնարավորության հարցը՝ հանգում է այն հետևության, որ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայի սահմաններում պատիժ չի կարող նշանակվել հետևյալ պատճառաբանությամբ:

Սույն քրեական գործով ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանին մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով, որի սանկցիան նախատեսում է հետևյալ պատժատեսակները՝

- կալանք՝ առավելագույնը երեք ամիս ժամկետով, կամ՝
- կարգապահական գումարտակում պահելով՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 61-րդ հոդվածի 1-ին մասը պարտադրում է դուրս չգալ Հատուկ մասի հոդվածի սանկցիայի սահմաններից:

Վերլուծելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայով նախատեսված կալանք պատժատեսակի նշանակման հնարավորությունը՝ դատարանը գտնում է, որ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայով նախատեսված կալանք պատժատեսակը չի կարող նշանակվել հետևյալ պատճառաբանությամբ:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Կալանքը չի նշանակվում դատավճիռը կայացնելու պահին ... խնամքին մինչև ութ տարեկան երեխա ունեցող անձանց նկատմամբ»:

Դատավճիռը կայացնելու պահին ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանը խնամքի տակ ունի մինչև ութ տարեկան երեխա՝ Սահակ Գևորգի Սմբատյան՝ ծնված 2008թ. սեպտեմբերի 12-ին:

Քննարկելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայով նախատեսված կարգապահական գումարտակում պահելով պատժատեսակի նշանակման հնարավորությունը՝ դատարանը գտնում է, որ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայով նախատեսված կարգապահական գումարտակում պահելով պատժատեսակը նույնպես չի կարող նշանակվել:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը պատասխանատվություն է սահմանում այն անձի համար, ով սուբյեկտի պարտադիր հատկանիշների հետ միաժամանակ օժտված է համապատասխան հանցագործության սուբյեկտը բնութագրող լրացուցիչ հատկանիշներով:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 58-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Հանցանք կատարած ժամկետային ծառայության զինծառայողների նկատմամբ կարգապահական գումարտակում պահելը ... կարող է նշանակվել ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքների համար քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերում...»: /Քրեական օրենսգրքի գլուխ 32, Ձիմվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ/

Սույն քրեական գործով հանցագործության սուբյեկտը բնութագրող լրացուցիչ հատկանիշն այն է, որ հանցանքը կատարելու պահին ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանը հանդիսացել է ՀՀ Ձիմված ուժերի պայմանագրային զինծառայող, սակայն ՀՀ Ձիմված ուժերի գլխավոր շտաբի պետի թիվ 2419 ԿԶՎ ա/վ 29.10.2009թ. հրամանով ՀՀ ՊՆ թիվ 24923 զորամասի հատուկ նշանակության վաշտի 3-րդ հատուկ

Դատական պրակտիկա

նշանակության խմբի 2-րդ ջոկի հրամանատար՝ շարքային Գևորգ Սահակի Սմբատյանն արձակվել է ՀՀ Ձինված ուժերի պահեստագոր:

Հետևաբար, վերը նշված պայմաններում, կարգապահական գումարտակում պահելով, պատժատեսակը նույնպես չի կարող նշանակվել:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջից բացառություն կարող է անել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի 1-ին մասը, համաձայն որի. «Հանցանքի շարժառիթների, հանցավորի դերի, հանցանքը կատարելիս ու դրանից հետո նրա վարքագծի և այլ հանգամանքների հետ կապված բացառիկ հանգամանքների առկայության դեպքում, որոնք էականորեն նվազեցնում են հանցանքի հանրության համար վտանգավորության աստիճանը, ինչպես նաև խմբակային հանցագործության մասնակցի կողմից խմբի կատարած հանցանքը բացահայտելուն աջակցելու դեպքում կարող է նշանակվել սույն օրենսգրքի հատուկ մասի համապատասխան հոդվածով նախատեսված պատժի նվազագույն չափից ավելի ցածր պատիժ կամ ավելի մեղմ պատժատեսակ, քան նախատեսված է այդ հոդվածով, կամ չկիրառել որպես պարտադիր նախատեսված լրացուցիչ պատիժ»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Բացառիկ կարող են ճանաչվել ինչպես առանձին մեղմացնող հանգամանքները, այնպես էլ այդ հանգամանքների համակցությունը»:

Ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի պատասխանատվությունն ու պատիժը մեղմացնող հանգամանքները՝ խնամքի տակ մինչև ութ տարեկան երեխայի առկայությունը, առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություն կատարելը, ինչպես առանձին, այնպես էլ իրենց համակցությամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի իմաստով բացառիկ հանգամանքներ չեն կարող դիտվել:

Վերը շարադրված հանգամանքների առկայության պայմաններում՝ դատարանը գտնում է, որ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված պատիժներից ավելի մեղմ պատժատեսակի նշանակումը նույնպես բացառվում է:

Հաշվի առնելով վերը շարադրված հիմնավորումները՝ դատարանը գտնում է, որ ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ պետք է կայացնել մեղադրական դատավճիռ՝ առանց պատժի նշանակման՝ նկատի ունենալով, որ մնան իրադրության պայմաններում դատարանը գրկված է ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասի սանկցիայով, ինչպես նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի կիրառմամբ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու հնարավորությունից:

Կայացնելով մեղադրական դատավճիռ առանց պատժի նշանակման՝ դատարանը գտնում է, որ սույն դատավճռով արդարադատության բուն էությունը չի խաթարվի և սահմանադրորեն պաշտպանվող շահերի անհրաժեշտ հավասարակշռությունը չի խախտվի:

Դատարանը, քննության առնելով ամբաստանյալ Գ. Սմբատյանի նկատմամբ ընտրված խափանման միջոցի հարցը՝ ստորագրություն չհեռանալու մասին, և նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ վերջինիս նկատմամբ կայացվում է մեղադրական դատավճիռ՝ առանց պատժի նշանակման, հանգում է այն հետևության, որ ընտրված խափանման միջոցը պետք է վերացնել դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո:

4. Եզրափակիչ մաս.

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 357-րդ, 358-րդ, 360-րդ, 365-րդ, 369-372-րդ հոդվածներով՝ դատարանը

ՎճՈՒՑ

ԳԵՎՈՐԳ ՍԱՀԱԿԻ ՍՄԲԱՏՅԱՆԻՆ մեղավոր ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 361-րդ հոդվածի 1-ին մասով՝ առանց պատժի նշանակման:

Գևորգ Սահակի Սմբատյանի նկատմամբ ընտրված խափանման միջոցը՝ ստորագրություն չհեռանալու մասին, վերացնել դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո:

Դատավճիռը կարող է բողոքարկվել ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարան՝ հրապարակվելու օրվանից մեկամսյա ժամկետում:

Սույն դատավճիռը չի կարող բողոքարկվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 395-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված հիմքով:

Դատական պրակտիկա

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ**

**ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՍԼՏԸ
(ԱՅՍՈՒՇԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)**

27 օգոստոսի 2010 թվական

ք. Երևանում

դռնբաց դատական նիստում, քննության առնելով Կարեն Լևոնի Սարուխանյանի վերաբերյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 2010 թվականի մայիսի 3-ի որոշման դեմ ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Մ.Սարգսյանի վճռաբեկ բողոքը,

ՊԱՐԶԵՑ

Գործի դատավարական նախապատմությունը.

1. 2009 թվականի օգոստոսի 29-ին Լոռու մարզի քննչական բաժնում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 113-րդ հոդվածի 1-ին մասով հարուցվել է թիվ 19128109 քրեական գործը՝ ինքնությունը չպարզված անձի կողմից Կարեն Սարուխանյանի առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքի առթիվ:

2009 թվականի հոկտեմբերի 7-ին Արեն Արայի Անանյանը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասով ներգրավվել է որպես մեղադրյալ՝ Կարեն Սարուխանյանի առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու մեղադրանքով: Նույն օրը նրա նկատմամբ հայտարարվել է հետախուզում:

2. 2009 թվականի հոկտեմբերի 28-ին նախաքննական մարմնի կողմից որոշում է կայացվել թիվ 19128109 քրեական գործի նյութերով տուժող Կարեն Սարուխանյանի կողմից սուտ ցուցմունքներ տալու դեպքի առթիվ հարուցել նոր քրեական գործ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 1-ին մասով, այն առանձնացնել առանձին վարույթ և շնորհել թիվ 19132709 համարը:

2009 թվականի հոկտեմբերի 29-ին նախաքննական մարմնի կողմից որոշում է կայացվել թիվ 19128109 քրեական գործը միացնել թիվ 19132709 քրեական գործին, և նախաքննությունը շարունակել թիվ 19132709 համարի տակ:

3. 2009 թվականի նոյեմբերի 20-ին Կարեն Սարուխանյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ, և նրան մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 1-ին մասով:

2009 թվականի դեկտեմբերի 5-ին Կ.Սարուխանյանին առաջադրված մեղադրանքը փոփոխվել է, և նրան նոր մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով:

2009 թվականի դեկտեմբերի 25-ին նախաքննական մարմնի կողմից որոշում է կայացվել թիվ 19132709 քրեական գործից անջատել Արեն Անանյանի վերաբերյալ գործի նյութերը, և նախաքննությունը շարունակել թիվ 19128109 քրեական գործի համարով:

2009 թվականի դեկտեմբերի 29-ին Կ.Սարուխանյանի վերաբերյալ թիվ 19132709

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

քրեական գործը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան (այսուհետ՝ Առաջին ատյանի դատարան):

4. Առաջին ատյանի դատարանի 2010 թվականի մարտի 19-ի դատավճռով Կարեն Սարուխանյանը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով առաջադրված մեղադրանքում արդարացվել է:

5. Մեղադրող Մ.Մովսիսյանի վերաքննիչ բողոքի քննության արդյունքում Վերաքննիչ դատարանը 2010 թվականի մայիսի 3-ի որոշմամբ վերաքննիչ բողոքը մերժել է՝ օրինական ուժի մեջ թողնելով Առաջին ատյանի դատարանի 2010 թվականի մարտի 19-ի արդարացման դատավճիռը:

6. Վերաքննիչ դատարանի 2010 թվականի մայիսի 3-ի որոշման դեմ վճռաբեկ բողոք է բերել ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Մ.Սարգսյանը:

2010 թվականի հուլիսի 8-ի որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Մ.Սարգսյանի վճռաբեկ բողոքն ընդունել է վարույթ:

Դատավարության մասնակիցների կողմից Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

Գործի փաստական հանգամանքները և Վճռաբեկ բողոքի քննության համար եական նշանակություն ունեցող փաստերը.

7. 2009 թվականի հոկտեմբերի 7-ին թիվ 19128109 քրեական գործով Արեն Արայի Անանյանը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասով ներգրավվել է որպես մեղադրյալ այն բանի համար, որ «նա 2009 թվականի օգոստոսի 27-ին, ժամը 14-ի սահմաններում Վանաձոր քաղաքի «Ջոհվածների հուշարձանի» տարածքում, անձնական անբարյացակամ հարաբերությունների հողի վրա առաջացած վիճաբանության ընթացքում, մարմնական վնասվածքներ պատճառելու դիտավորությամբ, իր մոտ եղած սուր ծակող-կտրող գործիքով երեք անգամ հարվածել է Վանաձոր քաղաքի բնակիչ Կարեն Լևոնի Սարուխանյանի կրծքավանդակի ձախ և մեկ անգամ կրծքավանդակի աջ կեսերին, ինչպես նաև մեկ անգամ ձախ նախաբազկի և աջ արմնկային հողի շրջանների՝ վերջինիս առողջությանը պատճառելով ծանր վնաս՝ կյանքին վտանգ սպառնացող մարմնական վնասվածք» (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 30-31 էջեր):

8. 2009 թվականի օգոստոսի 31-ին թիվ 19128109 քրեական գործով որպես տուժող հարցաքննվելիս Կարեն Սարուխանյանը հայտարարել է, որ ինքը տուժող չէ, ինքը վայր է ընկել և հրաժարվում է ցուցմունք տալուց (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, էջ 15):

2009 թվականի հոկտեմբերի 15-ին թիվ 19128109 քրեական գործով որպես տուժող լրացուցիչ հարցաքննվելիս Կարեն Սարուխանյանը ցուցմունք է տվել այն մասին, որ Արեն անունով տղա չի ճանաչում, 2009 թվականի օգոստոսի 27-ին ինքն Արեն անունով տղայի հետ Վանաձոր քաղաքի «Ջոհվածների հուշարձան» կոչվող վայրում չի վիճաբանել, նրան փայտով ծեծի չի ենթարկել, և ոչ ոք իրեն դանակով չի հարվածել: Ինքը մարմնական վնասվածք է ստացել վերոնշյալ վայրում վազելու ընթացքում (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 39-41 էջեր):

9. Թիվ 19128109 քրեական գործով ստացված փորձագետի թիվ 127/Հ եզրակացության համաձայն՝ «1. Կ.Լ.Սարուխանյանի մարմնական վնասվածքները՝ կրծքավանդակի ձախ կեսի թվով 3 և կրծքավանդակի աջ կեսի թվով 1, ինչպես նաև ձախ նախաբազկի և աջ արմնկային հողի շրջանների 1-ական ծակած-կտրած վերքերը, որոնցից կրծքավանդակի ձախ կեսի թվով 1 և կրծքավանդակի աջ կեսի վերքերը հանդիսանում

Դատական պրակտիկա

են կրծքավանդակի խոռոչ թափանցող և առաջացրել են երկկողմանի պնևմոթորաքս, հասցվել են սուր ծակող-կտրող գործիքով կամ գործիքներով, հնարավոր է դանակով, հնարավոր է որոշման մեջ նշված ժամկետին, որոնք առաջացրել են առողջությանը ծանր վնաս՝ կյանքին վտանգ սպառնացող:

2. Ելնելով վնասվածքների առանձնահատկություններից՝ բացառվում է դրանց պատճառումը վայր ընկնելու հետևանքով» (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 28-29 էջեր):

10. Անհայտ անձի կողմից Կարեն Սարուխանյանի առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելու փաստի առթիվ հարուցված թիվ 19128109 քրեական գործով հարցաքննվելիս վկա Ս.Սրապյանը ցուցմունք է տվել այն մասին, որ Գարիկ Նազարյանից տեղեկացել է, որ Կ.Սարուխանյանը և Ա.Անանյանը Կ.Սարուխանյանի մեքենայով բարձրացել են Վանաձոր քաղաքի «Ձոնվածների հուշարձան» կոչվող վայր և վիճաբանել: Մի փոքր անց թաղամասի երեխաներից տեղեկացել է, որ Արեն Անանյանը Վանաձոր քաղաքի «Ձոնվածների հուշարձան» կոչվող վայրում դանակահարել է Կարեն Սարուխանյանին (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 16-18 էջեր):

Անհայտ անձի կողմից Կարեն Սարուխանյանի առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելու փաստի առթիվ հարուցված թիվ 19128109 քրեական գործով հարցաքննվելիս վկա Գ.Նազարյանը ցուցմունք է տվել այն մասին, որ Արեն Անանյանը նստել է Կարեն Սարուխանյանին պատկանող ավտոմեքենան և միասին հեռացել են: Մոտ մեկ ժամ անց թաղամասի երեխաներից լսել է, որ Ա.Անանյանը Կ.Սարուխանյանին դանակահարել է, իսկ վերջինիս արյունոտված տարել են հիվանդանոց (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 22-25 էջեր):

Նույն քրեական գործով հարցաքննվելիս վկա Հ.Մարտիրոսյանը ցուցմունք է տվել այն մասին, որ Գարիկ Նազարյանից տեղեկացել է, որ Կ.Սարուխանյանը և Ա.Անանյանը Կ.Սարուխանյանի մեքենայով հեռացել են: Որոշ ժամանակ անց թաղամասի բնակիչների խոսակցությունից լսել է, որ վերջիններս Վանաձորի «Ձոնվածների հուշարձան» կոչվող վայրում վիճել են (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 19-21 էջեր):

11. Թիվ 19132709 քրեական գործով մեղադրական եզրակացության համաձայն՝ «(...) Կարեն Լևոնի Սարուխանյանը Լոռու մարզի քննչական բաժնի վարչություն քննվող թիվ 19128109 քրեական գործով հանդես գալով որպես տուժող նախաքննության ընթացքում գործի հանգամանքների վերաբերյալ 2009 թվականի օգոստոսի 31-ին և հոկտեմբերի 15-ին նույն քրեական գործով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասով մեղադրվող Արեն Անանյանի ծանր հանցագործության մեջ մեղադրանքի առնչությամբ տվել է սուտ ցուցմունքներ առ այն, որ իր առողջությանը ծանր վնաս է պատճառվել վայր ընկնելու հետևանքով, ինչը բացառվում է, քանի որ վնասվածքները հասցվել են սուր ծակող-կտրող գործիքով:

Այսինքն՝ Կարեն Սարուխանյանը կատարել է արարք, որը նախատեսված է ՀՀ քր. օր-ի 338-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով: (...)» (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, էջ 105):

Թիվ 19132709 քրեական գործով մեղադրական եզրակացության մեջ որպես Կ.Սարուխանյանին առաջադրված մեղադրանքը հիմնավորող ապացույցներ ի թիվս այլոց նշվել են վկաներ Սուրեն Սրապյանի, Գագիկ Նազարյանի և Հովհաննես Մարտիրոսյանի՝ անհայտ անձի կողմից Կարեն Սարուխանյանի առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելու փաստի առթիվ հարուցված քրեական գործով տված ցուցմունքները (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 103-104 էջեր):

12. Առաջին ատյանի դատարանը, իր դատավճռում վերլուծելով ՀՀ քրեական

օրենսգրքի 338-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության՝ սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմը և դրա չորս հատկանիշները, արձանագրել է, որ «Սույն հանցագործության համար պարտադիր տարրերի թվարկմամբ կրկին անգամ փաստվեց, որ սուտ ցուցմունք տալու համար քրեական գործ հնարավոր կլինի հարուցել միայն դատաքննության արդյունքներով կայացված վերջնական դատական ակտի գոյության պայմաններում, քանի որ միայն դրանով միաժամանակ կհաստատվի կամ չի հաստատվի օրենքով նախատեսված հատկանիշների գոյությունը կոնկրետ արարքի մեջ, մաս հանցակազմի առկայությունն այդ նույն արարքի մեջ:

Նախաքննության մարմնի կողմից Կարեն Սարուխանյանին առաջադրված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով մեղադրանք, մինչդեռ նրա արարքում վերը նշված հանցակազմի տարրերից բացակայում են օբյեկտը, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերը, քանի որ դրանց գոյությունը կարող է հաստատվել միայն Արեն Անանյանի վերաբերյալ քրեական գործի դատաքննության արդյունքներով կայացված դատական ակտով: (...)

(...) Կարեն Սարուխանյանի արարքում բացակայում են հանցագործության հատկանիշները, հետևաբար մաս հանցակազմը, ինչը հիմք է տալիս ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով առաջադրված մեղադրանքում նրան ճանաչել անպարտ և արդարացնել: (...)» (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, էջ 237):

Առաջին ատյանի դատարանի դատավճռում առկա է մաս հետևյալ ձևակերպումը՝ «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ քրեական դատավարությունում ոչ մի ապացույց նախապես հաստատված ապացույցի ուժ չունի: Դատավորը, ինչպես մաս հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը չպետք է կանխակալ մոտեցում ցուցաբերեն ապացույցներին, չպետք է դրանց որոշ մասին մյուսների նկատմամբ առավել կամ նվազ նշանակություն տան՝ մինչև դրանց հետազոտումը պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում: Մինչդեռ նախաքննության փուլում արդեն իսկ վկաների ցուցմունքներին ու փորձագետի եզրակացությանը կանխակալ մոտեցում է ցուցաբերվել և նրանց տրվել է առավել նշանակություն տուժողի ցուցմունքի նկատմամբ: (...)» (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, էջ 236):

13. Վերաքննիչ դատարանի որոշման համաձայն. «(...) սույն գործով սուտ ցուցմունք տալու համար քրեական գործ հնարավոր կլինի հարուցել միայն դատաքննության արդյունքներով կայացված վերջնական դատական ակտի գոյության պայմաններում, քանի որ միայն նշված պայմաններում կհաստատվի կամ կհերքվի օրենքով նախատեսված հատկանիշների գոյությունը կոնկրետ արարքի մեջ, մաս հանցակազմի առկայությունն այդ նույն արարքի մեջ: (...)

Վերաքննիչ դատարանը, ելնելով գործի կոնկրետ հանգամանքներից, գտնում է, որ ընդհանուր իրավասության դատարանը՝ գործով ձեռք բերված և դատաքննությամբ հետազոտված ապացույցների զնահատմամբ և դատական ակտում շարադրված պատճառաբանություններով, հանգել է ճիշտ հետևության և Կարեն Լևոնի Սարուխանյանի նկատմամբ կայացրել արդարացման դատական ակտ: (...)» (տե՛ս քրեական գործ թիվ 19132709, 287-288 էջեր):

Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

Վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքերի ու հիմնավորումների սահմաններում.

Դատական պրակտիկա

14. Բողոք բերած անձը փաստարկել է, որ առկա են վճռարեկ բողոքը վարույթ ընդունելու՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 414.2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին և 3-րդ կետերով նախատեսված հիմքերը՝ բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ Վճռարեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար և Վերաքննիչ դատարանի կողմից թույլ է տրված առերևույթ դատական սխալ, որը կարող է առաջացնել ծանր հետևանքներ:

15. Ըստ բողոքաբերի՝ Վերաքննիչ դատարանի որոշումն անհիմն է, չի բխում սուտ ցուցմունքի հանցակազմի օրենսդրական բնութագրից:

Համաձայն բողոքի՝ սուտ ցուցմունքի հանցակազմը տարածվում է ոչ միայն դատարանում ցուցմունք տալու դեպքերի, այլ նաև քրեական դատավարության մինչդատական վարույթի ընթացքում ցուցմունքներ տալու նկատմամբ, հետևաբար, Վերաքննիչ դատարանը, նշելով, որ սուտ ցուցմունք տալու օբյեկտը արդարադատությունն է, քրեախրավական տեսանկյունից ճիշտ չի մեկնաբանել «արդարադատություն» եզրույթը:

16. Անդրադառնալով սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմի ավարտման պահին՝ բողոքաբերը նշել է, որ ժամանակակից քրեական իրավունքում հանրաճանաչ է դարձել այն մոտեցումը, որի համաձայն՝ սուտ ցուցմունք տալու հանցագործությունն ավարտված է համարվում հարցաքննության արձանագրությունը ստորագրելու պահից, ինչը նշանակում է, որ քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը, մինչդատական վարույթում սուտ ցուցմունքի հատկանիշներ պարունակելու դեպքում, ղեկավարվելով քրեադատավարական նորմերով, պարտավոր է հարուցել քրեական գործ և լուծել դրա հետագա ընթացքը:

Վերոգրյալից բողոքաբերը հետևություն է անում, որ հիմնական քրեական գործով դատական ակտի բացակայությունը չի կարող խոչընդոտել քրեական հետապնդման մարմնին անհապաղ արձագանքելու և քրեախրավական գնահատական տալու սուտ ցուցմունքի հատկանիշներ պարունակող արարքին, և փաստարկում, որ Վերաքննիչ դատարանի որոշման մեջ առկա դատողությունների արդյունքում խախտվում է քրեական դատավարությունում դատական ակտերի նախադատելիության անթույլատրելիության մասին պահանջը: Բացի այդ, սուտ ցուցմունք տալու համար քրեական հետապնդում հարուցելու հարցը հիմնական քրեական գործով կայացվող դատական ակտի հետ կապելու դեպքում խախտվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 7-րդ հոդվածով ամրագրված քրեական պատասխանատվության անխուսափելիության սկզբունքը:

17. Բացի այդ, բողոքաբերը վիճարկել է Վերաքննիչ դատարանի որոշման մեջ առկա այն դատողությունը, որ գործով ձեռք բերված և դատաքննությամբ հետազոտված ապացույցների գնահատմամբ Առաջին ատյանի դատարանը ճիշտ դատավճիռ է կայացրել:

Բողոք բերած անձի պնդմամբ, Վերաքննիչ դատարանն ուշադրություն չի դարձրել այն հանգամանքի վրա, որ Առաջին ատյանի դատարանը, հղում կատարելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, անթույլատրելի է համարել նախաքննության փուլում մի շարք ապացույցների նկատմամբ կանխակալ մոտեցում ցուցաբերելը և դրանց Կ.Սարուխանյանի ցուցմունքի նկատմամբ առավել նշանակություն տալը, սակայն Առաջին ատյանի դատարանը չի անդրադարձել նույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված՝ ապացույցները ներքին համոզմամբ գնահատելու պահանջին: Բացի այդ, Վերաքննիչ դատարանն իր իրավական վերլուծությունները կատարելիս անտեսել է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 127-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջը:

18. Վերոգրյալի հիման վրա՝ բողոքի հեղինակը, խնդրել է բեկանել Վերաքննիչ դա-

տարանի 2010 թվականի մայիսի 3-ի որոշումը և քրեական գործն ուղարկել նույն դատարան՝ նոր քննության:

Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

I. Սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմը.

19. Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանի առջև բարձրացված առաջին իրավական հարցը հետևյալն է. իրավաչափ է արդյոք Վերաքննիչ դատարանի հետևությունն այն մասին, որ Կ.Սարուխանյանի նկատմամբ սուտ ցուցմունք տալու համար քրեական գործ հնարավոր կլինի հարուցել միայն Ա.Անանյանի կողմից Կ.Սարուխանյանին մարմնական վնասվածք պատճառելու փաստի առթիվ հարուցված քրեական գործով վերջնական դատական ակտ կայացնելուց հետո:

20. 2003 թվականի օգոստոսի 1-ին ուժի մեջ մտած ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածը (2007թ. խմբագրությամբ) սահմանում է.

«1. Քաղաքացիական գործով սուտ ցուցմունք տալը, քրեական գործով վկայի կամ տուժողի կողմից սուտ ցուցմունք տալը, քրեական կամ քաղաքացիական գործով փորձագետի կողմից ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալը, թարգմանչի կողմից ակնհայտ սխալ թարգմանություն կատարելը՝ պատժվում է (համապատասխան պատժով):

2. Նույն արարքը, որը՝

1) կատարվել է ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության մեջ մեղադրանքի առնչությամբ,

2) զուգորդվել է այլ արհեստական ապացույցներ ստեղծելով,

3) կատարվել է շահադիտական դրդումներով՝ պատժվում է (համապատասխան պատժով):

3. Սույն հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով սահմանված հիմքով անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, եթե իր արարքը նշանակություն չէր կարող ունենալ գործի լուծման համար, կամ նա նախնական քննության կամ դատական քննության ընթացքում մինչև դատարանի կողմից դատավճիռ, վճիռ կամ որոշում կայացնելը կամովին հայտնել է իր տված սուտ ցուցմունքի, կեղծ եզրակացության կամ սխալ թարգմանության մասին»:

ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմին համարժեք հանցակազմը նախատեսված էր 1961 թվականի հուլիսի 1-ին ուժի մեջ մտած և մինչ 2003 թվականի օգոստոսի 1-ը գործողության մեջ եղած ՀՀ քրեական օրենսգրքի 196-րդ հոդվածով: Նշված հոդվածի 1-ին մասը պատասխանատվություն էր նախատեսում քննության ժամանակ կամ դատարանում վկայի կամ տուժողի կողմից ակնհայտ սուտ ցուցմունք տալու, կամ փորձագետի կողմից ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու, ինչպես նաև թարգմանի կողմից ակնհայտ սխալ թարգմանություն կատարելու համար:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանատվություն էր նախատեսում նույն արարքների համար, որոնք զուգորդված են եղել առանձնապես վտանգավոր պետական, կամ այլ ծանր հանցագործության մեջ մեղադրելու հետ, կամ եթե կատարվել են շահադիտական նպատակով, կամ այլ ստոր դրդումներով, կամ զուգորդված են եղել արհեստականորեն մեղադրանքի ապացույցներ ստեղծելու հետ:

ՀՀ նախկին քրեական օրենսգիրքը քննարկվող հանցակազմը սահմանող հոդվածում չէր պարունակում որևէ դրույթ, որը կբացառեր անձին քրեական պատասխա-

Դատական պրակտիկա

նատվության ենթարկելու հնարավորությունը:

21. Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սուտ ցուցմունք տալու համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող հողվածի նախկին և ներկա ձևակերպումների միջև առկա է էական բովանդակային տարբերություն. ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու անհնարինության երկու դեպք՝

1) եթե նրա արարքը (տվյալ պարագայում՝ տված ցուցմունքը) նշանակություն չի կարող ունենալ գործի լուծման համար,

2) եթե նա գործի նախնական քննության կամ դատական քննության փուլերում, ընդհուպ մինչև դատարանի կողմից դատավճիռ, վճիռ կամ որոշում կայացնելը կամուրջի կհայտնի իր տված սուտ ցուցմունքի, կեղծ եզրակացության կամ սխալ թարգմանության մասին:

22. Սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմի օրենսդրական ձևակերպման մեջ 3-րդ մասի ավելացումը Վճռաբեկ դատարանը գնահատում է որպես խնդրո առարկայի նկատմամբ օրենսդրի մոտեցման փոփոխություն՝ կապված սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմի պարտադիր հատկանիշները ոչ միայն խմբագրական փոփոխության ենթարկելու հետ:

Այսպես, ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 196-րդ հոդվածի վերլուծության արդյունքում ակնհայտ է, որ ՀՀ 1961 թվականի քրեական օրենսգրքի ներքո սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմն առկա էր հարցաքննության՝ սուտ ցուցմունք պարունակող արձանագրությունը ստորագրելու պահից: Դրան հակառակ, ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված իրավադրույթի լույսի ներքո նույն հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի մեկնաբանությունից բխում է, որ.

ա) սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմի պարտադիր տարր է հանդիսանում անձի կողմից տված ցուցմունքի՝ հիմնական գործի ճիշտ լուծման համար նշանակություն ունենալու հանգամանքը, որը, անհերքելիորեն, կարող է պարզաբանվել միայն հիմնական գործով ձեռք բերված ապացույցների հետազոտմամբ և գնահատմամբ,

բ) հիմնական գործի քննության ընթացքում, ընդհուպ մինչև դատարանի կողմից վերջնական դատական ակտ կայացնելը, անձը հնարավորություն ունի հարցաքննվելու և այլ ցուցմունք տալու, կամ կարող է հայտնել իր տված ցուցմունքի սուտ լինելու մասին:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ նշված երկու դեպքերում էլ, քանի դեռ իրագործված չեն օրենսդրի կողմից առաջադրված պայմանները, խոսք չի կարող լինել սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմի առկայության մասին:

23. Խնդրո առարկա հարցի կապակցությամբ օրենսդրի նոր մոտեցումը պայմանավորված է այնպիսի հիմնարար Սահմանադրական արժեքներով, ինչպիսիք են արդարադատության իրականացումը միայն դատարանների կողմից (ՀՀ Սահմանադրության 91-րդ հոդված) և արդար դատաքննությունը (ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդված), ինչպես նաև այդ սահմանադրական արժեքների հետևողական կենսագործման հրամայականով:

Մասնավորապես, միայն դատարանի կողմից արդարադատության իրականացումը ենթադրում է, որ մինչդատական վարույթում արված հետևությունները նախնական բնույթ են կրում և իրենցով փաստացի չեն կարող փոխարինել վերջնական դատական ակտով կատարվող հետևություններին: Եթե որևէ ցուցմունք գնահատվի որպես «սուտ» նախքան տվյալ գործով վերջնական դատական ակտով այդ ցուցմունքի գնահատումը, ապա դա կխաթարի արդարադատության սահմանադրական գործառույթի բուն էությունը:

Քացի այդ, եթե քրեական գործով մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդման մարմինը հնարավորություն ունենա քրեական հետապնդում հարուցել ենթադրաբար սուտ ցուցմունք տված քրեական դատավարությանը մասնակցող անձի նկատմամբ, ապա քրեական հետապնդման ենթարկվող անձը կարող է արդարացված մտավախություն ունենալ առ այն, որ դա իր հանդեպ հոգեբանական ճնշում է՝ մեղադրանքի կողմի համար ցանկալի ցուցմունքներ ստանալու նպատակով: Այդ մտավախությունից դղոված՝ քրեական հետապնդման ենթարկվող դատավարությանը մասնակցող անձը կարող է փոխել իր ցուցմունքները մեղադրանքի կողմի համար ցանկալի եղանակով՝ անգամ քրեական հետապնդման մարմնի համապատասխան աշխատակիցների բարեխղճության պարագայում: Այդպիսով կխաթարվի արդար դատաքննության սահմանադրական արժեքը և հանրային շահը:

24. Սույն որոշման 21-23-րդ կետերում շարադրված իրավական դիրքորոշումների հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածով նախատեսված սուտ ցուցմունք տալու հանցակազմի առկայության կամ բացակայության մասին հետևության հնարավոր կլինի հանգել միայն համապատասխան դատական ակտը կայացնելուց հետո:

Հետևաբար, իրավաչափ է Վերաքննիչ դատարանի հետևությունն այն մասին, որ Կ.Սարուխանյանի նկատմամբ սուտ ցուցմունք տալու համար քրեական գործ հնարավոր կլինի հարուցել միայն Ա.Անանյանի կողմից Կ.Սարուխանյանին ծանր մարմնական վնասվածք պատճառելու փաստի առթիվ հարուցված քրեական գործով վերջնական դատական ակտ կայացնելուց հետո:

II. Ապացույցների գնահատումը.

25. Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանի առջև բարձրացված երկրորդ իրավական հարցը հետևյալն է. իրավաչափ են արդյոք ապացույցների գնահատմանը վերաբերող՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 127-րդ հոդվածի 2-րդ մասի վերաբերյալ ստորադաս դատարանների մեկնաբանությունները:

26. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Դատավորը, ինչպես նաև հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը ապացույցները գնահատում են իրենց ներքին համոզմամբ»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 127-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ապացույց ենթակա է գնահատման՝ վերաբերելիության, թույլատրելիության, իսկ ամբողջ ապացույցներն իրենց համակցությամբ՝ գործի լուծման համար բավարարության տեսանկյունից»:

27. Մեջբերված դրույթները՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ և 127-րդ հոդվածները համակարգային վերլուծության են ենթարկվել *Մ.Հովհաննիսյանի և Ա.Մարտիրոսյանի* վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի որոշման մեջ: Նշված որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է հայտնել այն մասին, որ.

«(...) Ապացույցների գնահատումը կատարվում է ներքին համոզման հիման վրա: Ներքին համոզմունքը, որպես ապացույցների գնահատման արդյունք, բնութագրվում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների անխզելի կապով. մի կողմից այն,պետք է բխի հետազոտվող ապացույցների բավարար համակցությունից և հիմնվի դրանց վրա, իսկ մյուս կողմից՝ անկողմնակալ դիտորդի մոտ պետք է առաջացնի այն վստահությունը, որ ապացույցները հետազոտվել են արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ:

Դատական պրակտիկա

Ապացույցները, որոնք հավաքվել և ստուգվել են օրենքին համապատասխան, կազմում են ներքին համոզմունքի այն օբյեկտիվ հիմքը, որն իր դրսևորումն է գտնում ընդունվող որոշումներում: Թեպետ ապացույցների գնահատումը կատարվում է ներքին համոզման հիման վրա, այն չի կարող լինել կամայական: Դրա հիմքում պետք է դրված լինի գործի բոլոր հանգամանքների լրիվ, օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննությունը: (...)» (տե՛ս *Մակար Հովհաննիսյանի և Աշոտ Մարտիրոսյանի* վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի փետրվարի 12-ի ԵԶԲԳ/0632/01/08 որոշման 14-րդ կետը):

«(...) Ապացույցը գնահատող անձը մինչև դրանց հետազոտումը պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում չպետք է կանխակալ մոտեցում ցուցաբերի ապացույցներին, չպետք է դրանց որոշ մասին մյուսների նկատմամբ առավել կամ նվազ նշանակություն տա: Միևնույն ժամանակ, ներքին համոզմամբ ապացույցների ազատ գնահատումը ենթադրում է, որ ապացույցը գնահատող անձը կաշկանդված չէ տվյալ ապացույցին դատավարության նախորդ փուլերում կամ տվյալ փուլի շրջանակներում այլ անձանց կամ մարմինների տված գնահատականներով:

Նախապես հաստատված ապացույցի ուժ չունենալու օրենսդրական արգելքը բացառում է որևէ ապացույցի նկատմամբ կանխակալ մոտեցում ցուցաբերելը (մյուս ապացույցների նկատմամբ այդ փաստական տվյալի ապացուցողական արժեքին առավելություն վերագրելը կամ այդ արժեքը նվազեցնելը), քանի դեռ այդ ապացույցը քրեադատավարական օրենսգրքով ամրագրված ընթացակարգով օրինականության, մրցակցության և կողմերի իրավահավասարության, մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի ապահովման և այլ սկզբունքների պահպանմամբ չի հետազոտվել պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում: (...)» (տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի ԵԶԲԳ/0632/01/08 որոշման 19-րդ կետը):

28. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ Առաջին ատյանի դատարանը, մեջբերելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, արձանագրել է, որ սույն գործի նախաքննության փուլում արդեն իսկ վկանների ցուցմունքներին ու փորձագետի եզրակացությանը կանխակալ մոտեցում է ցուցաբերվել և նրանց տրվել է առավել նշանակություն տուժողի ցուցմունքի նկատմամբ (տե՛ս սույն որոշման 12-րդ կետը):

Վերաքննիչ դատարանն իր համաձայնությունն է արտահայտել Առաջին ատյանի դատարանի վերոնշյալ դատողության հետ՝ արձանագրելով, որ Առաջին ատյանի դատարանը հանգել է ճիշտ հետևության (տե՛ս սույն որոշման 13-րդ կետը):

29. Սույն որոշման 22-23-րդ կետերով սահմանված, ինչպես նաև *Մ.Հովհաննիսյանի և Ա.Մարտիրոսյանի* վերաբերյալ որոշման մեջ արտահայտված և սույն որոշման 27-րդ կետում շարադրված իրավական դիրքորոշումները կիրառելով սույն որոշման 28-րդ կետում նշված փաստերի նկատմամբ՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն գործով ապացույցների գնահատման կապակցությամբ ստորադաս դատարանների հետևությունները համապատասխանում են Վճռաբեկ դատարանի իրավական մոտեցումներին:

Հետևաբար, ապացույցների գնահատմանը վերաբերող՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 127-րդ հոդվածի 2-րդ մասի վերաբերյալ ստորադաս դատարանների մեկնաբանություններն իրավաչափ են:

III. Ապացույցների թույլատրելիությունը.

30. Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ

նաև այն հարցին, թե որպես ապացույց օգտագործված՝ վկաներ Գ.Նազարյանի, Ս.Սրապյանի և Հ.Մարտիրոսյանի ցուցմունքները սույն գործով հանդիսացե՞լ են արդյոք թույլատրելի ապացույցներ:

31. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետի համաձայն. «Քրեական գործով վարույթում մեղադրանքի հիմքում չեն կարող դրվել և որպես ապացույց օգտագործվել այն նյութերը, որոնք ձեռք են բերվել քննչական կամ այլ դատավարական գործողության կատարման կարգի էական խախտմամբ»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 206-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն. «Հարցաքննությունից առաջ քննիչը հավաստիանում է վկայի ինքնության մեջ, տեղեկացնում, թե որ գործով է նա կանչվել և նախազգուշացնում է գործով նրան հայտնի ամեն ինչ պատմելու պարտականության, ինչպես նաև ցուցմունքներ տալուց հրաժարվելու կամ խուսափելու, սուտ ցուցմունքներ տալու համար սահմանված քրեական պատասխանատվության մասին: Վկային հաղորդվում է, որ նա պարտավոր չէ տալ իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների վերաբերյալ ցուցմունքներ: Դրանից հետո քննիչը պարզում է կասկածյալի, մեղադրյալի, տուժողի հետ վկայի փոխհարաբերության բնույթը և սկսում է հարցաքննությունը»:

32. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 206-րդ հոդվածի 4-րդ մասի վերլուծությունից երևում է, որ նախքան հարցաքննությունը վկան պետք է տեղեկացվի, թե ո՞ր դեպքի (փաստի) առթիվ հարուցված քրեական գործով և պարզաբանման ենթակա ո՞ր հանգամանքների շուրջ է հարցաքննվում:

Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ վկան նախազգուշացվում է տվյալ գործով իրեն հայտնի ամեն ինչ պատմելու պարտականության, ինչպես նաև ցուցմունքներ տալուց հրաժարվելու կամ խուսափելու, սուտ ցուցմունքներ տալու համար սահմանված քրեական պատասխանատվության մասին՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ վկայի ցուցմունքը կղիտվի որպես քննչական գործողության կատարման կարգի էական խախտմամբ ձեռք բերված, եթե նախքան ցուցմունք վերցնելը վկան չի տեղեկացվել թե ո՞ր քրեական գործով է հարցաքննվում:

33. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ վկաներ Գ.Նազարյանը, Ս.Սրապյանը և Հ.Մարտիրոսյանը հարցաքննվել են Կարեն Սարուխանյանի առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելու փաստի առթիվ հարուցված թիվ 19128109 քրեական գործով: Կ.Սարուխանյանի կողմից սուտ ցուցմունք տալու փաստի առթիվ հարուցված քրեական գործով նրանք որպես վկա չեն հարցաքննվել (տե՛ս սույն որոշման 10-րդ կետը):

Սույն գործով կազմված մեղադրական եզրակացության մեջ նշվել է, որ Կ.Սարուխանյանին առաջադրված մեղադրանքը հիմնավորվել է վկաներ Գ.Նազարյանի, Ս.Սրապյանի և Հ.Մարտիրոսյանի՝ Կարեն Սարուխանյանի առողջությանը վնաս պատճառելու փաստի առթիվ հարուցված քրեական գործով տված ցուցմունքներով (տե՛ս սույն որոշման 11-րդ կետը):

34. Հիմք ընդունելով սույն որոշման 32-րդ կետում առկա վերլուծությունը, սույն որոշման 33-րդ կետում շարադրված փաստական հանգամանքները, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ վկաներ Գ.Նազարյանի, Ս.Սրապյանի և Հ.Մարտիրոսյանի ցուցմունքները, որոնք սույն գործով որպես ապացույց են օգտագործվել, չեն եղել թույլատրելի ապացույցներ, քանի որ ձեռք են բերվել տվյալ քննչական գործողության՝ վկայի հարցաքննության կատարման կարգի էական խախտմամբ:

35. Ելնելով սույն որոշման 19-29-րդ կետերում շարադրված հիմնավորումներից՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Վերաքննիչ դատարանի որոշումն անհրաժեշտ է

Դատական պրակտիկա

թողնել օրինական ուժի մեջ՝ հիմք ընդունելով Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները:

36. Վճռաբեկ դատարանը գտնում է նաև, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի կապակցությամբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիր:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-406-րդ, 419-րդ, 422-424-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը մերժել: Կարեն Լևոնի Սարուխանյանի վերաբերյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 338-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին աստիճանի դատարանի 2010 թվականի մարտի 19-ի արդարացման դատավճիռն անփոփոխ թողնելու մասին ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի 2010 թվականի մայիսի 3-ի որոշումը թողնել օրինական ուժի մեջ՝ հիմք ընդունելով Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
ՈՐՈՇՈՒՄ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԶԱՂԱՔԱՅԻՍՎԱՆ
ԵՎ ՎԱՐՉԱՎԱՆ ԴԱՍԱՏԸ (ԱՅՍՈՒԽԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)**

2010 թվականի դեկտեմբերի 27-ին
դռնբաց դատական նիստում, քննելով «Արմենիա» հյուրանոցային համալիր» ՓԲԸ-ի գործադիր տնօրեն Փոլ Քորյանի վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 13.05.2010 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ Վարդան Թեյմուրազյանի և Նունե Մոսիկյանի հայցի ընդդեմ «Արմենիա» հյուրանոցային համալիր» ՓԲԸ-ի (այսուհետ՝ Ընկերություն), «Արմենիա Մարիոթ» հյուրանոցային համալիրի գլխավոր տնօրեն Ամի Սիրոնի, Ընկերության գործադիր տնօրեն Փոլ Քորյանի, ներկայացուցիչ Լիանա Բալյանի՝ պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի պաշտպանության պահանջների մասին,

ՊԱՐԶԵՑ

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը.

Դիմելով դատարան՝ Վարդան Թեյմուրազյանը և Նունե Մոսիկյանը պահանջել են պարտավորեցնել Ընկերությանը՝ ի դեմս գործադիր տնօրեն Փոլ Քորյանի, ներկայացուցիչ Դիանա Բալյանի, հերքելու նրանց կողմից ներկայացված, իրականությանը չհամապատասխանող, իրենց արժանապատվությունն արատավորող և նվաստացնող տեղեկությունները, կատարվածի համար Վարդան Թեյմուրազյանից, Նունե Մոսիկյանից և Մարկ Թեյմուրազովից գրավոր ներողություն հայցել և այսուհետ մնանը չկրկնելու պարտավորություն ստանձնել:

Երևանի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի (այսուհետ՝ Դատարան) 08.02.2010 թվականի վճռով հայցը մերժվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 13.05.2010 թվականի որոշմամբ Դատարանի 08.02.2010 թվականի վճիռը մասնակի՝ պատիվն ու արժանապատվությունն արատավորող տեղեկությունները հերքելուն Ընկերության գործադիր տնօրեն Փոլ Քորյանին պարտավորեցնելու պահանջը մերժելու մասով բեկանվել է և փոփոխվել՝ Ընկերության գործադիր տնօրեն Փոլ Քորյանը պարտավորեցվել է գրավոր կարգով հերքել Վարդան Թեյմուրազյանի և Նունե Մոսիկյանի պատիվն ու արժանապատվությունն արատավորող տեղեկությունները: Մնացած մասով վճիռը թողնվել է օրինական ուժի մեջ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Ընկերության գործադիր տնօրեն Փոլ Քորյանը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, փաստարկները և պահանջը.

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ

Դատական պրակտիկա

հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը կիրառել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին կետը, որը չպետք է կիրառեր:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանում է հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանը գտել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի իմաստով տեղեկություններն արատավորող են համարվում՝ անկախ դրանց արտահայտման եղանակներից և ձևերից, հետևաբար անկախ նրանից, թե այդ տեղեկություններն ընդգրկվել են հայցադիմումի պատասխանում, թե հնչեցվել են դատական նիստում, տեղեկությունները տարածված են համարվում, քանի որ դատարանը՝ որպես դատական իշխանության մարմին, հաղորդակից է դարձել նշված տեղեկություններին: Մինչդեռ, դատարանը՝ որպես դատական իշխանության ներկայացուցիչ, հիշյալ տեղեկություններին իրազեկվում է ի պաշտոնե: Ի պաշտոնե հիշյալ տեղեկություններին դատարանը տալիս է նաև համապատասխան գնահատական (վճռի միջոցով), մասնավորապես՝ դրանք էական և հաստատված լինելու դեպքում դնում է վճռի հիմքում կամ հակառակը: Հետևաբար, նման պայմաններում ի պաշտոնե գործը քննող դատավորի իրազեկ լինելը տեղեկատվությանը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի իմաստով չի կարող որակվել տարածում:

Վերոգրյալի հիման վրա վճռաբեկ բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 13.05.2010 թվականի որոշումը և օրինական ուժ տալ Դատարանի 08.02.2010 թվականի վճռին:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը.

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը.

1) Ըստ հայցի Վարդան Թեյմուրազյանի, Մարկ Թեյմուրազովի և Նունե Մոսիկյանի ընդդեմ «Արմենիա Մարիոք» հյուրանոցային համալիր»-ի՝ առողջությանը պատճառված վնասի փոխհատուցման պահանջի մասին թիվ ԵԿԴ/2045/02-08 քաղաքացիական գործի շրջանակներում «Արմենիա» հյուրանոցային համալիր» ՓԲԸ-ի տնօրեն Փոլ Քորյանի ներկայացրած հայցադիմումի պատասխանում նշվել է հետևյալ դիրքորոշումը. «2000 թվականի ապրիլի 6-ից բավականին երկար տարիներ են անցել, և հայցվորները Ընկերությունից բավականին մեծ գումարներ են կորզել իրենց առողջական վիճակը բարելավելու համար, ...Վարդան Թեյմուրազյանը, վերը նշված գումարները Ընկերությունից կորզելով, ոչ թե այն ծախսել է իր երեխայի առողջական վիճակը բարելավելու համար, այլ գնել է ավտոմեքենա և վերանորոգել իր բնակարանը... Իսկ որ հայցվորները, հայցի մեջ օգտագործելով իրենց ի ծնե հաշմանդամությունը, ցանկություն ունեն արդեն Ընկերության հաշվին մշտապես իրենց հանգիստն անցկացնել թանկարժեք հանգստի վայրերում կամ էլ զբաղվել բիզնեսով կամ գնել նոր ավտոմեքենա, դա արդեն Ընկերության խնդիրը չէ, այլ հայցվորները կարող են այլ ազնիվ ճանապարհներով խնդրել գումարներ կամ էլ դիմել որոշ բարերարների: ...Ընկերությունը համոզված է, որ հայցվորների հիվանդությունն ի ծնե է, որն օգտագործելով՝ ցանկանում են Ընկերության հաշվին մշտապես չաշխատելով գոյատևել: Եվ զարմանալին այն է, որ երեխայի ի ծնե հիվանդություններն անընդհատ մատնանշելով և խղճահարություն առաջացնելով՝ ծնողները փոխարենը ազնիվ աշխատելու, իրենց հիվանդությունները օգտագործում են՝ որպես փող աշխատելու աղբյուր».... (հատոր 1-ին, գ.թ. 13-14):

2) Երևանի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ համայնքների ընդհանուր իրավասության

դատարանի 03.10.2008 թվականի թիվ ԵԿԳ/2045/02-08 վճռում «Պատասխանողի իրավական դիրքորոշում» հատվածում նշվել է հետևյալը. «2000 թվականի ապրիլի 6-ից հայցվորները բավականին մեծ գումարներ են կորզել «Արմենիա» հյուրանոցային համալիր» ՓԲԸ-ից և ոչ միայն երեխայի առողջական վիճակը բարելավելու համար, այլ այդ կորզած գումարներով գնել են ավտոմեքենա, վերանորոգել են իրենց բնակարանը: Բացի այդ, հայցվորները չեն ներկայացրել ոչ մի հիմնավոր ապացույց, որ իրենց առողջական վիճակն ավելի է վատացել, և կոնկրետ հայցում մատնանշած հիվանդությունները ձեռք են բերել Ընկերության մեղքով: Երեխայի ի ծնն հիվանդություններն անընդհատ մատնանշելով և խղճահարություն առաջացնելով՝ ծնողները փոխարենը ազնիվ աշխատելու, իրենց հիվանդություններն օգտագործում են՝ որպես փող աշխատելու աղբյուր...» (հատոր 1-ին, գ.թ. 15-17):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները.

Քննելով վճռաբեկ բողոքը նշված հիմքի սահմաններում՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն հիմնավոր է հետևյալ պատճառաբանությամբ.

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն (իրավահարաբերության ծագման ժամանակ գործող խմբագրությամբ)՝ քաղաքացին իրավունք ունի դատարանով պահանջել հերքելու իր պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները, եթե մասն տեղեկություններ տարածած անձը չապացուցի, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ բողոքի հիմքում բարձրացված իրավական հարցին պատասխանելու համար վճռաբեկ բողոքի շրջանակներում պետք է քննարկման առարկա դարձվի հետևյալ հարցադրումը՝ արդյո՞ք դատարանում կամ դատավարական գործողություններ կատարելիս հայցի առարկայի հետ կապված գործին մասնակցող անձանց կողմից հնչեցված դիրքորոշումները կարող են դիմվել որպես արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունների տարածում:

Սույն գործով Դատարանը, հաստատված համարելով Ընկերության վկայակոչած տեղեկությունների անհամապատասխանությունն իրականությանը և դրանք գնահատելով՝ որպես պատիվն ու արժանապատվությունն արատավորող, գտել է, որ դրանք պատասխանողի կողմից տարածելու փաստը չի հիմնավորվել: Դատարանը պատճառաբանել է նաև, որ արատավորող տեղեկությունները՝ որպես կողմի գնահատող արտահայտություններ, դատարան են ներկայացվել քաղաքացիական գործի շրջանակներում՝ հայցադիմումի պատասխանի ձևով, հնչեցվել են հայցվորի ներկայությամբ դատական միտի ընթացքում (ամփոփվել վճռում), որին բացի կողմերից, ի պաշտոն ներկա է եղել նաև դատական միտը նախագահող դատավորը: Այսինքն՝ այդ տեղեկությունները հաղորդվել են այն անձին, որին վերաբերել են, դրանց արտահայտման հետևանքով հայցվորները շրջապատի, հանրության առջև չեն նսեմանում:

Հակառակ Դատարանի վերոնշյալ դիրքորոշմանը՝ Վերաքննիչ դատարանը գտել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի իմաստով տեղեկություններն արատավորող են համարվում՝ անկախ դրանց արտահայտման եղանակներից և ձևերից, հետևաբար, անկախ նրանից, թե այդ տեղեկություններն ընդգրկվել են հայցադիմումի պատասխանում, թե հնչեցվել են դատական միտում, տեղեկությունները տարածված են համարվում, քանի որ դատարանը՝ որպես դատական իշխանության մարմին, հաղորդակից է դարձել նշված տեղեկություններին:

Սինչդեռ, Վճռաբեկ դատարանն անհիմն է համարում Վերաքննիչ դատարանի վե-

Դատական պրակտիկա

րոնշյալ դիրքորոշումը, քանի որ այդ տեղեկությունները պատասխանողի կողմից հայտնվել են քաղաքացիական գործի շրջանակներում՝ հիմնավորելու համար առողջությանը պատճառված վնասի փոխհատուցման պահանջի անհիմն լինելը: Այսինքն՝ դատարանի կողմից պետք է գնահատման առարկա դարձվեն վերոնշյալ տեղեկությունները, որի արդյունքում դատարանը կամ հաստատված է համարում նշված տեղեկությունների իրականությանը համապատասխանելու հարցը, կամ արձանագրում է դրանց անհամապատասխանությունն իրականությանը: Նշված երկու դեպքերում էլ անձի արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունների տարածման փաստը բացակայում է:

Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ դատարանում կամ դատավարական գործողություններ կատարելիս հայցի առարկայի հետ կապված գործին մասնակցող անձանց կողմից հնչեցված դիրքորոշումները չեն կարող գնահատվել որպես արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունների տարածում:

Ինչ վերաբերում է նշված տեղեկություններին դատավորի հաղորդակից դարձվելու Վերաքննիչ դատարանի փաստարկին, ապա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այդ հանգամանքը չի կարող հիմք հանդիսանալ տեղեկությունը տարածված համարելու համար, քանի որ դատավորը՝ որպես դատական իշխանության մարմին, ՀՀ Սահմանադրությամբ իրեն վերապահված լիազորություններն իրականացնելիս կարող է իրազեկվել բազմաթիվ ու տարատեսակ տեղեկություններին, ինչպես օրինակ՝ առևտրային, բանկային, ծառայողական գաղտնիքներին, անձնական կյանքին վերաբերող տեղեկություններին և այլն, որոնք կոնկրետ գործի շրջանակներում կարող են առնչություն ունենալ հայցի առարկայի հետ և հիմք հանդիսանալ կողմի դիրքորոշումը հիմնավորելու համար՝ համապատասխան ապացույցներ ներկայացնելու դեպքում:

Այսպիսով, վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը դիտում է բավարար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 227-րդ հոդվածի ուժով Վերաքննիչ դատարանի որոշումը բեկանելու համար:

Միաժամանակ, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն գործով անհրաժեշտ է կիրառել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-րդ հոդվածի 1-ին կետի 6-րդ ենթակետով սահմանված՝ առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտին օրինական ուժ տալու՝ Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունը հետևյալ հիմնավորմամբ.

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի ողջամիտ ժամկետում իր գործի քննության իրավունք: Սույն քաղաքացիական գործով վեճի լուծումն էական նշանակություն ունի գործին մասնակցող անձանց համար: Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ գործը ողջամիտ ժամկետում քննելը հանդիսանում է Կոնվենցիայի նույն հոդվածով ամրագրված անձի արդար դատաքննության իրավունքի տարր, հետևաբար, գործի անհարկի ձգձգումները վտանգ են պարունակում նշված իրավունքի խախտման տեսանկյունից: Տվյալ դեպքում, Վճռաբեկ դատարանի կողմից ստորադաս դատարանի դատական ակտին օրինական ուժ տալը բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից:

Առաջին ատյանի դատարանի վճռին օրինական ուժ տալիս Վճռաբեկ դատարանը հիմք է ընդունում սույն որոշման պատճառաբանությունները, ինչպես նաև գործի նոր քննության անհրաժեշտության բացակայությունը:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-2412-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել: Բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 13.05.2010 թվականի որոշումը և օրինական ուժ տալ Երևանի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի 08.02.2010 թվականի վճռին:

2. Վարդան Թեյմուրազյանից և Նունե Մոսիկյանից հոգուտ «Արմենիա» հյուրանոցային համալիր» ՓԲԸ-ի բռնագանձել 20.000 ՀՀ դրամ՝ որպես վճռաբեկ բողոքի համար վճարված պետական տուրք:

3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

РЕЗЮМЕ

ФУНКЦИЯ ПОДДЕРЖКИ ДЕМОКРАТИИ В РАМКАХ МИРОТВОРЧЕСКИХ МИССИЙ ООН

ЭДГАР ХАЧАТРЯН

*АСПИРАНТ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ,
СОЦИОЛОГИИ И ПРАВА НАН РА*

Анализируя содержание миротворческих миссий ООН, можно отметить, что их значимая часть включает в себе составляющие, направленные на поддержку демократии, которые, завися от цели миссии, приобретают объем и содержание. При этом функции ООН направленные на поддержку демократии в рамках миротворческих миссий не могут иметь такие проявления, которые будут рассматриваться как принуждением применения какой-либо управленческой системы или попыткой вмешательства во внутренние дела соответствующего государства, или каким либо образом противоречили основным принципам международного права закрепленного уставом ООН.

ПРЕЦЕДЕНТНОЕ ПРАВО РЕШЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ИСТОЧНИК УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА И ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РА

АРМЕН ФЕРОЯН

*МАГИСТР НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО МЕЖДУНАРОДНОГО
ЦЕНТРА НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК РА,
ПОМОЩНИК СУДЬИ СУДА ОБЩЕЙ ЮРИСДИКЦИИ
АДМИНИСТРАТИВНЫХ ОКРУГОВ АДЖАПНЯК И ДАВТАШЕН
ГОРОДА ЕРЕВАНА*

С теоретической точки зрения прецедент является источником права, и в рамках этой статьи предметом обсуждения являются решения Европейского суда как источники уголовного судопроизводства. Однозначно, что решения Европейского суда принятые против РА, которые имеют прецедентное значение, обязательны для Армении. Это истекает из смысла Конвенции и принятых Арменией обязательств, поэтому в статье автор обращается не только решениям, принятым против Армении, а вообще роли и месту прецедентных решений Европейского суда, а также его применению в Республике Армения.

РЕЗЮМЕ

ЕВРОПЕЙСКИЕ СТАНДАРТЫ ПРАВА СВОБОДЫ МЫСЛЫ, СОВЕСТИ И РЕЛИГИИ (АНАЛИЗ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА ЕСПЧ)

САБИНА МАДОЯН

ЧЛЕН ПАЛАТЫ АДВОКАТОВ РА

Несмотря на то, что Европейская Конвенция уделила отдельную статью свободе мысли, совести и религии, сформулировала определенное прецедентное право относительно этого, необходимо отметить, что это право не занимает значимого места в практике Европейского суда. Это обстоятельство в основном обусловлено тем, что свобода мысли часто является тем первым шагом, которая направлена защите других прав и свобод гарантированных Конвенцией, в частности свободе выражения, свободе общения и т.д.

ПРАВОВОЕ УРЕГУЛИРОВАНИЕ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В РА

АЙАРПИ ЗАРГАРЯН

*ПОМОЩНИК СУДЬИ АПЕЛЛЯЦИОННОГО
ГРАЖДАНСКОГО СУДА РА*

Всеобщий регламент прав человека в 1948-ом определяет такие права человека, каковыми являются право на личную жизнь, семью и потомство, для совершения которых запрещается любое вмешательство, что предполагает запрет на государственное, медицинское или любое другое вмешательство. Наличие этого пункта и обусловило неоднозначный подход разных стран к вопросу применения дополнительных технологий и его правового урегулирования.

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ՀԱՍՏԱՎՈՐ
Իշխանություն

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МУНИЦИПАЛЬНЫХ СЛУЖАЩИХ В РА

МИКАЕЛ МАКИНЯН

*АСПИРАНТ ЮРИДИЧЕСКОЙ КАФЕДРЫ АКАДЕМИИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ РА*

Задачи предъявленные муниципальной службе требуют от муниципальных служащих добросовестности, честности и усердия во время выполнения своих обязанностей. Не выполнение или выполнение своих обязанностей не должным образом со стороны муниципальных служащих может привести к различным правовым последствиям. В связи с содержанием и опасностью правонарушения, степенью виновности, других условий совершения правонарушения, муниципальный служащий может быть подвержен дисциплинарной, материальной (гражданско-правовой), административной или уголовной ответственности согласно установленному законом порядку РА.

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ՀԱՍՏԱՎԱՐ
Ինֆորմացիոնային

РЕЗЮМЕ

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ КАК МАССОВОЕ СОЗНАНИЕ

АСМИК ПОГОСЯН

*ОТВЕТСТВЕННОЕ ЛИЦО ПО СВЯЗАМ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ
СУДЕБНОГО ДЕПАРТАМЕНТА РА*

В статье автор рассматривает институт общественного мнения как отражение в той или иной степени распространенных фактов, событий, явлений в обществе, где главным критерием отбора объектов, заслуживающих его внимание, выступают общественные интересы людей. Общественное мнение представляет собой наиболее подвижную часть массового сознания. В нем содержится и отражение реальности, и оценки, и императивы поведения. Оно репрезентирует позиции социальных групп как общезначимые. Несомненно, феномены общественного мнения могут быть рассмотрены и систематизированы под разным углом зрения. От избранного подхода, как сам предмет исследования, так и методы его анализа, социологи выделяют два методологических варианта.

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)

ՀԱՍՏԱՎԱԾ
Իշխանություն

93

ԻՐՏԵԿ

ՀՀ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՉԵՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐՈՒՄ

«ԻՐՏԵԿ» իրավական տեղեկատվական-որոնողական համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքների և այլ իրավական ակտերի ամենալիարժեք համակարգն է, որում ընդգրկված են ավելի քան 40000 իրավական ակտեր՝

- * ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենքները և օրենսգրքերը,
- * ՀՀ նախագահի նորմատիվ հրամանագրերն ու կարգադրությունները,
- * ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները,
- * ՀՀ կառավարության և վարչապետի որոշումները,
- * ՀՀ կենտրոնական բանկի նորմատիվ ակտերը, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության և մյուս

գերատեսչությունների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերը:

Ակտերը տրված են մինչ այսօր նրանցում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տրված են նաև ակտերի ժամանակային տարբերակները:

Համակարգում ընդգրկված են ՀՀ օրենսդրության մեջ կիրառվող ավելի քան 9000 հասկացություն պարունակող ՀՀ-ում համակարգչային միակ իրավաբանական ու տնտեսագիտական բացատրական բառարանները:

Իրավական տեղեկատվական կենտրոն, հեռ. 52-79-50 URL: www.IRTEK.am
Երևան, Աբովյան 36 ֆաքս. 56-90-85 E-mail: info@IRTEK.am

ՀՈՒՆՎԱՐ 2011 1 (138)